

8 КИЇВ - 1979

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Ленінські принципи контролю, перевірки виконання в діяльності партійних організацій
- Революційні демократи України другої половини XIX — початку XX ст. — поборники ідей возз'єднання українського народу
- Друга світова війна: повчальні уроки історії
- Закономірності і особливості розвитку робітничого класу союзних республік в умовах розвинутого соціалізму

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8 (221)

СЕРПЕНЬ

1979

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР.
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КНПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Омельчук В. Ю. Ленінські принципи контролю і перевірки виконання в діяльності партійних організацій 5

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

- Возняк С. М. (Івано-Франківськ). Революційні демократи України другої половини XIX — початку XX ст. — поборники ідеї возз'єднання українського народу 15

* * *

- Кізнченко А. Ф., Мартиненко А. К. Друга світова війна: повчальний урок історії 27

Методологія і методика історичних досліджень

- Лихолат А. В., Курносів Ю. О., Плющ М. Р. Закономірності і особливості розвитку робітничого класу союзних республік в умовах розвинутого соціалізму 41

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Зеніна А. М., Талан Є. П. Зростання ролі виробничих нарад в управлінні виробництвом (1946—1977 рр.) 50
- Оснач М. В. З історії боротьби СРСР за загальне і повне роззброєння (1959—1964 рр.) 58
- Віднянський С. В. Робітничий клас Чехословаччини в умовах будівництва розвинутого соціалізму 66
- Лукаш О. І. Науково-технічні зв'язки СРСР з Індією (1970—1975 рр.) 76
- Трошинський В. П. Українські буржуазні націоналісти — агентура німецького фашизму в підготовці другої світової війни 83

ЗАМІТКИ

З історії союзу робітничого класу і селянства УРСР

- Кичигіна Н. Р. (Миколаїв). Шефська допомога робітничого класу селу у відбудовний період (1921—1925 рр.) 93
- Реєнт О. П. До питання про допомогу робітників України трудящому селянству в ліквідації розрухи в сільському господарстві у 1920 р. 99

* * *

- Затулко В. К. (Кривий Ріг). До питання про поліпшення побутового обслуговування населення в роки восьмої п'ятирічки 103
- Бабак Т. І. З досвіду ідейно-виховної роботи парторганізацій України серед робітничої молоді (1966—1970 рр.) 107

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Тхор В. И. (<i>Ровно</i>). Отражение в сборниках документов и материалов борьбы трудящихся западноукраинских земель за воссоединение с Советской Украиной	139
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Побережный И. Н. Исторический опыт КПСС по формированию и развитию социалистического образа жизни	143
Матвейчук Н. М., Романцов В. Е. Очерки истории Донецкой областной партийной организации	145
Ивасюта М. К. (<i>Львов</i>), Низовой Д. Д. (<i>Львов</i>). І. К. Васюта. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918—1939)	147
Корольов Б. И. В. Ф. Солдатенко. Большевицкая пресса Украины в 1917—1918 гг. Историко-библиографический обзор	148
Комаренко Н. В. Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. Сборник научных трудов	151
Шевченко Ф. П. Н. П. Ковальский. Источниковедение истории Украины (XVI—первая половина XVII века)	152
Трубайчук А. Ф. Международная солидарность трудящихся 1917—1923	153

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Сарбей В. Г. Историографическая конференция в Калининграде	155
Краснощек Ю. Т. Научно-практическая конференция «Актуальные проблемы идеологической борьбы на современном этапе»	155
Кикалов Г. Т. 60-летие профессора М. А. Аكوпова	157
Миронец Н. И. Защита докторской диссертации А. И. Чернием	158
Мария Григорьевна Беспалко 	159
Никита Семенович Гольнев 	159
Степан Корнеевич Гутянский 	160

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. Ю. ОМЕЛЬЧУК (Київ)

ЛЕНІНСЬКІ ПРИНЦИПИ КОНТРОЛЮ І ПЕРЕВІРКИ ВИКОНАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Вироблення генеральної перспективи розвитку суспільства, правильної політичної лінії та організація трудящих з метою перетворення її в життя визначають сутність керівної діяльності партії. Після вироблення політичної лінії головним є організаторська робота, центральне місце в якій займають добір, розстановка і виховання кадрів, контроль і перевірка виконання прийнятих рішень партії та уряду. Саме в цьому В. І. Ленін бачив сутність всієї роботи, всієї політики партії¹.

Виходячи з того, що облік, контроль і перевірка виконання є найважливішими елементами управління будь-яким суспільством і носять класовий характер, В. І. Ленін відзначав, що в умовах суспільної, соціалістичної власності на засоби виробництва громадський контроль стає об'єктивною необхідністю, умовою «...правильного функціонування комуністичного суспільства»².

В умовах розвинутого соціалізму, зв'язаного з гігантським розміхом вирішення народногосподарських завдань, необхідністю своєчасного виконання державних планів, ускладнилось партійне і державне керівництво, зросло значення контролю. Науково обгрунтований, чітко організований контроль став дійовим засобом удосконалення партійного керівництва, школою комуністичного виховання.

Наукове осмислення практики здійснення партійного контролю має важливе значення для дальшої розробки проблеми зростання керівної ролі партії в комуністичному будівництві, для більш глибокого пізнання закономірностей розвитку КПРС, принципів партійного будівництва.

Теоретичні основи контролю і перевірки виконання, глибокий науковий аналіз досвіду удосконалення форм і методів партійного контролю в сучасних умовах широко висвітлені в працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва³, а також у промовах і статтях членів Політбюро ЦК КПРС А. П. Кирilenка, О. М. Косигіна, А. Я. Пельше, М. А. Сус-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 15.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 250.

³ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1—7, К., 1971—1979.

лова, К. У. Черненко, В. В. Щербицького⁴. Ці питання знайшли відображення в статтях секретарів ЦК компартій союзних республік і обласних комітетів партії. У висвітленні питання партійного контролю діяльності адміністрації і апарату чільне місце займають матеріали нарад в ЦК КПРС з секретарями первинних і цехових партійних організацій міністерств, центральних і місцевих установ і відомств⁵. Значну увагу цим питанням приділено в суспільно-політичній літературі⁶.

У даній статті зроблена спроба розкрити роль і значення партійного контролю в керівній діяльності партії в сучасних умовах, висвітлити деякі основні питання діяльності партійних комітетів по удосконаленню форм і методів контролю і перевірки виконання рішень Комуністичної партії і Радянського уряду.

Мета і характер партійного контролю зумовлені тією високою відповідальністю, яка покладена на Комуністичну партію, що очолює всю радянську суспільно-політичну систему. Саме партійний контроль передбачає контроль за здійсненням політики партії, її політичного курсу у всіх сферах суспільного життя; він є одним з найважливіших засобів, за допомогою яких партія, її місцеві організації здійснюють функції органів політичного та організаційного керівництва.

Партійний контроль забезпечує правильну організацію роботи з кадрами, є дійовим засобом розгортання внутріпартійної демократії, зміцнення єдності і дисципліни в партії, випробуванням інструментом удосконалення стилю керівництва, роботи партійного і державного апарату, залучення до участі в управлінні державними і громадськими справами широких партійних мас, трудящих.

В. І. Ленін, Центральний Комітет партії виробили основні принципи організації контролю: об'єктивність, класово-партійна оцінка дійсного стану справ; масова участь в здійсненні контролю широких кіл комуністів; плановірність, систематичність контролю, його всеохоплюючий характер, гласність, систематичне інформування трудящих про хід виконання рішень, дієвість, єдність контролю і організації виконання рішень, які складають єдиний процес; безпосередня участь керівників у здійсненні контролю і перевірки виконання. Головною умовою успішного здійснення вказаних принципів є керівництво Комуністичної партії.

У процесі соціалістичного і комуністичного будівництва ленінські принципи всеохоплюючого і постійного контролю знайшли свій дальший розвиток в теоретичних документах партії, її багатогранній практичній діяльності.

Виключне значення питанню контролю, організації виконання рішень партії і уряду приділили XXIII, XXIV та XXV з'їзди КПРС, які

⁴ А. П. Кириленко. Избранные речи и статьи, М., 1976; А. Н. Косыгин. К великой цели, тт. 1—2, М., 1979; А. Я. Пельше. Избранные речи и статьи, М., 1978; М. А. Суслов. На путях строительства коммунизма, тт. 1—2, М., 1977; К. У. Черненко. Некоторые вопросы творческого стиля партийной и государственной работы, М., 1978; В. В. Щербицкий. Избранные речи и статьи, М., 1978; Овладевать ленинским стилем работы, К., 1978.

⁵ Партійний контроль в установах і відомствах.— «Партійна жизнь» 1971, № 17; Улучшать партийный контроль деятельности аппарата.— «Партійна жизнь», 1973, № 12.

⁶ Жизненная сила ленинских принципов партийного строительства, М., 1970; Ленинские организационные принципы и вопросы партийного строительства на современном этапе, М., 1971; Проблемы партийного строительства, М., 1972; Некоторые вопросы организационно-партийной работы, М., 1973; Вопросы внутрипартийной жизни и руководящей деятельности КПСС на современном этапе, М., 1974; Ф. Ф. Петренко, В. М. Шапко. Партийное строительство на современном этапе, М., 1977, та ін.

розглядали цю проблему під кутом зору підвищення рівня і ефективності всієї системи соціалістичного контролю. XXIII з'їзд партії підкреслив, що добре налагоджена перевірка виконання — найважливіший засіб правильного виховання кадрів; вона має проводитись систематично, допомагати усувати помилки, знаходити найбільш правильне розв'язання поставлених завдань⁷.

XXIV з'їзд партії наголосив на важливій ролі, яку покликана відіграти добре поставлена перевірка виконання директив партії і уряду⁸. В організації перевірки виконання, систематичності і дієвості контролю велике значення має правильне поєднання контролю зверху з контролем знизу — з боку первинних партійних організацій, які складають основу партії. Партійні організації усією своєю роботою активно сприяють з'єднанню політики партії з живою творчістю мас, успішному вирішенню соціально-економічних та ідейно-політичних завдань. Вони організують комуністів на перетворення в життя постанов партії та уряду, власних рішень, використовуючи при цьому статутне право контролю діяльності адміністрації або контролю за роботою апарату.

З'їзд поширив положення Статуту КПРС про право контролю діяльності адміністрації на первинні партійні організації всіх проектних організацій, конструкторських бюро, науково-дослідних інститутів, учбових закладів, культурно-освітніх, лікувальних та інших установ і організацій, функцій адміністрації яких не виходять за рамки своїх колективів. Щодо партійних організацій міністерств, державних комітетів та інших центральних і місцевих радянських, господарських установ і відомств, то XXIV з'їзд КПРС визначив, що вони здійснюють контроль за роботою апарату по виконанню директив партії і уряду, додержанню радянських законів. Це право було надане 170 тис. первинним парторганізаціям, в яких на обліку перебувало понад 4 млн. комуністів⁹. В республіці це право одержали понад 18 тис. первинних парторганізацій¹⁰. Цей новий важливий крок був спрямований на удосконалення діяльності первинних партійних організацій, розвиток внутріпартійної демократії і на підвищення їх відповідальності за послідовне перетворення в життя політики партії в усіх сферах суспільного життя.

Значна роль у цьому відводилася комісіям по контролю діяльності адміністрації. У республіканській партійній організації в складі 37 900 комісій по контролю діяльності адміністрації працювало 150 995 комуністів¹¹. Первинні організації піклувалися про широке залучення до контролю передових комуністів-виробничників. Їм створювали умови для поглиблення економічних знань, що сприяло їх активній участі у підготовці питань і виробленні рішень первинних парторганізацій та здійснення контролю за їх виконанням.

Дальший розвиток проблема контролю і перевірки виконання знайшла відбиття в матеріалах XXV з'їзду КПРС. «Контроль і перевірка виконання прийнятих рішень,— зазначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— найважливіша частина організаторської роботи. Це — справа кожного партійного, радянського і господарського керівника, кожного партійного органу, кожної первинної парторганізації»¹².

⁷ Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 70.

⁸ Див.: Матеріали XXIV з'їзду партії, К., 1971, стор. 114.

⁹ Див.: XXIV съезд КПСС: единство теории и практики. Вып. I, стор. 451.

¹⁰ Див.: В ногу с жизнью, М., 1974, стор. 52.

¹¹ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, К., 1976, стор. 71.

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 77—78.

XXV з'їзд партії поставив питання про підвищення ролі секретаріатів ЦК компартій союзних республік, крайкомів, обкомів партії, Рад Міністрів союзних республік, виконкомів Рад, колегій міністерств і відомств в контрольній роботі. З'їзд відзначив серйозну роботу в цьому напрямі Комітету Партійного Контролю при ЦК КПРС, партійних комісій місцевих партійних комітетів. З'їзд зорієнтував партійні організації на більш повне використання можливостей органів народного контролю, вказав на необхідність всемірно сприяти їм у здійсненні покладених на них функцій.

В організації виконання прийнятих рішень зразком для партійних комітетів є діяльність Центрального Комітету КПРС. Питання контролю в останні роки систематично розглядались на Пленумах, засіданнях Політбюро і Секретаріату ЦК. Цьому був присвячений спеціальний лист, який Політбюро розіслало всім партійним організаціям¹³. За період між XXIV і XXV з'їздами партії Секретаріат ЦК КПРС в порядку контролю за виконанням прийнятих постанов розглянув понад 80 питань¹⁴. У червні 1976 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про хід виконання партійною організацією Грузії постанови ЦК КПРС про організаторську і політичну роботу Тбіліського міськкому партії»¹⁵, у 1977 р. Секретаріат ЦК КПРС — «Про заходи по посиленню контролю за строками виконання постанов і доручень ЦК КПРС»¹⁶. Відповідальність за чітке і своєчасне виконання постанов і доручень ЦК КПРС, вказується в постанові Секретаріату, ефективність контролю покладається на відділи Центрального Комітету і керівників міністерств, відомств і організацій. Про невиконання в зазначений строк документів, а також причин їх невиконання, відповідні організації доповідають Секретаріату ЦК КПРС.

Постанови Центрального Комітету партії ще раз показали творчий підхід ЦК КПРС до справи партійного контролю, зосередили увагу всіх партійних органів на тому, як важливо при перевірці виконання на основі досягнутого висувати перед парторганізаціями нові, більш складні завдання на перспективу, підтримувати позитивні процеси в їх діяльності, розвивати критику і самокритику. Систематичне вивчення і узагальнення Центральним Комітетом партії контрольної діяльності партійних організацій дозволяє йому піднести найбільш цінний досвід до рівня загальнопартійних норм, робити на його основі теоретичні висновки, які відкривають нові можливості для дальшого розвитку і удосконалення партійного контролю.

Постанови ЦК КПРС, зокрема ті, що прийняті після XXV з'їзду партії, містять глибокий науковий аналіз стану справ в різних сферах суспільного життя. Це — система принципових політичних заходів, яка покликана забезпечити успішне виконання рішень з'їзду, завдань десятиріччя.

Особливого значення, зокрема, набувають рішення грудневого (1977 р.), листопадового (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС, які зорієнтували партійні, радянські, господарські органи, громадські організації на визначення головної ланки в контрольній роботі, своєчасну концентрацію сил на основних напрямках, перенесення центра ваги всієї роботи в первинні партійні організації, трудові колективи.

Справжньою турботою про посилення виховних функцій трудового колективу прийнята постанова ЦК КПРС «Про дальше поліп-

¹³ Див.: Там же, стор. 77.

¹⁴ К. У. Черненко. Назв. праця, стор. 83.

¹⁵ Вопросы организационно-партийной работы КПСС, М., 1978, стор. 356—363.

¹⁶ К. Черненко. 60 лет творческого воплощения ленинских идей в работе партийного и государственного аппарата.— «Коммунист», 1977, № 12, стор. 22.

шення ідеологічної, політико-виховної роботи» (квітень 1979 р.). Вона націлює парторганізації на забезпечення єдності організаційної, господарської та ідеологічної роботи. «Оцінюючи роботу керівників, господарських кадрів,— сказано в постанові,— необхідно враховувати не тільки показники виконання виробничих планів, а й рівень дисципліни, морально-політичний клімат у колективі, умови праці й побуту»¹⁷. Мова йде про створення атмосфери принциповості, товариської вимогливості й уваги до кожної людини, про підвищення відповідальності керівних кадрів за виховні наслідки господарської діяльності. На це звернуто особливу увагу і в постанові зборів партійного активу республіки (червень 1979 р.), червневого Пленуму ЦК Компартії України (1979 р.)¹⁸. На виконання цих настанов Центрального Комітету КПРС, ЦК Компартії України і спрямовується нині контроль первинних партійних організацій.

У боротьбі за високу ефективність і якість роботи в трудових колективах важлива роль належить партійним групам. Так, на заводі «Арсенал» ім. Леніна на виконання завдань п'ятирічки спрямовують свою діяльність 236 партійних груп¹⁹. Особистий приклад, велика організаторська робота, наприклад, характеризують партійну групу складального цеху. Під постійним і неослабним контролем партгруп перебувають питання виконання державного плану і соціалістичних зобов'язань. Так, партзбори нещодавно обговорили питання: «Мій особистий внесок у п'ятирічку», «За план — відповідальний кожний», «Культура виробництва на дільниці № 1», «Стан і поліпшення трудової дисципліни». Після партійних зборів комуністи зосереджують свої зусилля на виправленні виявлених недоліків, на залученні до втілення в життя рішень зборів усіх комуністів, робітників, на підвищенні особистої відповідальності кожного члена партії, керівників за доручену ділянку роботи.

Організуюючи виконання рішень XXV з'їзду КПРС і наступних постанов ЦК КПРС, ЦК Компартії України, партійні комітети і парторганізації республіки широко застосовують випробувані форми і методи здійснення контролю і перевірки виконання (безпосереднє вивчення стану справ на місцях, глибокий аналіз обстановки, що дає змогу оперативно впливати на хід роботи; звіти партійних, радянських, господарських органів, комуністів на пленумах, бюро, партзборах; співбесіди з комуністами; аналіз внутріпартійної інформації; обговорення інформаційних доповідей партійних комітетів про свою діяльність за відповідний період між звітно-виборними конференціями; систематичне інформування на засіданнях бюро і пленумів, партійних зборах про хід виконання раніше прийнятих рішень).

В системі контролю і перевірки виконання партійні комітети республіки приділяють особливу увагу організації виконання рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Центральний Комітет Компартії України зосередив зусилля парторганізацій на розв'язанні корінних економічних і соціально-політичних проблем, на підвищенні суспільно-політичної і трудової активності трудящих, удосконаленні стилю керівництва. Вся практична діяльність його спрямована на створення в усіх партійних організаціях такої обстановки, коли кожне прийняте рішення обов'язково виконується повністю і у визначені строки²⁰.

¹⁷ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 5.

¹⁸ «Радянська Україна», 9 червня 1979 р.

¹⁹ «Прапор комунізму», 5 червня 1979 р.

²⁰ «Коммунист Украины», 1976, № 7, стор. 12.

Пленуми ЦК Компартії України, Політбюро і Секретаріат ЦК систематично розглядають найважливіші завдання, поставлені XXV з'їздом партії, приймають рішення по їх практичному здійсненню.

Так, після XXV з'їзду КПРС відбулось тринадцять пленумів ЦК Компартії України, на яких були розглянуті найважливіші проблеми організаційно-партійної та політико-виховної роботи, корінні питання партійного керівництва господарським і культурним будівництвом²¹.

Центральний Комітет Компартії України розглянув ряд важливих питань розвитку економіки, науки, культури, вдосконалення стилю і методів керівництва, посилення партійної і державної дисципліни, підвищення ефективності і якості організаційно-партійної та ідеологічної роботи в світлі вимог XXV з'їзду партії. У 1977 р., наприклад, Політбюро ЦК Компартії України розглянуло понад 150 питань, пов'язаних з розвитком економіки республіки, підвищенням матеріального і культурного добробуту трудящих, удосконаленням організаційно-партійної та ідеологічної роботи²².

Секретаріат ЦК Компартії України головну увагу приділяє контролю за виконанням партійних рішень, добору і розстановці кадрів. У відповідності з вимогами ЦК КПРС, ЦК Компартії України проаналізував практику роботи секретаріатів обкомів партії. Більшість питань організаційно-партійної та ідеологічної роботи, партійного керівництва господарським будівництвом, які обговорювались на засіданнях секретаріатів обкомів партії після XXV з'їзду партії, були розглянуті в порядку контролю за виконанням постанов партії і уряду, власних рішень.

Певний досвід у дальшому удосконаленні контролю і перевірки виконання набули партійні комітети Дніпропетровської області. Обговоренню питань там передувала глибока, всебічна перевірка фактичного стану справ на місцях. У більшості партійних комітетів організація виконання рішень практично розпочиналася в період підготовки питання для розгляду на бюро або секретаріаті. Так, пленум Дніпропетровського обкому Компартії України розглянув питання дальшого вдосконалення контролю і посилення організаторської і політичної роботи по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС²³.

Планомірно забезпечуючи виконання організаційно-політичних заходів по реалізації рішень XXV з'їзду КПРС, обком партії систематично розглядав звіти партійних комітетів і господарських керівників по організації виконання рішень партії і уряду, звіти парторганізацій промислових підприємств, колгоспів і радгоспів по забезпеченню виконання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань. Найбільш важливі питання, зокрема, звіт бюро обкому партії про здійснення рішень XXV з'їзду КПРС і XXII-ї обласної партійної конференції, інформація про хід виконання заходів обласного комітету партії по добору, розстановці і вихованню кадрів у світлі вимог XXV з'їзду КПРС, про завдання партійних організацій області по виконанню рішень жовтневого (1976 р.), грудневого (1977 р.), липневого (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС, розглядались на пленумах обкому партії, зборах активу обласної партійної організації²⁴.

Проведена організаторська та ідейно-політична робота по контролю виконання рішень XXV з'їзду КПРС, XXV з'їзду Компартії Ук-

²¹ Підраховано автором за журн. «Комуніст України», 1976, № 3, 7, 11, 12; 1977, № 5, 7, 12; 1978, № 1, 4, 8; 1979, № 1, 5, 7.

²² В. В. Щербинський. Оволодівати ленінським стилем роботи, стор. 185.

²³ «Зоря», 6 березня 1977 р.

²⁴ «Зоря», 29 січня, 7 травня, 5 липня 1978 р.

раїни сприяла і сприяє успішній реалізації державних планів і соціалістичних зобов'язань, взятих на десяту п'ятирічку. Обласний комітет партії звернув увагу партійних комітетів на необхідність наполегливіше вдосконалювати систему контролю виконання, підняти роль первинних партійних організацій у контролі діяльності адміністрації, підвищити партійну вимогливість за виконання директив партії і уряду, активізувати роль комісій партійних організацій по контролю діяльності адміністрації.

Партійні комітети республіки в сучасних умовах зосереджують увагу комісій по контролю діяльності адміністрації на головних напрямках боротьби за виконання планів десятої п'ятирічки. Відбувається процес поглиблення спеціалізації комісій, зокрема з питань підвищення якості продукції, впровадження нової техніки, своєчасного освоєння виробничих потужностей, раціонального використання матеріальних і енергетичних ресурсів, технічних і транспортних засобів у промисловому виробництві; з питань комплексної механізації ферм, раціонального використання земельних угідь — в сільськогосподарському виробництві. Особливу увагу комісій парткомів звертають на те, щоб в процесі глибокого вивчення становища справ на головних виробничих ділянках ними висувались конкретні і обгрунтовані пропозиції з метою усунення недоліків.

Так, у роботі комісій по здійсненню контролю діяльності адміністрації в парторганізаціях Запорізької області у 1978 р. брали участь близько 5 тис. комуністів²⁵. Партійні комітети області широко пропагували досвід роботи кращих комісій по контролю діяльності адміністрації і апарату. Секретаріат Запорізького обкому партії схвалив досвід Токмацького дизелебудівного заводу ім. Кірова по керівництву комісіями контролю за діяльністю адміністрації. При парткомі заводу діяло чотири комісії по здійсненню права контролю за діяльністю адміністрації, які працювали по таких напрямках: контроль за якістю продукції, за виконанням планів впровадження нової техніки і оргтехзаходів; за ходом реконструкції і будівництва заводу, за виконанням планів експортних, спеціальних і кооперованих поставок. При партійних організаціях цехів і відділів створено 31 комісію по контролю за діяльністю адміністрації²⁶. При активній участі комуністів, контролі з боку первинних партійних організацій і парткому за останній час у виробництво впроваджено три комплексно-механізовані дільниці, три механізовані лінії, 60 прогресивних технологічних процесів, здійснено 11 заходів по механізації, що дозволило звільнити понад 100 чол. від важкої ручної праці. Ця робота продовжується²⁷.

Значний досвід в організації контролю і перевірки виконання нагромадили партійні комітети Донецької, Кримської, Львівської, Харківської областей. У практиці роботи цих партійних організацій стали системою інформаційні звіти партійних комітетів у період між конференціями, інформування членів партійних комітетів і комуністів про хід виконання прийнятих рішень з найважливіших політичних і господарських питань.

Партійні організації перш за все проявляють піклування про якість контролю, підвищення його дієвості, оперативності. Головний зміст цієї роботи зводиться до того, щоб забезпечити єдність рішення

²⁵ «Запорізька правда», 9 червня 1978 р.

²⁶ «Индустриальное Запорожье», 4 серпня 1978 р.

²⁷ Там же.

і виконання, зосередити увагу на поданні практичної допомоги на місцях. У цьому зв'язку повчальним є досвід роботи Донецького міськкому партії Донецької області. Характерним у роботі міської парторганізації є те, що вона зосереджує свої зусилля на тому, щоб всі підприємства виконували план по виробництву, реалізації продукції і підвищенню продуктивності праці. З цією метою в міськкомі партії налагоджений оперативний подекадний контроль за роботою кожного підприємства на протязі місяця. За виконання державних планів несуть відповідальність не тільки господарські керівники, але й секретарі первинних партійних організацій. Їх звіти систематично заслуховуються на засіданнях бюро і пленумах партійних комітетів. Для подання конкретної допомоги відстаючим підприємствам створюються оперативні ініціативні групи у складі членів і кандидатів у члени міського комітету партії. З метою контролю активно використовуються звіти господарських керівників перед комуністами і колективом. У цій роботі міськком партії спирається на первинні партійні організації.

Багато зроблено, щоб поліпшити практику підготовки і проведення пленумів, засідань бюро. Стало правилом, що не тільки у підготовці рішень, але і в послідовчій роботі по їх виконанню брали участь усі члени міськкому, партійні активісти. У Донецьку практично відсутні відстаючі об'єднання і підприємства, темпи зростання промислового виробництва випереджають завдання трьох років у 1,3 раза. Випуск продукції з державним Знаком якості за цей час зріс у п'ять разів. За високі досягнення у соціалістичному змаганні місто трічі у десятій п'ятирічці нагороджувалось перехідним Червоним Прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ ²⁸.

Контроль і перевірка виконання рішень не можуть існувати відособлено, ізольовано. Вони органічно зливаються з усією організаторською роботою партії, її місцевих органів, первинних парторганізацій. При всій різноманітності випробуваних форм і методів контролю головна увага в республіканській партійній організації спрямовується на те, щоб контроль і перевірка виконання активно сприяли зміцненню партійної і державної дисципліни, підвищенню відповідальності кадрів, керівників усіх ланок системи управління, усіх комуністів за чітке і сумлінне виконання покладених на них обов'язків, успішну роботу трудових колективів.

Політбюро ЦК Компартії України, надаючи важливого значення питанням контролю, прийняло постанову «Про роботу Київського міськкому Компартії України по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС про посилення організації і перевірки виконання прийнятих постанов» ²⁹. Пленум міськкому партії розглянув заходи по виконанню постанови Політбюро, спрямовані на дальше удосконалення рівня всієї організаторської і партійної роботи, поліпшення організації виконання партійних рішень, підвищення персональної відповідальності керівних кадрів за здійснення завдань десятої п'ятирічки, за суворе дотримання партійної і державної дисципліни. Накреслено розробити і впровадити у міськкомі, райкомах партії, первинних партійних організаціях систему організації контролю, яка б забезпечувала дальше удосконалення форм і методів роботи по своєчасному виконанню директив партії і уряду, по перетворенню Києва в місто високопродуктивної праці, високої культури і зразкового громадського порядку, по

²⁸ «Радянська Україна», 20 червня 1979 р.

²⁹ «Прапор комунізму», 27 жовтня 1978 р.

посиленню ідейно-політичного виховання комуністів, усіх трудящих у світлі вимог XXV з'їзду КПРС.

Партійні комітети республіки в своїй діяльності виходять з того, що однією з головних умов ефективності контролю і перевірки виконання є залучення до цієї справи широких мас трудящих. Партійні організації вбачають у цьому один з яскравих проявів соціалістичної демократії. Мова йде про таку організацію справи, при якій контроль, за виразом В. І. Леніна, повинен бути «...справді універсальним, загальним, всенародним...»³⁰.

Нині у республіці на всіх ділянках виробництва, управління і обслуговування діють близько 129 тис. груп і понад 138 тис. постів народного контролю, що об'єднують більш як 2 млн. активістів³¹.

Керуючись постановою ЦК КПРС «Про партійне керівництво органами народного контролю в Латвійській РСР»³², партійні організації республіки постійно піклуються про зміцнення органів народного контролю досвідченими кадрами, допомагають комітетам і групам виробити головні напрями діяльності, підтримують їх цінні починання, розглядають результати найбільш важливих перевірок.

Партійні комітети і первинні партійні організації об'єднують, координують і спрямовують зусилля всіх органів народного контролю, постійних комісій Рад, комісій профспілкових організацій, «Комсомольського прожектора» на підвищення ефективності і якості роботи, безумовне виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань.

Прикладом може бути республіканський громадський огляд використання резервів, економії та бережливості матеріальних, трудових і енергетичних ресурсів. У 1977 р. в огляді, проведеному профспілковими організаціями, їх постійними комісіями, «Комсомольським прожектором», первинними комсомольськими організаціями, органами масової інформації, комітетами, групами і постами народного контролю, взяло участь 7,5 млн. трудящих. Від реалізації їх пропозицій і рекомендацій економічний ефект становив 500 млн. карбованців³³.

Активна участь трудящих у контролі і перевірці виконання — важлива школа виховання радянських людей. Саме в процесі контрольної роботи вони вчаться розглядати і оцінювати факти і явища життя з загальнодержавних позицій, розвивають у себе непримиренність до недоліків.

За останні роки, особливо після XXV з'їзду партії, в республіканській партійній організації проведена багатогранна робота з метою посилення партійного впливу в усіх сферах суспільного життя, на усіх ділянках господарського і культурного будівництва, удосконалення одного з найважливіших методів цього впливу — контролю і перевірки виконання.

Звертає на себе увагу наявність системи в обговоренні звітів нижчестоящих партійних, радянських, господарських органів, первинних парторганізацій на пленумах і бюро партійних комітетів. Причому в більшості заслуховуються звіти комплексні, які охоплюють в цілому стиль і методи роботи партійних, господарських, радянських органів та їх керівників.

Головним напрямом контролю в сучасних умовах все більше стає організація практичної допомоги партійним комітетам, первинним

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 96—97.

³¹ «Радянська Україна», 23 лютого 1979 р.

³² Вопросы организационно-партийной работы, М., 1978, стор. 576—581.

³³ «Радянська Україна», 15 лютого 1978 р.

парторганізаціям, радянським, господарським органам у процесі перевірки.

Широке впровадження в останні роки в практику партійної роботи перспективного планування, розробка планів соціально-економічного розвитку колективів, міст, районів сприяє утвердженню планових засад в організації контролю. Значний досвід у цій справі нагромадили Київська міська, Львівська, Запорізька обласні партійні організації.

У процесі зростання керівної ролі партії в організації партійного контролю все більше виявляється значення лєнінських принципів контролю. Творчо розвиваючи ці принципи, Комуністична партія, її місцеві організації постійно удосконалюють форми і методи контролю з тим, щоб вони як повніше відповідали характеру поставлених завдань. Партія розглядає контроль і перевірку виконання як одну з найважливіших рис лєнінського стилю в роботі, передумову успішної діяльності всіх партійних, радянських і господарських організацій, реалізації всіх наших планів³⁴.

В. Е. Омельчук

ЛЕНИНСКИЕ ПРИНЦИПЫ КОНТРОЛЯ И ПРОВЕРКИ ИСПОЛНЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЙНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Резюме

В статье освещаются ленинские принципы контроля и проверки исполнения в деятельности партии, некоторые основные направления организации контроля, совершенствования его форм и методов в практической деятельности парторганизации Украины на современном этапе.

³⁴ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 78.

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

С. М. ВОЗНЯК (Івано-Франківськ)

РЕВОЛЮЦІЙНІ ДЕМОКРАТИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст. — ПОБОРНИКИ ІДЕЇ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

До визначних подій у житті українського народу належить возз'єднання всіх його земель в єдиній Українській Радянській державі. Вперше за багатовікову історію трудящі України стали справжніми господарями на своїх споконвічно рідних землях. У братній сім'ї радянських народів небачено розквітли матеріальні і духовні сили Української РСР, у сузір'ї дружніх союзних республік впевнено крокує вона шляхом, що веде до торжества комунізму.

Возз'єднання українського народу — торжество історичної справедливості, закономірний результат його соціально-політичного розвитку і перемоги Великого Жовтня, будівництва соціалізму в нашій країні.

Віками український народ був роз'єднаний, а його землі грабували чужоземні поневолювачі. Особливо тяжкого соціального і національного гніту зазнавали трудящі західноукраїнських земель, загарбаних у кінці ХVІІІ ст. Австро-Угорщиною. В. І. Ленін відзначав, що в Австро-Угорській імперії аж до ХХ ст. збереглися всі головні залишки середньовіччя: «...абсолютизм (необмежена самодержавна влада), феодалізм (землеволодіння і привілеї кріпосників-поміщиків) і придушення національностей»¹. Ці залишки особливо давали себе знати у Східній Галичині, Буковині й Закарпатті, які правлячі кола імперії перетворили на свою колонію, нещадно експлуатуючи їх природні багатства, гальмуючи тут розвиток промисловості, освіти, культури. Національна політика правителів монархії спрямовувалася на асиміляцію українського населення, ліквідацію його мови, культури, на розрив зв'язків західноукраїнських трудящих з Україною, що була у складі Росії.

Але, незважаючи на жорстокий колоніальний режим, на подвійний гніт — як з боку чужоземних, так і з боку власних експлуаторів, — народні маси виступали активною силою національно-визвольного руху, що помітно пожвавився на західноукраїнських землях під

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 147.

впливом буржуазно-демократичної революції 1848 р. Одним з проявів зростання національної самосвідомості трудящих Західної України, викликаного революцією, було посилення їх прагнень до з'єднання із своїми єдинокровними братами.

Головна руська рада — перша політична організація українського населення Галичини, заснована в травні 1848 р. у Львові, — офіційно проголосила, що галицькі українці становлять частину української нації. У відозві, з якою Рада звернулася до народу, говорилося: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю Галицьку замешкує»².

Марними були сподівання австро-угорських і польсько-шляхетських асиміляторів приглушити у трудящих Західної України почуття національної єдності з усім українським народом. Відзначаючи цей факт, Ф. Енгельс писав 1855 р. у статті «Німеччина і панславизм», що австрійські слов'яни, які відокремилися в ході історії від основної маси своєї нації і головний центр яких знаходився поза межами Австрії, прагнули до відокремлення від австрійської держави. «...Австрійські поляки, — відзначав він, — тяжіють до російської Польщі, як до свого природного центру, русини (українці західноукраїнських земель. — С. В.) — до інших малоросійських областей, що об'єдналися з Росією...»³.

Ці прагнення українського народу до єдності знайшли яскраве відображення у творчості революційних демократів України другої половини XIX — початку XX ст., зокрема в ідейній спадщині І. Франка, О. Терлецького, М. Павлика, Лесі Українки, П. Грабовського.

В кінці XIX ст. навколо проблеми соціального і національного визволення українського народу та єдності всіх його земель на Україні розгорнулася гостра ідейно-політична боротьба. Австро-угорські правителі робили все, щоб увічнити загарбання Східної Галичини, Буковини і Закарпаття. Це мала на меті й польська буржуазно-шляхетська верхівка. Прагнучи зберегти своє привілейоване становище в Галичині, вона видавала ці землі за одвічно польські, заперечувала існування української мови, культури і саме існування українського народу як окремого національного організму. В цей час польські шовіністичні кола висунули реакційне гасло Польщі «від моря до моря», основним змістом якого було відновлення кордонів Польщі 1772 р., коли остання включала частину споконвічних українських і білоруських земель.

Панування чужоземних поневолювачів на західноукраїнських землях намагалися закріпити й буржуазно-націоналістичні партії «москвофілів» і «народовців», а також уніатська церква.

Національні вимоги як «москвофілів», так і «народовців» обмежувалися наданням Галичині, Буковині і Закарпаттю культурно-національної автономії в рамках Австро-Угорської імперії. Ці вимоги виявилися, зокрема, в концепції поділу Галичини і утворення із Східної Галичини і Буковини окремої провінції з національним самоврядуванням. Сама ідея цього поділу зародилася в роки революції 1848 р. і була реакцією на штучне об'єднання Східної і Західної (польської) Галичини в одну провінцію.

Націоналістичну ідею поділу Галичини підтримувала і деяка частина радикалів на чолі з В. Будзиновським. Національну державність Будзиновський вважав панацеєю від усіх соціальних хвороб. За його

² І. Франко. Твори, т. XIX, К., 1956, стор. 656.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. II, стор. 202.

державницькою концепцією, організація держав на «принципі національним», тобто надання кожній нації «державної організації», начебто автоматично мала вести до усунення головної причини «воєн та революцій внутрішніх»⁴. На підставі абсолютизації національної державності Будзиновський висунув ідею «поділу Австрії на національні території адміністративні» і надання Галичині і Буковині статусу автономії. На першому з'їзді радикальної партії в 1890 р. він намагався нав'язати цю ідею делегатам, але з'їзд тоді його не підтримав, і він, як зазначав І. Франко, «з думками своїми остався сам один»⁵. Через кілька років, у 1895 р., на IV з'їзді радикальної партії під впливом націонал-демократичної групи положення про необхідність утворення із Східної Галичини і Буковини окремої «австрійської руської провінції» було внесено до програми цієї партії.

Зраджуючи національні інтереси українського народу і прислужуючи правлячим колам царської Росії та цісарської Австро-Угорщини, «лідери» українського буржуазного націоналізму намагалися будь-що виправдати роз'єднаність українського народу. Буржуазно-націоналістичні партії Галичини, Буковини, Закарпаття всіляко вихваляли «добродійства», які нібито давав українському населенню цісарський уряд, вищість «конституційної» Австро-Угорщини перед «деспотичною» Росією тощо.

Активну участь у виправданні роз'єднаності українського народу брала уніатська церква. Керуючись догмою «всяка влада від бога», вона лицемірно видавала Австро-Угорщину за батьківщину українців. Лютим ворогом прагнень західноукраїнських трудящих до єднання з усім українським народом був уніатський митрополит А. Шептицький. Саме цей в минулому польський граф і австрійський офіцер був одним з творців ідеї про тотожність українського патріотизму з вірністю Австро-Угорщині.

Політиці увічнення відриву західноукраїнських земель від основної частини України служила також концепція так званого галицького «П'ємонт»*, головним змістом якої було намагання видати Галичину за центр духовного розвитку всього українського народу. Цю концепцію, яку особливо роздували галицькі «народовці», підтримували правлячі кола Австро-Угорщини, бо вона відповідала їх інтересам загарбання всіх українських земель. Її широко культивувала уніатська церква, прагнучи у той же час свою релігію видати за найвищу духовну цінність української нації.

Політична спрямованість концепції українського «П'ємонт» полягала в тому, щоб скомпрометувати сам факт перебування України в складі Росії і українсько-російські громадські та культурні взаємини, розірвати узи дружби двох братніх народів. Водночас ця концепція мала своєю метою обґрунтувати переорієнтацію українського народу на європейський Захід, що відповідало націоналістичним устремлінням щодо відриву України від Росії.

Діаметрально протилежну позицію в питанні соціального і національного визволення українського народу, його возз'єднання займали українські революційні демократи І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, Леся Українка, П. Грабовський та ін. Вони були представниками тієї революційної демократії, яку В. І. Ленін характеризував як суспільну силу, що зважала на інтереси більшості народу і нама-

⁴ «Народ», 1891, № 9, стор. 158.

⁵ «Народ», 1891, № 1, стор. 10.

* П'ємонт — одна з найбільш розвинутих областей Італії. З 1720 р. ця область стала головним ядром Сардинського королівства, навколо якого об'єдналася Італія. Термін «П'ємонт» вживався на означення політичного і культурного центру народу.

галася ламати «все шкідливе, віджило якнайрішучіше, якнайнещадніше»⁶. Таким шкідливим і віджилим, що вимагало революційного знищення, був національний гніт, нерівноправність народів, політика розпалювання національних антагонізмів. Українські революційні демократи, як виразники інтересів трудящих мас, оголосили цим ганебним породженням класово-антагоністичного суспільства безкомпромісну боротьбу.

І. Франко, М. Павлик, Леся Українка і П. Грабовський, перебуваючи під благотворним впливом марксизму, в національному питанні займали близькі до революційної соціал-демократії позиції. Вони бачили його тісний зв'язок із соціально-політичним розвитком суспільства, класову природу національного гніту і ворожнечі між народами. Це дало їм можливість зробити висновок про нерозривність національного визволення з боротьбою за ліквідацію експлуаторського ладу. «...Коли скасована буде основна господарська нерівність, коли не стане бідних і багатих,— писав І. Франко,— то й тітї громадські, державні та міжнародні кривди й неправди минуться і пропадуть зовсім»⁷.

Цінними у поглядах революційних демократів на національне питання були їх думки про єдність національного визволення і всебічного розвитку націй з утвердженням ідеалів соціалізму. «...Розвиток кожної народності, дійсно гарний і вільний,— відзначав І. Франко,— може настати тільки при соціалістичному ладі, бо цей лад найвільніший і забезпечує народові матеріальне існування»⁸. Такий підхід до розв'язання національного питання зумовлював їх активну діяльність по пропаганді соціалістичних ідей на Україні й підтримку соціал-демократичного руху.

Розуміння нерозривної єдності національного і соціального визволення визначило участь І. Франка, М. Павлика, Лесі Українки, П. Грабовського та ін. у боротьбі проти ганебної політики національного поневолення народів, політики нацькування одного народу проти другого, яку проводила правляча верхівка царської Росії і монархічної Австро-Угорщини. Викриваючи з революційно-демократичних позицій усю облудність націоналістичних домагань культурно-національної автономії Галичини, перетворення її в український «П'ємонт», вони переконливо обґрунтували необхідність з'єднання західноукраїнських земель з усією Україною.

І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та інші прогресивні діячі Галичини відкинули, як безпідставні і ворожі інтересам українського і польського народів, шовіністичні ідеї реставрації Польщі з кордонами від Балтійського до Чорного моря. На незаперечних історичних фактах І. Франко доводив, що так зване «культурне апостольство» Польщі на Україні, з одного боку, принесло українському народові багато горя, міжусобиць і руїни, а з другого,— спричинило занепад польської держави. «Перті з заходу німцями,— писав він у статті «Наш погляд на польське питання» (1883),— вони (польсько-шляхетські кола. — С. В.) перлились самі на схід, шукаючи тут панування і збагачення і находячи гріб. В тім гробі лягла остаточно й ціла історична Польща, безславно покрита ганьбою»⁹. Шкідливість спроб польської шляхти нав'язати польському, українському і білоруському народам ідею Польщі «від моря до моря» і на цій основі накинути

⁶ В. І. Лепін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 157.

⁷ І. Франко. Твори, т. XIX, стор. 59.

⁸ Там же, стор. 16.

⁹ І. Франко. Публіцистика, К., 1953, стор. 51.

не своїм народностям «польщину» у вигляді польської мови чи латинського обряду, на його думку, полягає в тому, що «...копає гріб самому іспуванню польського народу, бо буде мур кривди і ненависті між поляками і їх природними союзниками»¹⁰. Єдина ж умова існування Польщі як суверенної держави, зауважує І. Франко, — «...федеративний союз її з народами непольськими на східних межах польського племені, побудований на підставі повної рівноправності і якнайширшої народної і громадської автономії кожного поодинокого союзного племені»¹¹.

Ідею Польщі «від моря до моря» як помилкову й ворожу національним прагненням українського і польського народів рішуче відкидав М. Павлик. У «Пропам'ятному листі руських соціалістів східної Галичини перед тукраєвими польськими соціалістами» (лютий 1884 р.) він писав, що західноукраїнська громадськість виступає проти цієї ідеї не тільки через її невідповідність інтересам українського народу, а й тому, що «...подібні помилки виходили завше на шкоду братнього нам польського люду, віддаляючи його порозуміння з руським народом»¹². М. Павлик солідаризувався з І. Франком у питанні про необхідність налагодження дружніх стосунків між українськими, польськими і єврейськими прогресивними громадсько-політичними організаціями Галичини, їх спільних дій на захист «насушних, пекучих справ». Об'єднавшись разом, вони могли б «натискати» на законодавчі й урядові органи імперії, «...розширяти таким чином теперішні тісні рамки австрійської політичної волі»¹³. Ще більша користь дружнього співробітництва цих організацій полягала б у тому, на його думку, що воно б сприяло вихованню робітничих і селянських мас в дусі міжнародної солідарності.

Ставлячи справу інтернаціональної єдності трудящих на рівень першорядних завдань революційного руху, І. Франко і М. Павлик підходили до розв'язання національного питання з інтернаціоналістських позицій. При цьому вони враховували: по-перше, споконвічні прагнення західноукраїнського населення до єдності з усім українським народом; по-друге, нерозривність розв'язання національного питання з корінними суспільно-політичними перетвореннями; по-третє, необхідність зміцнення інтернаціональної солідарності всіх трудящих, подолання будь-яких проявів національного недовір'я, ворожнечі. Ці вихідні засади, на підставі яких І. Франко і М. Павлик тлумачили проблему розв'язання національного питання в Галичині, свідчать про їх негативне ставлення до націоналістичної ідеї поділу краю на українську і польську частини. В цій ідеї вони справедливо вбачали намагання українських буржуазних націоналістів зберегти на західноукраїнських землях соціальний гніт, замінивши тільки чужих експлуаторів «своїми», українськими. Ще в 1877 р. в одному з листів до І. Франка М. Павлик висміяв націоналістичні ідеали української державності, в яких пов'язувався прогрес українського народу з таким станом, коли «...на тронах божих і людських засядуть у нас тільки русини: як буде папа руський, жандарми, поліція, судді і тюрми руські», коли буде і свій власний цісар^{14–16}.

Водночас І. Франко і М. Павлик розуміли, що ідея національної державності, взята поза боротьбою за соціальне визволення, — одне

¹⁰ І. Франко. Твори, т. XIX, стор. 141.

¹¹ Там же.

¹² Переписка Михайла Драгоманов з Михайлом Павликом, т. IV. Чернівці, 1910, стор. 248.

¹³ Там же, стор. 250.

^{14–16} Див.: там же, т. II, Чернівці, 1910, стор. 204.

з джерел націоналізму, який «у відносинах суспільних... дуже добре годиться з безоглядним визискуванням свого ж таки брата ...робітника. Ба, що більше, націоналізм служить прикривкою більшого визискування»¹⁷. Він дає можливість буржуазії створювати ілюзію спільності національно-державних інтересів усіх верств суспільства, боротьбу за національну державність видавати за загальнонаціональний ідеал, намагаючись таким чином примирити трудящих із власними експлуаторами.

Підпорядковуючи національне питання соціальному, І. Франко і М. Павлик вважали першочерговим завданням визволення трудящих від економічного і політичного гніту. Вони усвідомлювали, що штучний поділ Галичини за національною ознакою не змінив би економічного і соціального становища народу. М. Павлик писав: «Осібна руська Галичина — річ сама по собі формальна, бо ж суспільні й інші порядки остали б ті самі, значить і «руський» сейм, і уряд був би майже такий самий, як тепер»¹⁸. Народні маси від цього заходу не тільки нічого б не виграли, а, навпаки, потрапили б у ще важче економічне і політичне становище, ставши об'єктом спекуляцій на їх національних почуттях з боку своїх експлуаторів.

У домаганнях адміністративного поділу Галичини І. Франко і М. Павлик бачили також спроби націоналістичних «псевдопатріотів» увічнити відрив західноукраїнських земель від основної частини України і загарбання їх Австро-Угорщиною, перешкодити з'єднанню українського народу. Відразу ж після з'їзду так званих «нотаблів» («знатних людей») Галичини в 1890 р., на якому було ухвалено добиватися розділення краю, І. Франко з гнівом писав: «Хіба їм важко пошматувати свій народ, навіть не спитавшись у нього?»¹⁹.

З такою ж непримиренністю українські революційні демократи виступали проти націоналістичних вигадок про Галичину як «П'ємонт» українського народу. Вони переконливо доводили, що справжнім центром його суспільно-політичного і культурного життя є Україна, возз'єднана з Росією, і на цій підставі викривали будь-які спроби видати Австро-Угорську імперію за державну форму, найбільш сприятливу для розвитку українського національного життя. У статті «Ukraina ingredienta» І. Франко показав, що Австро-Угорщина душила й руйнувала зародки промисловості в Галичині, а український народ за життя під «європейською» Австрією, «...беручи загально, не зробив ані кроку вперед в цивілізації, не піднявся до розуміння того, хто він і які його інтереси»²⁰. Щодо основної частини України, то, незважаючи нагноблення царизмом, її возз'єднання з Росією, за переконанням І. Франка, мало прогресивне значення. «...Ми не забуваємо і не сміємо забувати,— писав він у статті «Зміна системи»,— що головна сила, головне ядро нашого народу є в Росії, що там повстали і працювали, та й працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, що там ...виросло найкраще з усього, чим може нині повеличатися наша духовна скарбниця...»²¹.

На ненормальний стан суспільно-політичного розвитку Галичини під гнітом Австро-Угорщини вказували О. Терлецький, П. Грабовський та інші прогресивні мислителі. Зокрема, О. Терлецький писав: «Не забувайте, що Галичина зовсім винята із-під звичайних прав людсько-

¹⁷ «Народ», 1891, № 1, стор. 10.

¹⁸ «Народ», 1890, № 7, стор. 109.

¹⁹ „Kurjer Lwowski”, 28 березня 1890 р.

²⁰ «Жите і слово», 1895, т. IV, кн. 6, стор. 473.

²¹ «Жите і слово», 1896, т. V, кн. 3, стор. 166.

го розвою...»²². Політична деморалізація в Галичині, на його думку, гальмує розвиток національного життя українського народу, бо «псує найліпші сили»²³. Ось чому Україну в складі Росії, а не Галичину він відносив до «головної частини руської землі», будучи переконаним, що «...там (на Україні.— С. В.), а не в Галичині, лежала будучність народу»²⁴.

У статті «Тарас Григорович Шевченко» (1900 р.) П. Грабовський зазначав, що перебування частини України в складі австрійської монархії поставило під загрозу саме існування там української національності. Правлячі кола Австро-Угорщини із зневагою ставилися до українців — як «хлопської» нації. «Русин» і «хлоп», зазначав П. Грабовський, «зробились синонімами»²⁵. У вірші «До галичан» поет закликав спільними зусиллями, «вкупі» виступити проти «муки, що вражає боляче», тобто проти гнобителів. В українського трудового народу, незважаючи на його розчленування, «одна дорога, незворотня та тяжка» — боротьба за визволення, одна «мати вбога» — знедолена батьківщина, яка кличе всіх до спільного виступу проти її ворогів.

Як велику історичну несправедливість розглядав відірваність західноукраїнських земель від України Панас Мирний. «Рідна наша Галичина» є споконвічною українською землею, говорив він. Вона завжди була тісно «зв'язана з історією України». З архівних матеріалів видно, що письменник був полум'яним поборником з'єднання всіх українських земель. Посилаючи братам Тобілевичам фотографію групи українських письменників, учасників відкриття пам'ятника І. Котляревському (Полтава, 1903 р.), серед яких з Галичини був В. Стефаник, П. Мирний писав, що вона «свідчить про єднання і братерство народів, існуючих по сей і по той бік Карпатів»²⁶.

Говорячи про те, що революційні демократи викривали буржуазно-націоналістичні вигадки про Галичину як український «П'ємонт», не слід применшувати роль цієї частини української етнічної території в історії українського народу і його культури. Народні маси краю брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр., в інших національно-визвольних рухах. Значний вклад у розвиток української культури внесли М. Шашкевич, І. Франко, М. Павлик та інші діячі, які тут жили і творили. Але не Галичина, а Україна, возз'єднана з Росією, могла стати центром об'єднання всіх українських земель, бо саме в Росії знаходилися основна частина українського народу, головні здобутки його матеріального і духовного розвитку.

Необхідність возз'єднання українського народу революційні демократи виводили із закономірностей економічного і політичного розвитку нації, із розуміння її як територіальної, мовної та економічної спільності. У статті «Нова проба суспільно-політичної організації Росії» (1882 р.) І. Франко сформулював важливу думку про те, що «народ — се організм; слабкість одної частини потягає за собою неміч і всіх прочих частей», тому «нормальний розвій вимагає співуділу (єдності.— С. В.) всіх часток народа, вимагає тісної, органічної єдності цілої нації, і тільки в такому разі нація та може проявити сміле,

²² К. Студинський. Галичина й Україна в листуванні 1860—1880 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною, Харків—Київ, 1931, стор. 282.

²³ Там же, стор. 261.

²⁴ «Літературно-науковий вісник», 1903, т. XXIV, кн. II, стор. 86.

²⁵ П. Грабовський. Зібрання творів у трьох томах, т. 3, К., 1960, стор. 166.

²⁶ В. Ю. Євдокименко. Суспільно-політичні погляди Панаса Мирного, К., 1955, стор. 133.

оригінальне життя національне»²⁷. Говорячи про «співуділ» всіх частин нації, письменник має на увазі насамперед економічну спільність, об'єднання всіх зусиль нації для розвитку її матеріальних сил. Водночас він включає сюди й необхідність «співуділу» всього народу в розвитку національної культури.

І. Франко, як і інші революційні демократи, глибоко усвідомлював негативність роз'єднаності українських земель для економічного і культурного розвитку Східної Галичини, Буковини і Закарпаття. Характеризуючи становище цієї частини української етнічної території, він писав, що, будучи відірвана від основних районів України, вона «особно не може належно розвиватися»²⁸. «Розчетвертування» українських земель і українського народу, відірваність українців Галичини від «величезної маси братів наших за кордоном» він називав найтяжчою раною, яка знесилювала західноукраїнських трудящих²⁹. Для всебічного розвитку матеріальних і духовних сил народу треба, «щоб упав кордон між Галичиною а Україною»³⁰.

Революційні демократи наголошували на тому, що ядро українського народу знаходиться в Росії і що об'єднуючим центром всіх українських земель є Україна, воз'єднана з Росією. Вони докладали великих зусиль для зміцнення політичних і культурних зв'язків західноукраїнських трудящих з усім українським народом. З метою налагодження контактів з українською інтелігенцією І. Франко в 1885—1886 рр. двічі виїжджав на Україну, в Київ. Заручившись підтримкою київської ліберально-буржуазної «Громади», він планував видання щомісячного літературного і наукового журналу «Братство», завданням якого мало бути — «...по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання»³¹. Однак через брак коштів задуму про видання журналу «Братство» не судилося здійснитися.

Тісні зв'язки з Галичиною і Буковиною мали Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський і Панас Мирний, які не тільки сприяли розвитку тут літературного життя, але й співробітничали з тамтешніми діячами, разом вели боротьбу проти націоналістично-клерикальної реакції. Все це, безумовно, сприяло вихованню у трудящих мас почуття національної гордості, піднесенню їх національної самосвідомості, що мало позитивне значення у розгортанні національно-визвольного руху.

Сприяючи зміцненню громадських і культурних зв'язків Галичини з Україною, воз'єднаною з Росією, революційні демократи боролися проти всього, що зумовлювало збільшення штучного бар'єру між ними. І. Франко, зокрема, критикував «новоєрівський» курс «народовців», з допомогою якого останні намагалися «розширити той рів, який є між австрійською і російською Україною»³². Він також викривав наміри Ватикану окатоличити українське населення Галичини, справедливо вбачаючи в католицизмі силу, спрямовану на те, щоб «неперебутою пропастею відділити нас від наших братів за Збручем»^{33–34}.

²⁷ Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 1617.

²⁸ Там же.

²⁹ «Діло», 29 вересня 1883 р.

³⁰ І. Франко. Твори, т. XX, К., 1956, стор. 123.

³¹ Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 1615.

³² «Народ», 1890, № 23, стор. 359.

^{33–34} І. Франко. Твори, т. XIX, стор. 140.

Справу соціального і національного визволення українського народу. Його возз'єднання в єдиній вільній державі революційні демократи пов'язували із загальноросійським визвольним рухом, з допомогою братнього російського народу.

Бойове єднання російських і українських трудящих має глибоке коріння у споконвічній дружбі, у боротьбі проти спільних ворогів. Близькі мовою і місцем проживання, характером і історією, російський і український народи єдиним фронтом боролися з численними іноземними загарбниками, проти феодално-кріпосницького і капіталістичного гніту.

Возз'єднання з Росією, проголошене на Переяславській раді в 1654 р., мало величезне значення для всього життя українського народу. Воно стало поворотним етапом і в боротьбі трудящих західно-українських земель за своє соціальне і національне визволення, відкривши перед ними реальні перспективи возз'єднання з усім українським народом. «Саме з цього історичного рубежу,— говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький,— прагнення до возз'єднання з Україною і Росією визначало всі найзаповітніші мрії трудящих Західної України, Буковини і Закарпаття»³⁵.

Інтернаціональна солідарність українського і російського народів особливо зміцнилася з виходом на політичну арену робітничого класу. Російському революційному пролетаріатові належала вирішальна роль у боротьбі за соціальне і національне визволення народів Росії. Тому союз з російським пролетаріатом став головною умовою успіхів трудящих України в їх революційній боротьбі. В. І. Ленін вказав українському народові шлях до свободи: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»³⁶. З ленінськими ідеями революційного союзу трудящих України і Росії солідаризувалася вся прогресивна українська громадськість, і зокрема революційно-демократична інтелігенція, що успадкувала й далі розвинула традиції братерської дружби українського і російського народів.

Ще в допролетарський період визвольного руху російські і українські революційні демократи О. Герцен, В. Белінський, М. Чернишевський, М. Добролюбов, Т. Шевченко, а пізніше І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський та інші відстоювали не тільки єдність українських і російських трудящих у революційній боротьбі, а й їх політичний союз як державну форму розв'язання національного питання на Україні.

Українські революційні демократи послідовно боролися за зміцнення громадсько-політичних і культурних взаємин українського і російського народів, викривали спроби великодержавних шовіністів і буржуазних націоналістів кинути тінь на ці взаємини. Революціонери-демократи переконливо доводили, що дружбі з російським народом належить вирішальна роль у житті українського народу, в розвитку його культури. Тому одну з головних передумов успішної боротьби українського народу за своє визволення І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський та інші вбачали в успіхах всього загальноросійського визвольного руху. «Свобода і успішний національний і культурний розвиток нашої русько-української нації,— писав І. Франко,— прямо залежні і нерозривно зв'язані з свободою і прогресом всієї останньої

³⁵ «Комуніст України», 1979, № 3, стор. 18.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

Росії»³⁷. Розуміння історичного значення єдності українських і російських трудящих в революційно-визвольній боротьбі зумовило солідарність І. Франка з російським визвольним рухом, пропаганду ним на західноукраїнських землях діяльності російських соціал-демократів.

За єдність революційних сил українського і російського народів послідовно виступала Леся Українка. Вона позитивно оцінювала участь українських революціонерів у загальноросійському визвольному русі, їх боротьбу за «здобування всеросійської політичної волі»³⁸. Поетеса була переконана, що український народ може здобути соціальну і національну волю, лише борючись «вкупі з сусідами», і насамперед разом з російським народом. До того ж спільно завойовані політичні права повинні піти «на користь усьому величезному та розмаїтому складові російської держави»³⁹.

Українські революційні демократи відобразили у своїх творах глибокі симпатії, почуття братерської дружби з боку українського населення Галичини до російського народу, сподівання на його допомогу в боротьбі проти чужоземних і власних поневолювачів.

Говорячи про тяжіння до Росії, яке мало місце серед усіх слов'янських народів, І. Франко підкреслював, що воно найсильніше виявилось «серед самого люду галицько-руського»⁴⁰. Ще в XVI—XVII ст., відзначав письменник, українці Галичини «...привикли звертати очі на північ, де виростала велика політична сила — Росія»⁴¹. Твердження «москвофілів» про те, що нібито галичанські українці живуть «ненавистю до всього російського», він назвав навмисною брехнею, заявивши, що насправді всі вони є русофілами і відчують себе «солідарними з найкращими синами російського народу»⁴². Про те, що «межи русинами є симпатії до Росії»⁴³, писав М. Павлик.

Почуття дружби західноукраїнських трудящих до російського народу, їх прагнення до єднання з усім українським народом у складі Росії не мають нічого спільного з реакційною, антинародною політикою галицьких «москвофілів». Останні лише на словах декларували спільність українського і російського народів, а насправді орієнтувалися головним чином на царське самодержавство, блокуючись водночас з австро-угорськими правителями і польською шляхтою. «Москвофіли» заперечували саме існування українського народу, його культури. В. І. Ленін характеризував їх як агентуру самодержавства, підкресливши, що царизм, кадети давно інтригували в Галичині, «...не шкодуючи мільйонів на підкупи «москвофілів», не спиняючись ні перед яким злочинним заради високої мети «возз'єднання»⁴⁴. «Москвофіли» були злочинцями прагнень російського царизму до територіального загарбання Галичини та інших земель.

І. Франко, М. Павлик та інші західноукраїнські діячі вважали, що з'єднання Галичини з усією Україною — справа недалекого майбутнього. У 80-ті роки І. Франко писав у вірші «Розвивайся ти, високий дубе», що «розпадуться пута віковії», які сковували матеріальні і духовні сили українського народу, що «щезнуть межі», якими розмежовували його іноземні поневолювачі, й Україна буде «одна, нероздільна».

³⁷ «Народ», 1892, № 2. Додаток, стор. 1.

³⁸ Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах, т. 8, К., 1977, стор. 22.

³⁹ Там же.

⁴⁰ І. Франко. Твори, т. XVIII, К., 1955, стор. 250.

⁴¹ „Kurjer Lwowski”, 12 жовтня 1891 р.

⁴² І. Франко. Твори, т. XVI, К., 1955, стор. 351.

⁴³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. IV, стор. 77.

⁴⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 258.

Великі надії на злиття воедино всіх українських земель І. Франко покладав на російську революцію 1905—1907 рр. Крак абсолютизму в Росії, за його переконанням, дав би можливість «...створити з величезної етнічної маси українського народу — українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя»⁴⁵, тобто подолати його віковичну роз'єднаність. Під впливом першої російської революції він написав поему «Мойсей», у пролозі до якої висловлено тверду віру, що прийде час, коли Україна «огнистим видом» засяє у «народів вольних колі», що український народ стане вільним.

Вільну, возз'єднану Україну І. Франко, як і інші революційні демократи, завжди уявляв собі в тісному союзі з вільною демократичною Росією. Він рішуче викривав сепаратистські ідеї українських буржуазних націоналістів про «відрубність» України від Росії. В 1895 р. у статті «Ukraina irredenta» І. Франко писав: «...Термін «політична самостійність» не треба розуміти зараз як цілковитий сепаратизм від Росії, як konieczність створення окремої української держави. Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою»⁴⁶. Такий устрій, за переконанням письменника, диктувався економічними факторами і, насамперед, єдністю економічного життя народів Росії. Він розумів, що в економічному відношенні Росія і Україна становлять єдине ціле, що український і російський народи є «паростю великого руского пня»⁴⁷, що обидва вони мають багатовікову історію співжиття в рамках єдиної держави. Український народ, зазначав І. Франко, разом з іншими народами Росії має право сказати: «...Ні, ми не даром працювали над здвигненням Росії, вона потрібна й нам і для нашого розвою, ми не хочемо відставати від неї, хочемо жити в ній...»⁴⁸.

Ці думки відображали настрої і почуття всіх українських трудящих, їх прагнення до політичного союзу з російським народом. Відкинувши фальшиві лозунги буржуазних націоналістів про «самостійну» Україну, народні маси стали під прапор пролетарського інтернаціоналізму і пішли, очолювані партією більшовиків, шляхом соціалістичної революції.

Велика Жовтнева соціалістична революція повалила владу капіталістів і поміщиків, визволила народи Росії від соціального і національного гніту, гарантувала їм рівність і право на вільне самовизначення. «Великий Жовтень», — говориться в Конституції Української РСР, — ознаменував корінний поворот і в долі українського народу. Ставши на шлях соціалістичної революції, робітники і селяни України при братерській допомозі російського пролетаріату повалили експлуататорський лад, розгромили буржуазно-націоналістичну контрреволюцію, вперше в історії створили свою державу — Українську Радянську Соціалістичну Республіку»⁴⁹. У дружній сім'ї — Союзі РСР, в якому Радянська Україна добровільно об'єдналася з Російською та іншими суверенними республіками, — український народ здійснив свою заповітну мрію, возз'єднавши всі свої землі в єдиній Радянській дер-

⁴⁵ І. Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори, К., 1956, стор. 446.

⁴⁶ «Житє і слово», 1895, т. IV, кн. 9, стор. 482—483.

⁴⁷ Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 2934.

⁴⁸ І. Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори, стор. 467.

⁴⁹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, К., 1978, стор. 3.

жаві. І нині разом з усіма народами-братами він успішно будує комунізм.

Радянські люди не байдужі до минулого. Вони високо цінують історичні події і суспільно-політичні рухи, які сприяли розвитку нашої країни по шляху соціального прогресу. Безумовно, вагомий вклад у цю справу внесли й представники революційної демократії, в тому числі українські революційні демократи, які боролися за відновлення історичної справедливості — возз'єднання всіх українських земель в єдиній вільній державі. Прагнення українського народу до єдності, віками розмежованого іноземними поневолювачами, знайшло в ідеології революційних демократів глибоке відображення. В процесі революційного руху під керівництвом Комуністичної партії питання возз'єднання українського народу наповнилося новим змістом, будучи нерозривно пов'язане з успіхами соціалістичної революції.

С. М. Возняк

РЕВОЛЮЦИОННЫЕ ДЕМОКРАТЫ УКРАИНЫ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX — НАЧАЛА XX в.—
ПОБОРНИКИ ИДЕИ ВОССОЕДИНЕНИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА

Резюме

В статье на основе богатого фактического материала рассказывается о том, что идея воссоединения трудящихся западноукраинских земель со всем украинским народом в братском союзе с демократической Россией имеет глубокие корни; подчеркивается, что ее выразителями являлись украинские революционные демократы второй половины XIX — начала XX в. И. Франко, М. Павлик, Леся Украинка, П. Грабовский, О. Терлецкий и др.

* *

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ПОВЧАЛЬНИЙ УРОК ІСТОРІЇ

40 років тому, 1 вересня 1939 р., о 4 год. 45 хв., фашистська Німеччина напала на Польщу, розпочавши другу світову війну. Механізм цієї війни був закладений самим Версальським системою післявоєнного устрою, яка не тільки не ліквідувала корінних імперіалістичних суперечностей, що призвели до першої світової війни, а й породила нові. Головними причинами суперечності між переможцями і переможеними державами, які склали цей міжнародний лад,— зазначав В. І. Ленін,— порядок, який держиться Версальським миром, держиться на вулкані...»¹.

Чорні віхи, що позначили у міжвоєнні два десятиріччя шлях відродження і підтримки сил імлітаризму і агресії, добре відомі. Це — американські репараційні плани Дауеса 1924 р. і Юнга 1929 р. для Німеччини, які послідовно відроджували німецьку важку індустрію, не лише звільняючи її від репараційного навантаження, а й вдаючись до величезних валютних ін'єкцій в неї; рішення скликаної з ініціативи Англії Локарнської конференції 1925 р., що гарантували західні кордони Німеччини і спрямовували німецьку агресію на Схід; допомога керівних кіл американського і англійського імперіалізму в захопленні Гітлером влади; всіляке сприяння правлячих кіл США, Англії та Франції у справі ремілітаризації та озброєння фашистської Німеччини і, нарешті, як закономірний фінал — мюнхенська політика американо-англо-французького імперіалізму, кінцевим результатом якої і було виникнення другої світової війни.

Незважаючи на те, що чимало буржуазних політиків, зокрема в США, Англії та Франції, розуміли тоді, наскільки небезпечно потурання фашистським державам, уряди згаданих країн дедалі більше сприяли головним силам гітлерівської агресії в підготовці до розв'язування нової світової війни. Політика так званого «невтручання», яку проводив капіталістичний Захід, спочатку офіційно її не оголошуючи, дала можливість урядові фашистської Німеччини зухвало порушити військові статті Версальського мирного договору 1919 р. (в них заборонялося Німеччині мати регулярну армію, генштаб, військово-повітряні сили, підводний та потужний військово-морський надводний флот) і допомогла гітлерівцям сформувати могутню армію вторгнення, що вважалася найсильнішою в капіталістичному світі. Ця політика дозволила також Гітлеру розтоптати відповідні статті Версальського договору та Рейнський гарантійний пакт, укладений на Локарнській конференції 1925 р., які передбачали створення Рейнської демілітари-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 335—336.

зованої зони на західних кордонах Німеччини, і в 1936 р. ввести туди свої війська.

В 1931 р. японські мілітаристи, порушивши договір дев'яти держав, підписаний на Вашингтонській конференції 1921—1922 рр., пакт Бріана—Келлога² та статут Ліги націй, напали на Північно-Східний Китай, а в 1932 р. захопили Маньчжурію, створивши тим самим перше вогнище нової світової війни. Але ні Ліга націй, де панівну роль відігравали західні імперіалістичні держави, ні Сполучені Штати Америки, які вважали себе головним гарантом рішень Вашингтонської конференції і пакту Бріана—Келлога, не перешкодили цій агресії.

У 1935—1936 рр. уряди західних держав дали можливість фашистській Італії захопити єдину на той час незалежну африканську державу — Абіссінію (Ефіопію) і перетворити її на свою колонію.

Події, які розпочалися 1936 р. в Іспанії, — фашистський заколот на чолі з генералом Франком, італо-німецька збройна інтервенція та національно-революційна війна іспанського народу — привели до офіційного проголошення урядами західних держав політики «невтручання». Факел війни в Іспанії, що був розпалений міжнародним фашизмом, міг бути скоро погашений, якби уряди США, Англії та Франції цього зажадали. Але він палав аж до весни 1939 р., призвів до перемоги фашизму в Іспанії і дав тим самим можливість фашистському блоку зміцнитись політично і зайняти вигідні стратегічні позиції для майбутніх агресивних дій.

В липні 1937 р. Японія приступила до здійснення плану загарбання всього Китаю і розпочала наступ на пекінському напрямку та в Центральному Китаї. Незважаючи на те, що це серйозно загрожувало інтересам монополістів США, Англії і Франції, які мали тут великі капіталовкладення, їх уряди не лише не поклали край японській агресії і не допомогли жертві агресії, а ще й вели з Японією інтенсивну торгівлю, постачаючи їй необхідні військові матеріали і стратегічну сировину³.

В той же час правлячі кола США, Англії та Франції з фатальною послідовністю підтримували фашистську Німеччину в усіх її агресивних діях. Хоч Гітлер і не дуже приховував своїх загарбницьких планів щодо держав як Східної, так і Західної Європи, однак американський, англійський та французький уряди всіляко перешкоджали створенню системи колективної безпеки, за яку послідовно боролися Радянський Союз. З благословення-таки США, Великобританії і Франції в 1934 р. був укладений німецько-польський договір про ненапад, що завдавало справі колективної безпеки удару в найбільшочішому місці. Більше того, уряди цих країн мріяли про формування єдиного імперіалістичного блоку великих держав з включенням до нього Німеччини та Італії (такого, наприклад, як «пакт чотирьох»⁴), який міг бути спрямований лише проти Країни Рад.

Дипломатична підтримка агресивних планів Гітлера з боку країн Заходу яскраво виявилась у переговорах з ним відповідального англійського міністра Галіфакса в Оберзальцбурзі (листопад 1937 р.). Представник Англії дав пряму згоду на загарбання фашистською Ні-

² Див.: История дипломатии, т. 3, М., 1965, стор. 518—521.

³ Б. Марушкин. Американская политика «невмешательства» и японская агрессия в Китае (1937—1939 гг.), М., 1957, стор. 53, 96, 109; В. Аварин. Борьба за Тихий океан. Агрессия США и Англии, их противоречия и освободительная борьба народов, М., 1952, стор. 247.

⁴ Див.: История дипломатии, т. 3, стор. 585—587.

меччиною Данціга, Австрії та Чехословаччини⁵. Таку саму позицію з приводу долі цих країн Центральної Європи зайняли й урядові кола США та Франції⁶.

Політика потурання фашистським агресорам під прапором «невтручання» призвела до швидкої трагічної розв'язки — до загарбання гітлерівською Німеччиною в березні 1938 р. Австрії і виникнення чехословацької кризи, що завершилася мюнхенською змовою й передачею Гітлеру у вересні—жовтні 1938 р. Західної Чехословаччини, та до нападу 1 вересня 1939 р. на Польщу.

Отже, незаперечні історичні факти свідчать, що винуватцем виникнення другої світової війни була світова система імперіалізму, а фашистські держави — Німеччина, Італія, Японія, — які безпосередньо розв'язали війну, були його передовим загonom. Вони ніколи не змогли б самі в ті короткі строки підготувати цю війну, якби не отримували всебічної (економічної, фінансової, політичної, воєнної, наукової, технічної і т. ін.) допомоги з боку правлячої верхівки США, Англії та Франції. Відкритий свого часу В. І. Леніним закон нерівномірності розвитку капіталістичних країн в епоху імперіалізму спричинив до того, що Німеччина, економіка якої після Версаля (1919—1923 рр.) була відкинута далеко назад порівняно не лише з економікою США, а й Англії та Франції, на період 1938 р. настільки розвинулася, що давала вже 32,1% всієї промислової продукції капіталістичної Європи. Тимчасом як Англія і Франція тоді випускали, відповідно, лише 23,7% і 11,2%⁷. Зростання політичних суперечностей між двома імперіалістичними угрупованнями — німецько-японо-італійським і американо-англо-французьким — було другою передумовою виникнення нової світової війни.

В період підготовки другої світової війни, на відміну від першої, відігравав величезну роль і такий ідеологічний фактор, як антикомунізм, антирадянщина. Цей якісно новий напрям «...зразу ж став головним, домінуючим в усій ідеологічній підготовці воєн і охопив усі без винятку імперіалістичні країни»⁸. Глибока ненависть до першої в світі країни перемігшого соціалізму, непереборне бажання повернути історію назад, знищивши єдину тоді державу робітників і селян та придушивши цим, як вони сподівалися, світовий комуністичний рух і революційний процес, спонукали правлячі кола імперіалістичних держав шукати силу, яка б могла це здійснити. Таку силу вони побачили спочатку в німецькому реваншизмі, а пізніше — в гітлеризмі.

Неодноразові обіцянки Гітлера «повністю знищити марксизм», на які він не скупився у своїх виступах перед німецькими промисловцями і банкірами, придушення ним залізним кулаком одразу після приходу до влади компартії та всіх прогресивних сил у Німеччині створило «рейху» серед американо-англо-французьких правлячих кіл міцну репутацію «бастіону Заходу проти комунізму». Гітлер всіляко сприяв зміцненню цієї репутації, проголошуючи себе непримиренним борцем проти світового комунізму, заявляючи, що «метою всього його життя і змістом існування націонал-соціалізму є знищення більшовизму»⁹.

У фашистській Німеччині добре розуміли вигідність такої позиції для отримання від імперіалістичних конкурентів підтримки й усіля-

⁵ Документи и материалы кануна второй мировой войны, т. 1. Ноябрь 1937—1938 г. Из архива Министерства иностранных дел Германии, М., 1948, стор. 10, 16, 17.

⁶ История второй мировой войны 1939—1945 гг., т. 2, М., 1974, стор. 77—78.

⁷ А. К. Мартиненко. Друга світова війна, К., 1963, стор. 13.

⁸ История второй мировой войны 1939—1945 гг., т. 1, М., 1973, стор. 51.

⁹ La testament politique de Hitler, Paris, 1959, стор. 61.

кої допомоги в підготовці до нової світової війни з метою встановлення свого світового панування і спекулювали на цьому. «Мені доведеться грати у м'яча з капіталізмом, — говорив тоді Гітлер своїм наближеним, — і стримувати версальські держави за допомогою примари більшовизму, примушуючи їх вірити, що Німеччина — останній оплот проти червоного потоку. Це єдиний засіб пережити критичний період, покінчити з Версалем і знову озброїтися»¹⁰.

Історія підтверджує, що антикомунізм і антирадянщина в період між двома світовими війнами настільки затьмарили розум правлячим колам США, Англії, Франції та деяких інших буржуазних країн, що вони жертвували інтересами своїх держав і народів, нехтували небезпекою, яка нависла над ними, навіть поступалися деякими власними імперіалістичними інтересами заради сприяння гітлерівській Німеччині та її союзникам у підготовці до нової світової війни. Вони сподівались і вірили в те, що то буде війна проти Радянського Союзу, «хрестовий похід» проти соціалізму та комунізму. Цей момент був головним, визначальним при виробленні генеральної лінії зовнішньої політики урядів США, Англії та Франції на протязі всього періоду між двома світовими війнами.

Особливо яскраво сподівання і прорахунки західних держав виявилися після Мюнхена. Гапегна мюнхенська угода, яка прискорила розв'язання другої світової війни, була логічним результатом політики «умиротворення» фашистських агресорів. Відповідальність за потурання їм цілком лягає не тільки на керівників західних країн, але й на правлячу буржуазію держав Центральної і Південно-Східної Європи, яка, по суті, виступила співучасницею цієї злочинної політики і у своїй класовій ворожнечі до Радянського Союзу була навіть не від того, щоб впрягтись у воєнну колісницю фашистського рейху. Президент Чехословаччини Бенеш ще напередодні Мюнхена не раз висловлював гітлерівським офіційним особам думки, дуже близькі до намірів західних держав спрямувати фашистську агресію проти нашої країни¹¹. Правлячі кола буржуазно-поміщицької Польщі навіть після укладення мюнхенської угоди продовжували будувати плани про похід на СРСР спільно з гітлерівською Німеччиною¹².

19 жовтня 1938 р. радянський повноважний представник в Англії повідомляв, що Чемберлен «готовий і далі капітулювати перед агресорами, насамперед, за рахунок третіх країн», що він «і не думає про будь-який опір німецькій експансії в Південно-Східній Європі» й розраховує, що хід подій «штовхне Гітлера на конфлікт з СРСР»¹³. «Умиротворителі» плекали надію, що вже у 1939 р. Гітлер поставить своєю метою створення «незалежної руської України під опікою Німеччини». Англійська і французька преса почала приділяти багато уваги «українському питанню», даючи зрозуміти, що воно не торкається інтересів ні Англії, ні Франції. Англійський посол у США лорд Лотіан під час бесіди з латвійським посланником у Вашингтоні в післямюнхенські дні відмічав, що «політичні кола у Лондоні гадали, що Гітлер після загарбання Чехословаччини... рушить на Україну... В Європі всі чекають цього»¹⁴.

¹⁰ K. Ludecke. I knew Hitler, New York, 1938, стор. 468.

¹¹ Докладніше див.: А. Ф. Кізченко. Напередодні трагедії, К., 1971, стор. 221—223.

¹² СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938—август 1939 г.). Документы и материалы, М., 1971, стор. 82.

¹³ Там же, стор. 50—51.

¹⁴ Подготовка мюнхенского диктата. Путь Англии к Мюнхену.— «Международная жизнь», 1973, № 10, стор. 115.

Проте розрахунки творців мюнхенської політики не виправдалися. Вона обернулася проти самих же західних держав. «Історія,— говорив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — жорстоко покарала «умиротворителів», які відкинули всі пропозиції Радянського уряду про колективну відсіч фашистським агресорам. Всупереч прогнозам і надіям, що панували тоді в Лондоні, Парижі і Вашингтоні, фашистська Німеччина почала другу світову війну нападом не на СРСР, а на капіталістичні країни Європи»¹⁵.

На протязі всього міжвоєнного періоду Радянський Союз вів наполегливу, послідовну боротьбу за мирне співіснування країн. Ленінський декрет про мир, укладення в 20-х — на початку 30-х років договорів про ненапад з багатьма державами, боротьба за чітке визначення поняття «агресор», за роззброєння і перетворення Ліги націй в інструмент миру й безпеки, нарешті, за створення міцної системи колективної безпеки, — такий далеко не повний перелік заходів, що їх здійснювала радянська зовнішня політика з метою усунення загрози війни.

Послідовну боротьбу за мир і безпеку вели комуністичні партії, об'єднані в Комінтерн. За мир виступали також ліві соціалісти, профспілки, молодіжні організації, представники прогресивної інтелігенції в буржуазних країнах. Але, оскільки Радянський Союз був єдиною державою, яка боролася за мир, а міжнародний робітничий рух був організаційно розколотий й ідейно ослаблений правими лідерами соціал-демократії, імперіалістичні палії війни виявилися сильнішими за прогресивні сили миру.

Друга світова війна спалахнула через 20 років, 9 місяців і не повний 21 день після закінчення першої світової війни і тривала 6 років і 2 дні. Вона охопила всю Європу, більшу частину Азії, значну частину Африки, наблизилася до кордонів Австралії, втягла у свій вир Америку. Воєнні події відбувалися на території 40 країн, в армії було мобілізовано 110 млн. чол., багато мільйонів було учасниками руху Опоору. Коштувала людству ця війна більше, ніж усі попередні, разом узяті * — близько 50 млн. убитих, 35 млн. покалічених. В таборах смерті було закатовано понад 12 млн. чол. 21 225 тис. втратили житло і майно, а шкода від матеріальних руйнувань дорівнювала 4 трильйонам доларів¹⁶.

Природно, що питання про причини другої світової війни, її хід і наслідки ще й досі хвилюють світову громадськість. В останні роки буржуазний книжковий ринок буквально наводнила література з цієї проблематики. До того ж її абсолютна більшість, у тому числі наукові праці, містить грубі перекручення і прямі фальсифікації. Історія другої світової війни стала об'єктом гострої ідеологічної боротьби.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 118.

* За підрахунками авторів, зробленими на основі праці Б. Ц. Урланіса «Войны и народонаселение Европы» (М., 1960), в найбільших битвах періоду стародавньої історії загальні втрати народів Європи становили менш як 6 млн. чол.; у період середньовіччя вони не були більшими. За період з 1600 р. по 1939 р. народи Європи втратили у війнах убитими 13 935,7 тис. чол. Слід тут врахувати, що європейські країни були в центрі міжнародних подій і брали участь у війнах з країнами інших континентів. Якщо додати до вказаних втрат ще кілька мільйонів загинувших з інших континентів, то й ця цифра не досягне кількості загинувших у період другої світової війни.

¹⁶ Всемирная история, т. X, М., 1965, стор. 598.

Намагаючись виправдати імперіалістичну систему, що породила другу світову війну, і головні держави імперіалізму, що несуть за її виникнення безпосередню відповідальність, буржуазні «теоретики» грубо фальсифікують питання про походження війни. Робляться зухвалі спроби повністю обілити не лише урядові кола Сполучених Штатів Америки, Англії та Франції, а й держави фашистського блоку, зокрема гітлерівську Німеччину, і... навіть самого Гітлера (!). Ряд західнонімецьких неофашистських істориків, наприклад, висунули формулу: «Війна з вини Німеччини — брехня!»^{16а}.

Хто ж тоді несе відповідальність за підготовку і виникнення другої світової війни? У своїй звирячій ненависті до нашої країни реакційні буржуазні «вчені» доходять до того, що обвинувачують у цьому... СРСР (!?). Грубо нехтуючи незаперечними історичними фактами, вони перекручують його зовнішню політику напередодні війни, обвинувачуючи в укладенні ним пакту з Німеччиною про ненапад (23 серпня 1939 р.)¹⁷.

Загальновідомо, що Радянський Союз протягом тривалого часу докладав великих зусиль для створення системи колективної безпеки, яка б здатна була відвернути фашистську агресію або ж швидко покласти їй край, коли б вона виникла. Одним з численних заходів у цьому напрямі було підписання 2 і 16 травня 1935 р. радянсько-французького і радянсько-чехословацького договорів про взаємодопомогу. Але західні держави розтоптали ці договори в Мюнхені в 1938 р.

15 березня 1939 р. гітлерівська Німеччина ліквідувала чехословацьку державу, потім висунула грабіжницькі вимоги до Польщі, захопила литовську Клайпеду, розірвала договір про ненапад з Польщею і військово-морську угоду з Англією.

В умовах зростаючої воєнної загрози Радянський уряд навесні 1939 р. продовжував вести боротьбу за створення колективного фронту захисту миру. 18 березня він запропонував скликати нараду представників СРСР, Англії, Франції, Польщі, Румунії і Туреччини; 17 квітня — вніс пропозицію укласти договір про взаємну допомогу і воєнну конвенцію між Радянським Союзом, Англією і Францією. 10 травня наш уряд заявив польському урядові, що СРСР не відмовив би в допомозі Польщі, якби вона того побажала¹⁸.

У той період Англія і Франція змушені були почати переговори з Радянським Союзом, хоча в дійсності вони не мали ніякого наміру співробітничати з ним і висували такі умови, які давали б їм можливість ухилитися від участі у війні, якби вона почалася з нападу гітлерівської Німеччини на нашу країну. Про це переконливо свідчив хід переговорів військових місій трьох держав у серпні 1939 р. В інструкції англійського уряду своїй військовій місії прямо говорилося: «Британський уряд не бажає брати на себе будь-яких конкретних зобов'язань, які могли б зв'язати нам руки»¹⁹. Уряд Чемберлена прагнув використати переговори з СРСР як засіб тиску на Гітлера під час таємних англо-німецьких переговорів у Лондоні, що велися паралельно з переговорами у Москві. На лондонських переговорах англій-

^{16а} W. Glasebock. War Deutschland am 2. Weltkrieg allen schuld? Köln, 1964, Bd. 2, стор. 83—116 та ін.

¹⁷ C. Sulzberger. Picture History of World War II, New York, 1966, стор. 57; E. Ziemke. Stalingrad to Berlin. The Defeat of German in the East, Washington, 1968, стор. 24; P. Blackstock. The Secret Road to War II, Chicago, 1969, стор. 341.

¹⁸ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны, стор. 389.

¹⁹ Documents on British Foreign Policy. 1919—1939. Third series, vol. VI, London, 1954, стор. 763.

ський уряд пропонував гітлерівцям укласти пакт про ненапад і домовитися про розподіл сфер впливу у світовому масштабі²⁰.

На Далекому Сході, як і в Європі, уряди Англії, Франції і США також проводили політику потурання агресії. В той час, як монгольські війська з допомогою Червоної Армії вели влітку 1939 р. бойові дії проти японської воєщини, яка вдерлася в МНР в районі річки Халхін-Гол, Англія уклала з Японією угоду, зобов'язавшись не підтримувати будь-яких дій чи заходів, які б перешкоджали досягненню цілей японської воєщини в Китаї. США постачали Японії все необхідне для ведення агресивної війни проти цієї країни. Лише СРСР надавав китайському народові ефективну політичну і військову допомогу в боротьбі проти японських агресорів*.

У серпні 1939 р. перед Радянським Союзом постала реальна загроза воєнного зіткнення з двома могутніми агресивними державами—Німеччиною і Японією. Перебуваючи в стані повної міжнародної ізоляції і остаточно переконавшись у тому, що західні держави не бажають укласти з СРСР дійовий, рівноправний договір, Радянський уряд прийняв пропозицію Німеччини про підписання пакту про ненапад. Це майже на два роки відстрочило для СРСР війну і зірвало плани мюнхенців щодо наступу Німеччини і Японії на першу в світі країну соціалізму.

Історія незаперечно довела правильність тодішньої міжнародної політики Радянського Союзу, її позитивний історичний результат не лише для нашого народу, а й для народів Англії, Франції та Сполучених Штатів Америки.

Незважаючи на це, реакційні буржуазні вчені та політики ще й сьогодні піддають укладений у той час пакт жорстоким нападкам, грубо перекидаючи його суть і намагаючись видати його трохи не за союзний договір. Буржуазні історики, як правило, ухиляються від правильної відповіді і на запитання, чому Англія та Франція у вересні 1939 р. кинули союзу Польщу напризволяще, які справжні причини злочинної бездіяльності цих держав у період «дивної війни». Відомо, що вона була результатом продовження американо-англо-французьким імперіалізмом мюнхенської політики в нових умовах вже розв'язаної другої світової війни, що в її основі лежали старі сподівання правлячих кіл США, Англії і Франції на те, що фашистська Німеччина не рушить на Захід, а, кінець кінцем, все-таки нападе на Радянський Союз. Абсолютна ж більшість буржуазних істориків пояснює позицію Англії та Франції їх непідготовленістю до війни, хоча в основі цієї непідготовленості лежала знов-таки антирадянська політика.

До яких тільки вигадок не вдаються реакційні історики, аби перевернути у своїх класових інтересах правду про другу світову війну. В їх працях можна знайти і виправдання фашистської агресивності поспланними на «загрозу із Сходу», і взаємні звинувачення лідерів західних держав у політичних і стратегічних помилках. «Вчені прикажчики» буржуазії силкуються довести, начебто імперіалістичний світ у цілому як «розвинуте суспільство» не міг породити другу світову війну і що в її виникненні винуватий головним чином Радянський Со-

²⁰ Documents on German Foreign Policy. 1918—1945. Series D (1937—1945), vol. 1, Washington, 1949, стор. 715.

* У 1938 р. Радянський Союз надав Китаю два кредити в розмірі 50 млн. доларів кожний, у червні 1939 р.—новий кредит в сумі 150 млн. доларів. Протягом 1938—1939 рр. в ході реалізації цих кредитів Китаю було поставлено близько 600 літаків, 1000 гармат і гаубиць, понад 8 тис. кулеметів та інші військові матеріали (СССР в боротьбі за мир накануне второй мировой войны, стор. 13).

юз, ніби монополії країн Західної Європи і США не причетні до розв'язання війни²¹ і т. д., і т. п.

Разом з тим навіть реакційні буржуазні автори змушені визнавати, що після нападу на Радянський Союз почався новий етап другої світової війни: вона остаточно набула антифашистського, визвольного характеру. Але саме вирішальна роль нашої країни у розгромі гітлерівської Німеччини і мілітаристської Японії, всього фашистського блоку в буржуазній історіографії здебільшого заперечується.

Про те, що Радянський Союз зробив вирішальний внесок у перемогу над державами фашистської коаліції, що радянсько-німецький (Східний) фронт з самого початку і до самого кінця був головним фронтом другої світової війни, а Радянські Збройні Сили здійснили велику визвольну місію, свідчать незаперечні цифри й факти. Так, гітлерівська армія втратила на радянсько-німецькому фронті вбитими, пораненими та полоненими 10 млн. солдатів і офіцерів, 77 тис. бойових літаків, 48 тис. танків і штурмових гармат, 167 тис. артилерійських гармат, 2,5 тис. бойових і транспортних кораблів, що становило, приблизно, три чверті загальних втрат Німеччини у другій світовій війні. Радянські війська визволили повністю або частково територію 10 країн Європи загальною площею 1 млн. км² з населенням 113 млн. чол. і частково — територію двох азіатських країн загальною площею 1,5 млн. км² з населенням близько 70 млн. чол.²² Загальні людські втрати Радянського Союзу у війні перевищують 20 млн. чол., вони непорівнянні з втратами його капіталістичних союзників: США — 405 тис. убитих, Англія — 375 тис.²³ СРСР зазнав і найбільших матеріальних збитків — у країні було зруйновано 1710 міст і селищ міського типу, знищено 70 тис. сіл, близько 32 тис. промислових підприємств, 65 тис. км залізничних шляхів, розграбовано 98 тис. колгоспів, 1876 радгоспів, 2890 машинно-тракторних станцій. Якщо загальна сума руйнувань в усіх європейських країнах за роки війни становила 260 млрд. доларів, то з них на частку СРСР припадало 128 млрд. доларів (679 млрд. крб.). Його военні витрати дорівнювали 357 млрд. доларів. Таким чином, ця війна коштувала Радянському Союзу величезну суму — 485 млрд. доларів, тобто значно більше, ніж сума витрат США, Англії та Франції, разом узятих²⁴.

Відомо, що такі вирішальні ключові битви на радянсько-німецькому фронті, як Московська, Сталінградська, Курська, й чимало інших мали всесвітньо-історичне значення, оскільки знаменували собою не лише провал гітлерівського плану «блискавичної» війни проти СРСР, а й корінний поворот у ході війни, корінний перелом у ній на користь антифашистської коаліції, початок остаточного розгрому фашистського блоку у другій світовій війні.

Намагаючись принизити значення вирішальних перемог Радянської Армії, деякі західні історики часом «забувають» про більшість з них, а найвидатніші перемоги Радянських Збройних Сил, які вже ніяк не можна обминути, розчиняють у безлічі відомих подій на дру-

²¹ Докладніше про деякі тенденції буржуазної історіографії другої світової війни див.: Д. Проєктор. *История и политика.* — «Коммунист», 1970, № 10, стор. 106—117.

²² *Всемирно-историческая победа советского народа. 1941—1945*, М., 1971, стор. 273, 468—470.

²³ *Всемирная история*, т. X, стор. 602—603. За іншими даними, Англія втратила у другій світовій війні 396 тис. чол.—300 тис. військовослужбовців на фронтах, 61 тис. цивільного населення під час повітряних бомбардувань і 35 тис. службовців торговельного флоту на морях (там же, т. XI, М., 1977, стор. 222).

²⁴ *Всемирная история*, т. X, стор. 602.

горядних фронтах війни. Так, наприклад, західнонімецькі історики Г. Делінгер і Г. Якобсен, висуваючи так звану «теорію поворотних рубежів», пишуть: «Мідуей, Гуадалканал, Ель-Аламейн, Туніс, Марокко, Сталінград і кінець 5-ї фази битви за Атлантику означають поворотний рубіж другої світової війни»²⁵. Коментарі тут, як кажуть, зайві!

В офіціальних американських виданнях, зокрема у 80-томній «Армії США у другій світовій війні»²⁶ та деяких інших відстоюється концепція, що Радянська Армія, хоча й взяла на себе важкий тягар війни, але не була «головним архітектором перемоги»²⁷. Не важко здогадатися, що автори цих видань мають на увазі, що таким «головним архітектором» були Сполучені Штати Америки.

Історія зберегла велику кількість документальних доказів вирішальної ролі Радянського Союзу, його Збройних Сил у вирішенні долі другої світової війни. У травні 1942 р. Ф. Д. Рузвельт писав: «Мені важко ігнорувати той факт, що росіяни убивають більше солдатів ворога і знищують більше його озброєння, ніж усі інші 25 держав Об'єднаних Націй, разом узятих»²⁸. У. Черчилль у пориві відвертості змушений був визнати, що «саме російська армія випустила кишки з німецької воєнної машини»²⁹. А відомий американський дипломат, історик Джордж Кеннан відмічав: «Державні діячі Заходу вважали, що доля всієї війни залежить від готовності й спроможності Росії протистояти німецькому нападові»³⁰.

Цікаві дані наводить американський воєнний історик, колишній полковник розвідки США, Т. Р. Фехренбах. Він пише, що англомовні країни здобули можливість вести «острівну війну» головним чином за допомогою морських і повітряних сил лише завдяки СРСР. Виходячи з того, що Англія в 1939—1945 рр. створила близько 40 сухопутних дивізій, а Сполучені Штати Америки — близько 100, Т. Р. Фехренбах робить висновок, що навіть при могутній підтримці з моря й повітря ці сухопутні сили «ніколи не змогли б перемогти величезні німецькі армії, якби ці останні були такими ж, як у 1941 р. ...Союзники, — продовжує він, — висадилися в 1944 р. проти знесиленої німецької армії, яка вже зазнала повної поразки на Сході»³¹.

Що ж до справжнього вкладу американо-англійських військ у загальну перемогу над гітлерівською Німеччиною, то він добре всім відомий: до 6 червня 1944 р. на діючих фронтах цим військам протистояло від 1% до трохи більш як 6% сухопутних сил вермахту, а після висадки у Франції 6 червня 1944 р. на Західному та Італійському фронтах було трохи більше однієї третини сухопутних військ Німеччини³².

Вся буржуазна історіографія — від реакційної до так званої ліберально-демократичної — замовчує переваги соціалістичного ладу як

²⁵ П. Жилин, О. Ржешевский. Фронт острой идеологической борьбы. — «Правда», 5 вересня 1970 р.

²⁶ United States Army in World War II. Ed. by R. Greenfield, vol. 1—80, Washington, 1947—1970.

²⁷ G. Smith. American Diplomacy during the Second World War, New York, 1965, стор. 173; E. Ziemke. Stalingrad to Berlin, стор. V та ін.

²⁸ П. Жилин. День первый — день последний. К 30-й годовщине Великой Отечественной войны. — «Правда», 22 червня 1971 р.

²⁹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, К., 1974, стор. 549.

³⁰ В. Г. Трухановский. Внешняя политика Англии в период второй мировой войны, М., 1965, стор. 202—203.

³¹ T. R. Fehrenbach. F. D. R. undeclared War. 1939 to 1941, New York, 1967, стор. 240—241.

³² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, стор. 547.

головного фактора у здобутті Радянським Союзом перемоги над фашистським блоком. Різноманітних фальсифікацій зазнають окремі битви й події другої світової війни.

Закінчення періоду «холодної війни» і перехід до розрядки міжнародної напруженості не могли не вплинути на буржуазну історіографію. З'явилася так звана «нова школа», що складається головним чином з молодих істориків, які піддають критиці найбільш одіозні фальсифікаторські концепції того періоду, визнають певні заслуги Радянської Армії в розгромі гітлерівських військ, роблять ряд реалістичних визнань щодо стратегічної лінії і політики західних союзників напередодні й під час війни. Але при уважному вивченні праць цих авторів можна помітити, що вони, висуваючи нові концепції, які претендують на об'єктивність і ніби побудовані на «глибокому аналізі різноманітних думок та поглядів», насправді більш тонко й замасковано обстоюють інтереси буржуазії й намагаються дискредитувати Радянський Союз, соціалістичний державний і суспільний лад, комуністичний, робітничий і національно-визвольний рухи, рух прихильників миру тощо.

Антифашистський, визвольний характер другої світової війни, який визначився широкою участю в ній народних мас на чолі з комуністичними партіями з літа 1940 р. і особливо зі вступом у неї Радянського Союзу, зумовив те, що перемога у війні країн антифашистської коаліції знаменувала собою перемогу прогресивних сил людства на чолі з СРСР над найреакційнішими силами імперіалізму — німецьким фашизмом і японським мілітаризмом.

Друга світова війна завершилася воєнною, політичною і моральною катастрофою фашистського режиму. Розгром у війні гітлерівської Німеччини, мілітаристської Японії, фашистської Італії, падіння фашистських порядків в Угорщині, Румунії, Болгарії, Польщі та реакційних режимів в деяких країнах Європи та Азії створили сприятливі умови для боротьби народних мас за побудову нового суспільства. В ряді країн Європи, Азії та Латинської Америки перемогли революції, в результаті чого соціалізм вийшов за рамки однієї країни. Створилася світова соціалістична система.

Перемога прогресивних сил у війні стала могутнім стимулом і для розгортання національно-визвольного руху пригноблених народів колоніальних та залежних країн, що привело незабаром до розпаду колоніальної системи імперіалізму.

В ході боротьби з фашизмом значно підвищилася політична свідомість робітничого класу, небачено посилився вплив компартій, які відігравали керівну роль в русі Опору. Про це свідчать, наприклад, такі цифри. Якщо напередодні війни в світі було 60 компартій, то після війни їх кількість уже збільшилась до 76, а число членів в них, — відповідно, з 4,2 млн. до 20 млн. чол. У багатьох країнах комуністи ввійшли до складу урядів і парламентів, а в державах народної демократії стали правлячою партією³³.

В результаті всіх цих змін на міжнародній арені світова система імперіалізму зазнала дальшого відчутного послаблення; різко звузилася його сфера панування, зменшилася питома вага в світі. Новий, другий етап загальної кризи капіталізму, що розпочався з другою світовою війною, після її закінчення виявився з особливою гостротою.

³³ Ю. Ю. Кондуфор, А. К. Мартиненко. Велика Жовтнева соціалістична революція і світовий комуністичний та робітничий рух. — «Український історичний журнал», 1977, № 10, стор. 36—37, 39—40.

Такий об'єктивний хід історії викликав велике незадоволення верховод світу капіталу, їх намагання змінити закономірний її розвиток. «Холодна війна», що була результатом глибоко ворожої політики, яку почали проводити незабаром після закінчення другої світової війни імперіалістичні кола західних держав щодо Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, спроби цих кіл застосувати проти системи соціалізму політику «з позиції сили» зазнали провалу. Викликавши серйозні ускладнення в міжнародних відносинах, шалену гонку озброєнь, у тому числі термоядерних, організатори «холодної війни» — американські й англійські імперіалісти — не змогли, однак, добитися ослаблення СРСР, загальмувати розвиток сил світової соціалістичної системи, перешкодити зростанню антиімперіалістичної, національно-визвольної боротьби народів.

Активна миролюбна зовнішня політика, яку проводили Радянський Союз, КПРС на чолі з Центральним Комітетом, керованим вірним ленінцем, послідовним борцем за мир і безпеку народів товаришем Л. І. Брежневим, спільно з іншими країнами соціалістичної співдружності та всією світовою прогресивною громадськістю, привела до розрядки міжнародної напруженості. «Четверте десятиріччя ми живемо в умовах миру, — говорив Леонід Ілліч на XXV з'їзді КПРС. — Позиції соціалізму зміцніли. Розрядка напруженості стала провідною тенденцією»³⁴.

Наслідуючи заповіді В. І. Леніна і враховуючи піввіковий досвід міжнародної політики нашої держави, КПРС виступила на своєму XXIV з'їзді з Програмою миру, яка вказала реальний шлях до ліквідації «холодної війни» і поставила чіткі завдання в боротьбі за перехід від небезпеки воєн до мирного співіснування країн.

Один із пунктів Програми миру передбачав гарантування європейської безпеки на основі визнання територіальних і політичних реальностей, що склалися в результаті другої світової війни. Наполеглива боротьба Радянського Союзу і всіх країн соціалістичної співдружності за виконання цього завдання дала відчутні наслідки. Жодна держава Західної Європи не залишилась осторонь широкого процесу нормалізації відносин з країнами соціалізму. Ганебна Мюнхенська угода за договором між ЧСРС і ФРН від 11 грудня 1973 р. була визнана недійсною й анульована.

У серпні 1975 р. в Хельсінкі керівники 33 держав Європи, а також США і Канади підписали Заключний акт Загальноєвропейської наради по безпеці і співробітництву. Політична підготовка наради велася протягом 10 років, а її робота тривала 2 роки. Це було справді унікальне явище, що не мало прецеденту у світовій політиці.

Загальноєвропейська нарада закріпила плоди перемоги над фашизмом, підвівши остаточну риску під другою світовою війною, відмежувалася від практики «холодної війни» й ознаменувала вступ Європи у новий історичний період її розвитку. Учасники наради колективно підтвердили непорушність державних кордонів, що встановилися. Поклавши початок новому етапові розрядки напруженості, Загальноєвропейська нарада стала важливим кроком на шляху закріплення ленінських принципів мирного співіснування, за втілення яких в життя наполегливо й повсякденно боролися й борються Комуністична партія і Радянський уряд.

Сформульована XXV з'їздом КПРС програма дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів висунула серію важливих конструктивних пропозицій, накреслила

³⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 38.

конкретні напрями дальшої боротьби Радянської держави за міжнародну розрядку.

За чотири роки, що минули після наради у Хельсінкі, значно ширшими стали масштаби співробітництва країн континенту, регулярно проходять зустрічі керівників держав, виявилися нові можливості для взаємовигідного економічного і науково-технічного співробітництва.

Проте дальше утвердження тенденцій до розрядки супроводжується посиленням опору ворожих їй кіл, насамперед у таборі імперіалістичної реакції. І сьогодні у світі існують сили мілітаризму та війни, і сьогодні імперіалізм, як відзначав товариш Л. І. Брежнєв, «...залишається втіленням найчорнішої реакції, кривавого насильства й агресії, носієм серйозної загрози мирові та безпеці всіх народів...»³⁵. Саме ворожа для справи миру діяльність цих сил змушує знову і знову звертатися до досвіду історії і головним чином до другої світової війни.

Дух Мюнхена і мюнхенців, які стали синонімом політики і політиків, що йдуть за спиною народу на поступки агресорам, не зник із життя сучасного капіталістичного суспільства. Він живе у справах імперіалістичної реакції, яка бореться проти світового революційного процесу. Ще й сьогодні проголошуються на реваншистських зборищах галасливі заклики до перегляду кордонів і ревізії результатів другої світової війни. Верховода «земляцтва судетських німців», колишній нацист Вальтер Бехер істерично вигукує в наші дні: «Прага — наша... Карлові Вари — наші... Мюнхенська угода 1938 року була правильною»³⁶.

Як не згадати уроки історії, дивлячись на астрономічні цифри воєнних бюджетів імперіалістичних країн, на процес нарощування військ і озброєнь в Європі? Імперіалізм, як указував В. І. Ленін, «...через економічні його корінні властивості, відзначається найменшою миролюбністю і волелюбністю, найбільшим і повсюдним розвитком вояччини»³⁷. За період з 1949 по 1978 рр. воєнні видатки країн — учасниць НАТО зросли з 18,4 млрд. до 178,2 млрд. доларів, тобто майже у 10 разів. Всього ж за цей час країни НАТО на воєнні цілі витратили близько 2,6 трильйона доларів³⁸. У складі об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (за даними 1977 р.) налічується 66 дивізій, 11 тис. танків, понад 3 тис. літаків, понад 7 тис. американських ядерних зарядів і близько 3 тис. їх носіїв. Довготерміновою програмою нарощування і модернізації озброєнь, затвердженою Радою НАТО у травні 1978 р. і розрахованою на 15 років, передбачається посилення загального воєнного потенціалу блоку. Виконання цієї програми вимагатиме додаткових видатків порядку 80 млрд. доларів. «Ці рішення, що ведуть до посилення гонки озброєнь, як і інші дії НАТО, які мають характер воєнних демонстрацій, — відмічалось в Московській декларації держав — учасниць Варшавського Договору 23 листопада 1978 р., — переслідують мету досягнення країнами НАТО воєнної переваги над соціалістичними та іншими країнами світу в розрахунку на те, щоб диктувати свою волю незалежним державам, придушити боротьбу народів за національне і соціальне визволення»³⁹.

³⁵ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 120.

³⁶ «Під прапором ленінізму», 1978, № 17, стор. 65.

³⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 237.

³⁸ «Международная жизнь», 1979, № 4, стор. 35.

³⁹ Совещание Политического консультативного комитета государств — участников Варшавского Договора. Москва, 22—23 ноября 1978 г., М., 1978, стор. 12.

Досвід історії показав, наскільки безперспективними є ті цілі агресії, реваншизму й гегемонізму, які ставлять перед собою імперіалістичні і реакційні сили нині, наступаючи на позиції, завойовані народами у важкій боротьбі за міцний мир і міжнародну безпеку.

Цей досвід доречно нагадати організаторам ворожих політичних та ідеологічних кампаній проти соціалістичних країн, комуністичних і робітничих партій, інших прогресивних і демократичних сил. Як і 40 років тому світова реакція робить ставку на антирадянщину, продовжуючи здійснювати пропагандистський галас про якусь зростаючу «радянську загрозу».

Цілком слушно згадати тут, що подібними гучними кампаніями про зростаючу «загрозу більшовизму» присипляли пильність народів і натхненники політики «умиротворення» агресорів напередодні другої світової війни, що за темною завісою антирадянської брехні і наклепів готувалися і здійснювалися тоді злочинні замісли проти миру.

Ідеологічні диверсії імперіалістів проти соціалістичних країн націлені на відновлення атмосфери конфронтації, відчуження між народами, на підлив розрядки міжнародної напруженості. «...Імперіалістична пропаганда, з якою тепер відкрито взаємодіє пропаганда пекінських шовіністів і агресорів, — відмічається у постанові ЦК КНРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», — безперервно веде запеклий наступ на умі радянських людей, намагається з допомогою найбільш витончених методів і сучасних технічних засобів отруїти їх свідомість наклепами на радянську дійсність, очорнити соціалізм, прикрасити імперіалізм, його грабіжницьку, нелюдську політику й практику»⁴⁰.

Наслідуючи методи гітлерівської пропаганди, китайські власті розв'язали провокаційну кампанію проти Соціалістичної Республіки В'єтнам під приводом вигаданих переслідувань у цій країні осіб китайської національності.

Події останнього часу переконливо довели, наскільки небезпечною для справи миру є політика сучасних китайських керівників, які дедалі відвертіше блокуються на антирадянській, антикомуністичній основі з натхненниками «психологічної війни» Заходу проти країн соціалізму. Політику Пекіна вітають імперіалістичні кола, які прямо говорять про наявність «паралельних інтересів» між США і КНР, «спільних інтересів» між НАТО і Китаєм і вже розглядають його як «16-го члена» Північноатлантичного блоку.

«Китайські заявки Заходу на найсучаснішу зброю, — говорив товариш Л. І. Брежнев 1 червня цього року, — зростають день у день. Пекін повертається спиною до будь-яких пропозицій, спрямованих на обмеження гонки озброєнь. Більше того, з Пекіна постійно йдуть заклики до країн НАТО, до Японії озброюватись і озброюватись»⁴¹.

У лютому 1979 р. ідейні спадкоємці Мао здійснили зухвалий розбійницький напад на СРВ, розкривши перед усім світом підступну, агресивну суть своєї великодержавної, гегемоністської політики. Китайські керівники робили ставку на свого роду «бліцкриг», щоб продемонструвати військові можливості Китаю і зробити великий крок до утвердження гегемонії Пекіна у Південно-Східній Азії. Проте китайська агресія ганебно провалилась.

У квітні 1979 р. Пекін заявив про припинення чинності радянсько-китайського Договору про дружбу, союз і взаємну допомогу.

⁴⁰ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КНРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 6.

⁴¹ «Радянська Україна», 2 червня 1979 р.

Тепер, як ніколи раніше, стала ясною вся небезпека будь-яких форм пособництва політиці китайських керівників. Спроби розіграти «китайську карту» можуть привести організаторів цієї брудної гри до гіркої розкаяння. У цьому зв'язку не зайвим було б нагадати деяким західним інтриганам від політики, до чого привів «миротворців» зговор на антирадянській основі не в такому вже й далекому минулому.

40-річчя з часу спалаху другої світової війни, яка за своїми масштабами, величезними потрясіннями, руйнуванням і жертвами не знала собі рівних в історії людства, служить приводом, щоб замислитися над долею планети. Досвід історії застерігає: не можна довіряти тим силам, які під прикриттям демагогічних фраз про «умиротворення» створюють вогнища напруженості, заохочують потенціального агресора, розраховуючи погріти руки на цій небезпечній грі.

За останній час миролюбні сили світу на чолі з Радянським Союзом добилися нових визначних успіхів на шляху міжнародної розрядки. Досягнення в 1972 р. між нашою країною і Сполученими Штатами Америки першої домовленості про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-1) і особливо підписання 18 червня цього року під час зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва з Президентом США Дж. Картером у Відні Договору про ОСО-2, протоколу до нього та інших документів, що примикають до цього договору, знаменує важливий крок уперед по шляху оздоровлення радянсько-американських відносин і всього міжнародного політичного клімату.

Сьогодні ж мрія про міцний мир на землі не є утопією. За продовження закономірного процесу зміцнення миру рішуче виступають усі народи світу. Відбиваючи прагнення людей доброї волі, керівники семи країн соціалістичної співдружності записали у Декларації 23 листопада 1978 р.: «Держави — учасниці Варшавського Договору, що зібралися на нараді Політичного консультативного комітету, добре знають, яке величезне за масштабами, важке за своїм характером головне завдання — зміцнити мир. Але вони знають також добре, що від розв'язання цього завдання залежать життя, праця і краще майбутнє всіх людей, незалежно від того, при яких соціальних системах, на яких континентах і при якому рівні економічного розвитку вони живуть. І вони зроблять все для того, щоб це велике завдання було розв'язане і щоб людство переступило у ХХІ століття в умовах міцного миру і широкого міжнародного співробітництва»⁴².

А. Ф. Кизченко, А. К. Мартыненко

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА: ПОУЧИТЕЛЬНЫЙ УРОК ИСТОРИИ

Резюме

В статье раскрываются причины второй мировой войны, прослеживается решающая роль правящей верхушки США, Англии и Франции в подготовке гитлеровской Германии и ее союзников к войне. В работе анализируются последствия и результаты второй мировой войны, опровергаются главные фальсификаторские направления и концепции по проблеме, освещаются основные тенденции развития международных отношений в послевоенный период, а также подводятся итоги исторического опыта, вытекающие из уроков этой войны.

⁴² Совещание Политического консультативного комитета государств — участников Варшавского Договора, стор. 29—30.

Методологія і методика історичних досліджень

А. В. ЛИХОЛАТ (Київ), Ю. О. КУРНОСОВ (Київ), М. Р. ПЛЮЩ (Київ)

ЗАКОНОМІРНОСТІ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Практика соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні повністю підтвердила ленінське положення про робітничий клас як провідну силу радянського суспільства і виразника корінних інтересів усіх трудящих. У Програмі партії, документах XXIV і XXV з'їздів КПРС, працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва знайшли всебічне обґрунтування тенденції дальшого неухильного зростання ролі робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму. «Сучасний радянський робітничий клас,— говорив Л. І. Брежнєв на XV з'їзді профспілок СРСР,— відрізняється не тільки від дореволюційного пролетаріату, але й від робітничого класу 30-х років, коли було здобуто перемогу соціалізму в СРСР. Зросла його роль як провідної соціально-політичної та економічної сили суспільства»¹.

Вивчення закономірностей й особливостей зростання ролі радянського робітничого класу і, зокрема, його республіканських загонів, пройденого ним шляху історичного розвитку має величезне наукове і практичне значення. Воно дає можливість на конкретно-історичному матеріалі висвітлювати втілення в життя ідей марксизму-ленізму, показувати утвердження інтернаціоналістських принципів у взаємовідносинах націй і народностей СРСР, збагачувати підростаюче покоління скарбницею досвіду — славних героїчних бойових та трудових традицій багатонаціонального робітничого класу нашої країни тощо.

В даній статті ставиться завдання показати найбільш характерні риси в розвитку робітничого класу союзних республік у 60-х — 70-х роках, а також його роль в зміцненні інтернаціональної єдності радянського народу, у зближенні соціалістичних націй в умовах розвинутого соціалізму.

В ході індустріального розвитку всіх союзних республік, в процесі здійснення економічної політики Комуністичної партії відбувалися важливі кількісні й якісні зміни в соціальній структурі населення СРСР, зростала чисельність міст, роль і значення робітничого класу в житті радянського суспільства. Причому зростання чисельності робітників відбувалося значно вищими темпами, ніж загальне збільшення населення у країні в цілому. Так, протягом 1960—1977 рр. вона зросла з 45,9 до 74,5 млн. чол., тобто на 62,3%. Загальна кількість населення за той же період збільшилася тільки на 20%. Все це обумовило постійне зростання

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 459.

питомої ваги робітників у складі зайнятого населення (наприклад, у 1977 р.— 65,2%)².

Про зростаючу роль робітничого класу в радянському суспільстві свідчить і той факт, що робітники становлять 58% тих, хто вступає до лав Комуністичної партії. Нині в її складі їх налічується понад 41,6%. За своєю природою КПРС, відзначалося на її XXV з'їзді, була і залишається партією робітничого класу³.

Закономірною стала й тенденція до збільшення абсолютної чисельності й питомої ваги робітників серед населення союзних республік. Вона пов'язана з їх економічним розквітом і водночас є важливим фактором утвердження інтернаціоналістських принципів у взаємовідносинах націй, дальшого зміцнення дружби й співробітництва братніх народів. Як свідчать статистичні дані й наукові дослідження, питома вага національних кадрів робітників у загальній чисельності населення союзних республік також постійно зростає. Так, кількість робітників корінної національності за переписом 1970 р. збільшилася порівняно з кінцем 50-х років на Україні, в Казахстані, Туркменії та Узбекистані на 38—40%, в Білорусії, Грузії та Киргизії — на 71—86%. Азербайджанська, Молдавська і Таджикиська республіки по зростанню питомої ваги робітників корінної національності перевищили загальносоюзні темпи збільшення кадрів робітничого класу в 5—7 разів.⁴

Невпинне зростання національних загонів робітничого класу органічно поєднане з вирішенням проблеми раціонального розміщення продуктивних сил країни і територіального розподілу кадрів кваліфікованих робітників і спеціалістів. Партія постійно надає цим питанням великого значення і дбає про ефективне їх розв'язання.

У розвитку соціальної структури радянських республік виявляється певна закономірність: чим меншою серед населення тієї чи іншої з них була в минулому частка робітників, тим швидше відбувається зростання їх чисельності в умовах зрілого соціалізму, і відповідно збільшення питомої ваги в соціальній структурі населення.

На першому місці за цим показником перебуває Молдавська РСР, де з 1960 по 1977 рр. кількість робітників зросла в 3,2 рази. Майже однаковими темпами збільшувалася їх чисельність у закавказьких (в 2,1—2,5 рази) і середньоазійських республіках (в 2,1—2,7 рази). Водночас якщо в середньому по країні темпи зростання кількості робітників за ті ж роки становили 62,3%, то у Латвійській РСР — 52,3%, РРФСР — 50% і Естонській РСР — 38,3%⁵. Це пояснюється тим, що і в попередні роки питома вага робітників у цих республіках серед всього населення була порівняно високою.

Більш високі темпи зростання чисельності робітників у ряді республік пояснюються переважаючим у них розвитком індустріальних галузей народного господарства і радгоспного виробництва. Вирівнювання питомої ваги робітників у соціальній структурі населення союзних республік — одна з головних закономірностей розвитку радянського суспільства, важливий фактор зміцнення соціалістичних націй.

Інтенсивне зростання національних кадрів робітничого класу в післявоєнні роки в тих республіках і регіонах, де він був раніше нечисленним (Середня Азія, Казахстан, Сибір, Далекий Схід та ін.) виявилось

² Підраховано авторами за даними: Народное хозяйство СССР в 1977 г., М., 1978, стор. 294, 377, 392.

³ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 70.

⁴ Див.: Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. VI, М., 1973, стор. 5—25.

⁵ Підраховано авторами за даними: Народное хозяйство СССР в 1977 г., стор. 382; Народное хозяйство СССР в 1970 г., М., 1971, стор. 159, 513.

все ж недостатнім для освоєння природних багатств, цілих земель, будівництва великих промислових об'єктів, проведення меліоративних робіт тощо. Тому в ці республіки й регіони спостерігається значний приплив (в основному організовано) робітників з РРФСР, України, Білорусії. Це сприяє дальшому процесу інтернаціоналізації суспільного виробництва і складанню якісно нових робітничих кадрів.

На цій основі прискореними темпами розвиваються й міграційні процеси, які стають під впливом об'єктивних факторів дедалі більш інтенсивними та цілеспрямованими. Міграція — важливий фактор обміну кадрами робітничого класу між республіками й регіонами у період створення матеріально-технічної бази комунізму, що впливає на формування багатонаціональних трудових колективів, зростання населення окремих районів країни. Наприклад, на території Узбецької РСР у 1926 р. жили представники 91 національності, в 1959 р. — 112, а в 1970 р. — 123 націй і народностей. Разом з тим збільшувалася чисельність узбеків, які працювали поза межами своєї республіки. Так, за 1926—1970 рр. вона зросла майже в 2,5 раза — з 605 тис. до 1470 тис. чол.⁶ Цю закономірність можна спостерігати повсюдно. Зокрема, в складі робітників України нині знаходяться представники понад 100 націй і народностей, у рядах робітників Грузії — понад 80 національностей⁷. Усе це впливає на процес дальшого зростання провідної ролі робітничого класу Радянського Союзу. «Робітники всіх національностей, — відзначав товариш Л. І. Брежнєв у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — об'єднані в дружні виробничі колективи, — ось хто створює промислові об'єкти, де б вони не розміщувались, будує залізниці, прокладає канали, нафтопроводи і лінії електропередач, які з'єднують різні райони нашої країни, союзні та автономні республіки, краї та області в єдине господарське ціле»⁸.

На загальний стан економіки й розподіл робітників по окремих регіонах дедалі більше впливає процес освоєння природних ресурсів великих територіально-виробничих комплексів. Це — Нечорнозем'я, Курська магнітна аномалія, Західно-Сибірський, Південно-Таджикський, Тимано-Печорський комплекси, система Ангари-Єнісейських комплексів, які тяжіють до Байкало-Амурської магістралі.

Внаслідок глибоких соціально-економічних процесів, а також розподілу праці, що історично склався, найбільший загін робітничого класу країни — 43,8 млн. чол., або 53% усієї його чисельності, в 1977 р. був зосереджений в Російській Федерації. Наступний за кількістю загін робітників зайнятий у народному господарстві Української РСР — 13,5 млн. чол., або понад 18%. Далі за цим показником йдуть Казахстан — 4 млн. чол. (5,1%), Білорусія — 2,7 млн. чол. (3,6%) і Узбекистан — 2,4 млн. чол. (3,1%). В такій послідовності перелічені республіки знаходилися протягом 60-х й 70-х років⁹.

У Грузинській і Азербайджанській РСР кількість робітників за цими ж даними перевищувала мільйон чоловік у кожній з них. Литва й Молдавія впритул наблизилися до цього числа. В решті республік їх чисельність наближається до мільйона, а в Естонській і Туркменській РСР — до півмільйона чоловік.

⁶ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. IV, М., 1973, стор. 13, 202—210.

⁷ «Правда», 30 серпня 1977 р.; «Заря Востока» (Тбілісі), 4 грудня 1976 р.

⁸ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 57.

⁹ Підраховано авторами за даними: Народное хозяйство СССР в 1977 г., стор. 382.

Характеризуючи розвиток національних загонів робітничого класу, необхідно підкреслити велику роль у цьому процесі російських робітників, які завжди були в авангарді будівництва нового життя в минулому і нині. Багатий своїми революційними і трудовими традиціями російський робітничий клас докладає чимало зусиль до формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР, освоєння природних багатств інших радянських республік, до передачі професійного досвіду і майстерності робітникам інших національностей, інтернаціонального виховання всіх трудящих.

Однією із загальних закономірностей розвитку радянського суспільства, його соціальної структури є зосередження переважної більшості робітничого класу у галузях матеріального виробництва. Водночас у 70-х роках збільшувалася й частка робітників невиробничої сфери. Це відбиває існуючу тенденцію перерозподілу між галузями всього зайнятого в народному господарстві населення й відповідає марксистському положенню про те, що «країна тим багатша, чим менше, при одній і тій самій кількості продуктів, продуктивне населення у відношенні до непродуктивного»¹⁰.

За галузевими ознаками робітничий клас союзних республік, як і всієї країни в цілому, можна розділити на кілька основних груп.

Найбільше робітників, наприклад, в Українській РСР було зайнято в промисловості. Їх чисельність протягом 1960—1975 рр. зросла на 56%, однак питома вага у промисловості зменшилася з 43% до 41%, що пояснюється зростанням механізації і автоматизації виробництва¹¹.

В умовах розвинутого соціалізму значну частку робітничого класу становить його аграрний загін, головним чином робітники радгоспів, основна маса яких зосереджена в РРФСР. Друге місце за їх кількістю займає Українська РСР. Протягом 1960—1977 рр. чисельність робітників радгоспів республіки збільшилася на 93%, тобто темпи зростання їх кількості були вищими, ніж робітничого класу республіки в цілому¹². На третьому місці по чисельності робітників аграрного сектора народного господарства перебуває Казахська РСР. Великі масштаби радгоспного виробництва пов'язані тут насамперед з освоєнням цілинних і перелогових земель.

На сучасному етапі дедалі більше значення має і загін робітничого класу, який працює у сфері послуг. Темпами, вищими від середніх по країні, зростала кількість робітників цієї сфери у 1959—1970 рр. на Україні, в Узбекистані, Казахстані, Литві, Молдавії, Киргизії, Вірменії¹³. У кількісному зростанні гут робітників, як і у збільшенні чисельності інших груп працюючих, виявляється на практиці піклування Комуністичної партії про поліпшення культурно-побутового обслуговування трудящих, що є складовою частиною піднесення рівня життя радянського народу.

Науково-технічна революція, яка відбувається в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, вносить радикальні зміни в характер праці робітника, обумовлює збагачення її змісту. Вона впливає на удосконалення професійного складу робітничого класу, появу нових і зміну характеру старих професій, зростання питомої ваги кваліфіко-

¹⁰ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, ч. 1, стор. 202.

¹¹ Підраховано авторами за даними: Народне господарство Української РСР у 1975 році, К., 1976, стор. 83, 355; Народне господарство Української РСР у 1970 році, К., 1971, стор. 114.

¹² Народне господарство Української РСР у 1977 році, К., 1978, стор. 205.

¹³ Підраховано авторами за даними: Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. VI, стор. 59—143.

ваної праці, вимагає підвищення освітнього й культурно-технічного рівня робітників тощо. А зростання загальної культури й освіченості, даліше освоєння досягнень науки і техніки, передового досвіду в свою чергу підвищує провідну роль робітничого класу в суспільстві як будівника комунізму.

В цілому по країні і в кожній союзній республіці зокрема з кожним роком зростає кількість робітників, які мають середню, середню спеціальну й вищу освіту. Питома вага їх у Радянському Союзі зростає протягом 1959—1977 рр. з 39,6 до 73,2%¹⁴. Слід зазначити, що в республіках цей процес відбувався неоднаково. Так, у перерахунку на тисячу зайнятих робітників у народному господарстві, зокрема України, число тих, хто мав вищу і середню (повну і неповну) освіту протягом 1959—1970 рр. зросло з 466 до 665 чол., або на 43%. Слідом за Україною за цим показником знаходилася Грузія (655 чол.). Понад 600 чоловік мали Узбекистан, Туркменія, Азербайджан і Вірменія, в решті республік — до 600 чол., а в Литві — 421 чол.¹⁵.

Зрозуміло, що підвищення освітнього рівня робітничого класу посилює його вплив на характер і темпи розвитку соціалістичної економіки, на вирішення різних соціальних завдань. В свою чергу воно пов'язане із змінами професійно-кваліфікаційної структури робітничого класу, збільшенням частки розумової праці в його діяльності.

Зміни в культурно-технічному і професійно-кваліфікаційному рівні робітничого класу обумовили формування й збільшення в ньому прошарку, який прийнятнo називати «робітники-інтелігенти».

Успіхи науково-технічного прогресу приводять до дедалі більшого зростання чисельності нових професій, пов'язаних з автоматизацією виробництва й комплексною механізацією праці. І це значною мірою впливає на характер вимог, що ставить перед робітниками сучасність. Робітничий клас СРСР — це десятки мільйонів освічених, технічно грамотних, політично зрілих людей. Їх праця дедалі більше наближається до праці інженерно-технічних працівників.

Система підготовки і перепідготовки кадрів робітничого класу, що постійно вдосконалюється, в основному забезпечує країну кваліфікованою робочою силою для потреб промисловості, будівництва, транспорту, сфери послуг тощо. Так, з 1975 р. щорічно в професійно-технічних навчальних закладах країни готувалися понад 2 млн. чоловік¹⁶. Багатий досвід підготовки висококваліфікованих кадрів робітників нагромаджено в усіх союзних республіках. В 1950—1977 рр. щорічна підготовка їх через професійно-технічні навчальні заклади зростає майже в 3 рази. За темпами її зростання найвищих показників за ті ж роки досягли республіки Закавказзя і Узбекика РСР. Дещо нижчими від загальносоюзних були відповідні показники на Україні, в Казахстані, Естонії і Таджикистані¹⁷.

Велика кількість робітників нашої країни має змогу оволодівати новими професіями, підвищувати свою кваліфікацію безпосередньо на підприємствах. У цьому плані на першому місці знаходиться Російська Федерація, потім — Українська, Казахська і Білоруська РСР¹⁸.

Помітний вплив на характеристику робітничого класу в цілому справляє його соціально-демографічна структура. Однією з великих

¹⁴ Народное хозяйство СССР в 1977 г., стор. 21.

¹⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. V, М., 1973, стор. 98—141.

¹⁶ В. С. Семенов. Диалектика развития социальной структуры советского общества, М., 1977, стор. 139.

¹⁷ Народное хозяйство СССР в 1977 г., стор. 481.

¹⁸ Там же, стор. 482.

демографічних груп радянського суспільства є молодь, яка, зокрема на Україні (віком до 29 років включно), становить майже четверту частину всього населення республіки. Особливо висока питома вага молодих робітників у тих галузях промисловості, які більш за все пов'язані з сучасною технікою і технологією. Так, серед електротехніків і радіотехніків молоді робітники в 1970 р. становили понад 53% усіх кадрів країни, серед автоматників по металу — 59%, фрезерувальників — 62,4%¹⁹.

Значною демографічною групою робітничого класу СРСР є радянські жінки-трудівниці. У сфері індустріального виробництва найбільша їх кількість у 1970 р. була зайнята в машинобудуванні і металообробці (до 16% загальної чисельності робітників, які працювали в цих галузях). Причому найвищими ці показники були в Російській Федерації і Литовській РСР (по 17%), Латвійській (18%) і Вірменській РСР (21%). Нижчими вони були в Середньоазійському регіоні (5—11%), Азербайджанській (7%), Молдавській і Грузинській РСР (по 9%)²⁰. Крім вказаних галузей промисловості, традиційно високою є питома вага жінок-робітниць у текстильній промисловості. Вона постійно зростає також серед шевців, харчовиків, взуттєвиків. Найбільше число жінок-робітниць у союзних республіках зайнято в сфері комунального, господарського і побутового обслуговування, в торгівлі тощо.

На сучасному етапі розвитку радянського суспільства, в умовах дедалі більших досягнень науково-технічної революції, під впливом об'єктивних факторів посилюється процес формування нового типу робітників — патріотів та інтернаціоналістів, ініціаторів творчої висококваліфікованої праці, застрільників соціалістичного змагання, руху за рсзробку і впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій.

Серед кращих рис пролетаріату В. І. Ленін відзначав вміння ставити класові інтереси вище від цехових, групових і особистих, високу самодисципліну, готовність йти на жертви в ім'я інтересів суспільства²¹. Ці якості знайшли дальший розвиток в умовах зрілого соціалістичного суспільства. «В особі радянського робітника зливаються воедино риси свідомого трудівника індустрії, прилученого до інтелектуальної діяльності, і активного борця за нове життя, який утверджує високі норми людських відносин»²².

Постійно зростає й суспільна активність та політична зрілість робітничого класу всіх союзних республік і окремих регіонів, посилюється його роль в усіх сферах економічного, політичного і духовного життя країни. Зростає участь робітників в управлінні державними і виробничими справами. Так, до Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання в березні 1979 року обрано 522 робітники, або 34,8% від загального числа депутатів. Вони гідно представляють багатонаціональний робітничий клас Радянської країни в обох палатах вищого органу державної влади. Активно беручи участь в управлінні соціалістичною державою, в діяльності партійних, профспілкових, комсомольських і громадських організацій, робітничий клас визначає найважливіші напрями розвитку всього суспільно-політичного й економічного життя країни.

Виробнича діяльність робітничого класу за самою своєю суттю є інтернаціональною. Пролетаріат, писав В. І. Ленін, «...підтримує все, що допомагає стиранню національних відмінностей, падінню національ-

¹⁹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. VI, стор. 492—593.

²⁰ Там же, стор. 170—240.

²¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 375; т. 40, стор. 294, 299.

²² До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС, К., 1970, стор. 28.

них перегоородок, все, що робить зв'язки між національностями тісними і тіснішими, все, що веде до злиття націй»²³.

У документах партії, працях Л. І. Брежнєва всебічно обгрунтовано історичну роль робітничого класу як класу-інтернаціоналіста, дістали творчий розвиток ідеї і принципи пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. На цій основі Комуністична партія проводить ленінську національну політику, якою вона керується в своїй практичній діяльності по вдосконаленню суспільних, в тому числі й національних, відносин. «Всі питання національних взаємовідносин, що постають у ході комуністичного будівництва,— говориться в Програмі КПРС,— партія розв'язує з позицій пролетарського інтернаціоналізму, на основі неухильного проведення ленінської національної політики. Партія не допускає ні ігнорування, ні роздування національних особливостей»²⁴.

Багатонаціональний радянський робітничий клас за своєю класовою суттю монолітний. Він спаяний спільністю ідеології, інтересів і цілей, виділений діями. Кожний його загін, виділений за національною, професійною або територіальною ознакою, становить частину єдиного цілого. Таку нерозривну частину загального робітничого класу СРСР становлять робітники РРФСР, України, Білорусії, Молдавії, Казахстану, прибалтійських, середньоазіатських і закавказьких республік. В той же час вони є складовою частиною трудящих даної республіки, ядром кожної соціалістичної нації. На них відбивається специфіка конкретних умов, в яких живе республіка, особливості історичного шляху, самобутність культури і побуту народів, які її населяють. У всіх радянських робітників, як і в *усього радянського народу, «склалися спільні риси духовного обличчя, які породжені новим типом суспільних відносин і які втілили в собі найкращі традиції народів СРСР»*²⁵.

Процес інтернаціоналізації робітничого класу особливо посилюється в наші дні з розвитком продуктивних сил багатьох районів країни, зростанням її народногосподарського комплексу. Великими трудовими подвигами багатонаціональних трудових колективів були спорудження, зокрема, Братської, Усть-Каменогорської, Усть-Ілімської, Токтогульської, Саяно-Шушенської, Нурекської та інших гідроелектростанцій, Волзького та Кременчуцького автозаводів тощо. На будівництві, скажімо, Камського заводу вантажних автомобілів у м. Набережні Човни (Татарська АРСР) працював інтернаціональний загін робітників, до складу якого входили представники більш як 70 національностей.

Для спорудження потужної доменної печі № 9 на Криворізькому металургійному заводі понад 100 міст Радянського Союзу надсилали необхідне устаткування; 214 підприємств з 13 союзних і 7 автономних республік брали участь у спорудженні прокатного стану «3600» на «Азовсталі»²⁶.

Яскравим прикладом героїчних зусиль, самовідданості і патріотизму робітничого класу СРСР є діяльність багатонаціонального трудового загону (понад 35 тис. чол.) на будівництві БАМу. Серед вічної мерзлоти, непрохідної тайги прорізають вони в люті морози гірські кряжі, долають глибокі западини, бурхливі річки й прокладають залізничну трасу довжиною більш як 3 тис. кілометрів. Вся країна допомагає будівникам магістралі від Байкала до Амура.

Отже, від безпосередньої практичної діяльності багатонаціонального радянського робітничого класу залежить виконання міжреспублі-

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 129—130.

²⁴ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 101.

²⁵ Там же, стор. 100.

²⁶ Див.: В. В. Щербицкий. Воспитывать сознательных, активных строителей коммунизма, М., 1974, стор. 50.

канських поставок, зміцнення потенціалу загальносоюзної економіки, зростання могутності народногосподарського комплексу. Цей комплекс, що охоплює всі ланки суспільного виробництва, розподілу і обміну по всій території Радянського Союзу, є матеріальною основою інтернаціональної єдності і дружби робітників і всіх трудящих нашої країни. Він функціонує на основі об'єктивних економічних законів соціалізму. З цього погляду економіка країни являє собою планомірно організований процес усупільнення праці і виробництва, спрямований на всебічний розвиток і зближення всіх націй і народностей СРСР, в якому вирішальна роль належить робітничому класу.

Об'єднання економік радянських республік у масштабі всього суспільства створило якісно нову продуктивну силу, що значно перевищує суму національних продуктивних сил. Воно дає змогу успішно вирішувати завдання поліпшення матеріального добробуту трудящих, дальшого вирівнювання рівнів економічного і соціально-політичного розвитку народів СРСР. Загальнонародна форма власності забезпечує поєднання в єдиному народногосподарському комплексі загальнодержавних інтересів з інтересами соціально-економічного розвитку окремих республік, що є неодмінним атрибутом ленінської національної політики КІРС.

На сучасному етапі зрілого соціалізму неухильно зростає вплив робітничого класу як на інтернаціоналізацію економіки, зміцнення соціальної однорідності суспільства, так і на розвиток соціалістичних націй, їх розквіт і зближення. В цьому полягає одна з найважливіших закономірностей розвитку радянського суспільства. Робітничий клас не лише є основним носієм усього прогресивного в економічному і суспільно-політичному житті, а й відіграє провідну роль у духовній сфері, розквіті соціалістичної культури радянського народу.

Інтернаціоналізм робітничого класу проймає нині всі сфери суспільного життя — економічного, політичного, соціального і духовного. Величезним завоюванням робітничого класу і його авангарду — партії комуністів — стало перетворення інтернаціоналізму з ідеалу невеликої групи людей у глибокі переконання і норму поведінки мільйонів людей усіх націй і народностей нашої країни. Це був справді революційний переворот у суспільній свідомості. Інтернаціоналістська діяльність робітничого класу, всіх його загонів поглиблює й посилює дію двох закономірних тенденцій соціалізму у розвитку національних відносин: всебічного розквіту націй та їх неухильного зближення. Обидві ці тенденції мають об'єктивний характер. Вони розвиваються в напрямку досягнення повної однорідності всіх націй і народностей.

Розвиток національних відносин в СРСР на етапі зрілого соціалізму показує, що зближення націй не веде до їх нівелювання, денационалізації, як це твердять ідеологи антикомунізму, а навпаки — забезпечує всебічний розквіт, розвиток їх економіки і культури. Гармонійне поєднання згаданих двох тенденцій при провідній ролі тенденції до зближення поглиблюється в силу того, що інтереси і політика робітничого класу обумовлюють підпорядкування національних інтересів класовим, інтернаціональним.

У здійсненні робітничим класом історичного завдання зближення націй винятково важливу роль відіграє виховна, теоретична і організаційна діяльність КІРС. Під впливом цієї діяльності радянські люди дедалі глибше розуміють, що дальший розквіт республік у братерській сім'ї народів СРСР можливий насамперед на шляхах зміцнення їх дружби, співробітництва і всебічного зближення.

Робітничий клас нашої країни вносить вирішальний вклад у зміц-

нення дружби народів СРСР, яка є одним з найбільших завоювань соціалізму, невичерпним джерелом творчого натхнення трудящих усіх національностей країни в ім'я побудови комунізму.

Дружба народів СРСР — це відображення тієї об'єктивної реальності, що склалася в результаті перемоги Великого Жовтня, повної і остаточної перемоги соціалізму і вступу нашої країни в період поступового переходу до комунізму. Ця дружба — результат інтернаціоналістської діяльності керованого Комуністичною партією робітничого класу.

Велика роль робітничого класу і в утвердженні нових принципів і норм комуністичної моралі, яка ґрунтується на вченні марксизму-ленінізму. Ідеали партії, комунізму визначають зміст світогляду радянського робітника, його вчинків, формують гуманне ставлення до трудящих, активну життєву позицію.

Будучи носієм найпередовішої революційної теорії — марксизму-ленінізму, радянський робітничий клас і його авангард — партія комуністів не тільки забезпечують дальший її розвиток, але й через пресу і засоби масової інформації ведуть непримиренну боротьбу з ідеологією антикомунізму, виявами опортунізму, націоналізму, сіонізму, маоїзму й іншими формами ворожої ідеології.

Радянський робітничий клас є одним з найбільш численних загонів світового робітничого руху. Неухильно зростає його роль у зміцненні міжнародної пролетарської солідарності, у розширенні співробітництва з країнами соціалістичної співдружності, робітничим класом капіталістичних країн, у наданні допомоги країнам, що розвиваються.

Таким чином, робітничий клас усіх союзних республік нашої країни сформувався і розвивається як невід'ємна складова сила єдиного радянського робітничого класу, озброєного передовою марксистсько-ленінською ідеологією. Найважливішими особливостями його розвитку в умовах зрілого соціалізму є високі темпи кількісного і якісного зростання, збільшення багатонаціональності складу при постійному підвищенні питомої ваги робітників корінної національності, неухильне зростання ролі і значення у вирішенні кардинальних питань економічного і культурного прогресу кожної радянської республіки і всієї країни.

Постійно зростають роль і місце робітничого класу як головної цементуючої сили соціальної й інтернаціональної єдності радянського суспільства, носія колективізму в усіх сферах громадсько-політичного життя. Робітничий клас поєднав у своїх руках функції головного виробника матеріальних благ і керівника радянського суспільства. Це сприяє зростанню керівної ролі КПРС у всіх сферах життя країни. Суспільно-політична діяльність робітників у Радах народних депутатів, громадських організаціях спрямована на здійснення програми комуністичного будівництва, на реалізацію заходів по економічному і соціально-культурному розвитку націй і в той же час на їх всебічне зближення, на зміцнення братерського співробітництва і непорушної дружби народів СРСР.

А. В. Лихолат, Ю. А. Курносов, Н. Р. Плющ

ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РАБОЧЕГО КЛАССА СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИК В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье освещаются вопросы количественных и качественных изменений в составе рабочего класса союзных республик, показывается его огромный вклад в укрепление интернационального единства и дружбы народов СССР в условиях развитого социализма.

Повідомлення

ЗРОСТАННЯ РОЛІ ВИРОБНИЧИХ НАРАД В УПРАВЛІННІ ВИРОБНИЦТВОМ (1946—1977 рр.)

А. М. ЗЕНІНА (Київ), Є. П. ТАЛАН (Київ)

Участь найширших мас трудящих в управлінні виробництвом є закономірністю процесу комуністичного будівництва в нашій країні. Особливе місце в їх залученні до цієї важливої справи В. І. Ленін відводив професійним спілкам. У Програмі партії, прийнятій VIII з'їздом РКП(б) (1919 р.), відзначалося: «Забезпечуючи... нерозривний зв'язок між центральним державним управлінням, народним господарством і широкими масами трудящих, професійні спілки повинні в найширших розмірах залучати ці маси до безпосередньої роботи по веденню господарства»¹. Втілюючи в життя програмні положення, Комуністична партія за роки Радянської влади створила реальні умови для дійової участі народних мас в управлінні державними і громадськими справами, у розв'язанні політичних, господарських та соціально-культурних питань. Згідно з настановами партії, Радянська держава законодавчо закріплює широкі права і можливості участі трудящих у розв'язанні державних справ. «Партія вимагає, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев, — щоб у будь-якому нашому законі, в будь-якій постанові, що стосується принципів і методів роботи підприємств, обов'язково передбачалась участь трудящих в управлінні виробництвом»².

Неухильне розширення прав радянських профспілок в управлінні господарством сприяє здійсненню демократії в основній сфері прикладання творчих сил людини — у сфері виробництва. Під безпосереднім керівництвом профспілок у нашій країні функціонує ціла система самодіяльних громадських організацій: Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів, науково-технічні товариства, бюро технічної інформації, громадські конструкторські бюро та ін. Серед них основну роль у розвитку громадських засад в управлінні виробництвом відіграють виробничі наради.

Як відомо, виробничі наради виникли в 1923 р. з ініціативи передових робітників Петрограда і швидко поширилися по всій країні. Із зростанням масштабів і складності завдань народного господарства збагачувався зміст їх діяльності, розширювалися їх функції і права. В роки передвоєнних п'ятирічок залучення робітничого класу до управління виробництвом через виробничі наради відіграло важливу роль у створенні економічного фундаменту соціалізму в нашій країні.

У період Великої Вітчизняної війни виробничі наради всією своєю діяльністю зміцнювали обороноздатність країни. В цю справу внесли певний вклад і виробничі наради Української РСР, які відновлювали свою роботу в ході визволення території республіки від німецько-фашистських окупантів. Через виробничі наради профспілки допома-

¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 394—395.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 70.

гали партії мобілізувати трудящих на відбудову і дальший розвиток зруйнованого народного господарства України. Обрані на загальних зборах працівників заводів, фабрик, шахт, рудників, будов і т. д. виробничі наради своєю діяльністю сприяли розвитку творчої ініціативи й активності трудящих у справі розв'язання найважливіших питань відбудови народного господарства: організації праці, вдосконалення технології виробництва, впровадження передових методів праці, підвищення її продуктивності, розгортання соціалістичного змагання, загальном успішного виконання народногосподарських планів. Беручи участь в роботі виробничих нарад, трудящі проходили на практиці школу господарювання, школу управління. Їх досвід, знання виявлялися в конкретних пропозиціях, критичних зауваженнях, що показувало турботу народних мас про розвиток суспільного виробництва.

Протягом 1946 р. і першої половини 1947 р. на Україні відбулося близько 500 тис. засідань виробничих нарад. Лише за I півріччя 1947 р. на них було прийнято 225 тис. пропозицій, більшість яких втілено в життя³. Виняткове значення виробничі наради мали для мобілізації робітничого класу Донбасу на відбудову шахт, рудників, збільшення видобутку вугілля, якого так гостро потребувала вся країна. Наприклад, на шахті № 29 «Рутченківвугілля» (Донбас) на дільниці, очолюваній А. Бочарниковим, в 1949 р. за рекомендацією виробничої наради було складено графік роботи комбайнової лави. В ньому чітко визначалися завдання кожного трудівника на дільниці і час, потрібний для виконання тієї чи іншої операції. Така організація роботи дала можливість з найбільшою ефективністю використовувати техніку і вже в перші місяці забезпечила зростання продуктивності праці шахтарів на 25%. Колектив шахти завоював першість у Всесоюзному соціалістичному змаганні⁴. Досвід А. Бочарникова було поширено й на інші дільниці.

Протягом 1950 р., зокрема, по Сталінській області на виробничих нарадах у промисловості, будівництві, на транспорті, в МТС та радгоспах у цілому було прийнято 25 тис. цінних раціоналізаторських пропозицій, які надійшли від робітників, інженерів, техніків, службовців. Реалізація цих пропозицій сприяла значному збільшенню видобутку вугілля трудовими колективами⁵.

Після завершення відбудови народного господарства, в 50-і роки, перед країною постали більш масштабні і складні соціально-економічні завдання. Розв'язання їх вимагало дальшого розширення участі мас в управлінні виробництвом і, зокрема, через виробничі наради. З цією метою партійні організації вживали відповідних заходів. Так, у грудні 1951 р. бюро Дніпропетровського обкому партії звернуло увагу ряду керівників підприємств на важливість регулярного скликання виробничих нарад і вирішення ними таких важливих питань виробництва, як економія сировини, боротьба з браком, підвищення культури виробництва, поліпшення використання техніки, вдосконалення конструкцій машин і устаткування⁶. В листопаді 1955 р. бюро Ворошиловградського обкому Компартії України, керуючись рішеннями липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС, який наголосив на необхідності поліпшення роботи виробничих нарад, розглянуло питання про діяльність їх на тепло-

³ В. І. Юрчук. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.). К., 1965, стор. 81—82; ЦДАЖР УРСР, ф. Р—2605, оп. 8, спр. 9, арк. 2.

⁴ «Український історичний журнал», 1960, № 3, стор. 31.

⁵ Донецький обласний державний архів, ф. Р—920, оп. 2, спр. 28, арк. 35—37.

⁶ Партийные организации Украины в борьбе за научно-технический прогресс, Днепропетровск, 1975, стор. 17.

возобудівному заводі ім. Жовтневої революції⁷. Допомога і врахування критичних зауважень дали добрі результати.

Дальшому піднесенню рівня роботи виробничих нарад сприяли рішення XX з'їзду КПРС. У своєму виступі на з'їзді голова ВЦРПС товариш М. М. Шверник звернув увагу партійних, господарських і профспілкових організацій на необхідність підвищення ролі виробничих нарад у розвитку творчої активності робітників⁸. Ставлячи завдання рішуче підняти роль профспілок у господарському і культурному будівництві, з'їзд спрямував їх увагу на ширше використання виробничих нарад та інших форм участі робітників в управлінні виробництвом⁹.

Після XX з'їзду партії мало місце певне пожвавлення діяльності виробничих нарад, але в ній ще залишалися істотні недоліки. Це підтверджують результати обстеження роботи виробничих нарад на підприємствах м. Харкова. Так, у 1956 р. на заводах підшипниковому, транспортному, велосипедному, «Серп і молот», «Теплоавтомат», ім. Малишева та інших виробничі наради скликалися нерегулярно, пропозиції трудящих часто не впроваджувалися у виробництво. Тільки протягом першого півріччя 1957 р. на підприємствах області не було реалізовано 30 тис. пропозицій робітників і службовців. Нерідко виробничі наради підмінювалися «п'ятихвилинками», оперативками. Одноманітним був порядок денний їх роботи. Про це йшлося у рішеннях бюро Харківського обласного і міського комітетів Компартії України¹⁰ та ряді кореспонденцій¹¹.

Докорінні зміни в роботі виробничих нарад пов'язані з втіленням у життя рішень грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС. Проаналізувавши діяльність профспілок за минулі роки, Пленум обґрунтував закономірність зростання їх ролі в соціалістичному будівництві. Були визначені центральні завдання профспілок — мобілізація мас на боротьбу за подальше піднесення всіх галузей народного господарства, зміцнення економічного і оборонного потенціалу країни. У розв'язанні цих завдань Пленум відводив важливе місце залученню широких мас трудящих до управління суспільним виробництвом і, зокрема, особливу увагу приділяв виробничим нарадам. Це пояснювалося тим, що саме вони давали можливість найбільш доцільно поєднувати принципи єдиначальності на виробництві із здійсненням контролю мас за його розвитком¹².

На Пленумі підкреслювалося, що наявні недоліки в роботі виробничих нарад спричинені недосконалістю їх організаційної структури і вузькими повноваженнями, недостатньою увагою до них партійних і профспілкових організацій, господарників. Усе це знижувало інтерес широких кіл робітників та інженерно-технічних працівників до виробничих нарад, гальмувало розвиток творчої ініціативи трудящих у здійсненні народногосподарських планів.

З метою підвищення суспільної ролі виробничих нарад Пленум визнав за необхідне перетворити їх у постійно діючі органи, які б формувалися на широкій демократичній основі і мали більші повноваження.

⁷ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 2-в, спр. 937, арк. 5.

⁸ Див.: XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, т. II, М., 1956, стор. 157.

⁹ Там же, стор. 426; т. I, М., 1956, стор. 110.

¹⁰ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 75, спр. 26, арк. 166—168; оп. 90, спр. 30, арк. 170; ф. 305, оп. 1, спр. 138, арк. 123; ф. 69, оп. 24, спр. 12, арк. 19, 279.

¹¹ «Агитатор», 1957, № 3, стор. 17; «Правда Украины», 1 березня 1957 р.

¹² Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, М., 1971, т. 7, стор. 304.

Виходячи з рішень Пленуму, ВЦРПС розробила і прийняла «Положення про постійно діючу виробничу нараду (ПДВН) на промисловому підприємстві, будові, в радгоспі, МТС та РТС». Згідно з «Положенням», яке було схвалене постановою Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 9 липня 1958 р.¹³, ПДВН створювалися на підприємствах, де працювало не менше 100 чол. До них обиралися робітники і службовці, представники ФЗМК, адміністрації, партійних і комсомольських організацій, науково-технічних товариств, товариства винахідників і раціоналізаторів. Робочий орган ПДВН — президія.

«Положення» чітко визначило зміст роботи ПДВН. Вона підпорядковувалася розв'язанню завдань виконання і перевиконання народно-господарських планів, найбільш повного використання резервів виробництва, створення умов для високопродуктивної праці, вдосконалення методів управління підприємствами, будовами, радгоспами. Згідно з «Положенням» розширювалися компетенції ПДВН в організації і управлінні виробництвом, контролі за діяльністю адміністрації.

Профспілки Української РСР перебудували роботу виробничих нарад відповідно до рішень грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС. У 1958 р. на підприємствах і будовах республіки було створено близько 15 тис. постійно діючих заводських і цехових нарад, в яких брали участь 600 тис. робітників та інженерно-технічних працівників¹⁴. Зокрема, на Харківському тракторному заводі ім. С. Орджонікідзе діяла одна заводська і 45 цехових ПДВН. До їх складу увійшло понад 2540 чол.¹⁵ На Дніпропетровському металургійному заводі в ПДВН налічувалося 1804 чол., 76% їх становили робітники. Серед них: знатний сталевар, Герой Соціалістичної Праці П. С. Махота, майстер доменної печі № 2, Герой Соціалістичної Праці П. І. Єгоров, бригадир бригади комуністичної праці сталевар А. В. Шпак та багато інших передовиків і новаторів виробництва¹⁶. На заводі «Львівсільмаш» головою президії ПДВН був обраний М. В. Грабовський — новатор виробництва, раціоналізатор, депутат Верховної Ради СРСР^{17–18}.

Партійні і профспілкові організації повсякденно дбали про забезпечення плановості й ефективності в роботі ПДВН, спрямовували їх на розв'язання корінних завдань виробництва. Зростання ролі виробничих нарад в управлінні підприємствами можна показати на прикладі діяльності ПДВН на харківському заводі «Серп і молот». На початку 1958 р. перед його колективом було поставлене завдання — без припинення виробництва основної продукції організувати випуск нових дизельних двигунів СМД, що мало важливе значення для виготовлення сільськогосподарської техніки на Ростовському, Новосибірському, Красноярському заводах. Заслухавши доповідь директора заводу про випуск нових дизелів, заводська виробнича рада з участю цехових виробничих нарад і всього колективу розробила заходи, які допомогли подолати труднощі в організації їх виробництва, в підготовці для цього кадрів майстрів, наладчиків, робітників, спеціалістів по випробуванню й експлуатації дизелів. Все це дало можливість заводові своєчасно освоїти виробництво нових моторів і значно збільшити їх випуск¹⁹.

¹³ Справочник профсоюзного работника, М., 1962, стор. 91–94.

¹⁴ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 616.

¹⁵ Харківський обласний державний архів (далі — ХОДА), ф. Р—4993, оп. 2, спр. 466, арк. 11.

¹⁶ А. Г. Митюков. Рабочий класс Украины в борьбе за развитие промышленности, К., 1965, стор. 38.

^{17–18} Діяльність партійних організацій західних областей України по комуністичному вихованню трудящих (1953–1963 рр.). Збірник статей, Львів, 1964, стор. 34.

¹⁹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 90, спр. 27,

Добре була налагоджена робота ПДВН на київському заводі «Червоний екскаватор», на багатьох шахтах Сталінської і Ворошиловградської областей, в радгоспі «Водне» Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області та ряді інших. Наприклад, на запорізькому заводі «Комунар» у складі виробничих нарад в 1958 р. брали участь 570 чол. з числа передовиків виробництва та інженерно-технічних працівників. Постійно діюча виробнича рада на своїх засіданнях розглядала питання про розробку і виконання плану організаційно-технічних заходів, зниження собівартості продукції. На основі її рішень раднаргосп вніс корективи у плани нагромадження й зниження собівартості продукції підприємства²⁰.

Керуючись рішеннями грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійні організації приділяли багато уваги питанням регулярності і гласності в роботі ПДВН, узгодженості з заходами адміністрації, зростання творчої активності членів виробничих нарад, узагальнення передового досвіду і впровадження його у практику. Ці питання обговорювалися на засіданнях парткомітетів, партійних, профспілкових зборах та нарадах, на партійно-господарських активах. Наприклад, у червні 1958 р. за рекомендацією ЦК Компартії України Харківський обласний комітет партії провів нараду голів обкомів союзів профспілок і ФЗМК з питань діяльності ПДВН. На ній досвідом роботи поділилися голови завкомів ряду харківських заводів: «Серп і молот», «Світ шахтаря», тракторного, «Електроважмашу» та інших підприємств. Позитивно оцінивши роль ПДВН в управлінні виробництвом, рада наголосила на необхідності підвищення відповідальності адміністрації за виконання пропозицій, внесених трудящими²¹. Це важливе питання неодноразово порушувалося партійними органами в усіх інших областях республіки, в результаті чого у практику ввійшло видання наказів адміністрації підприємств про обов'язковість виконання рішень постійно діючих виробничих нарад.

Велику роботу з керівниками ПДВН проводили профспілкові організації. Так, у липні 1958 р. Одеська обласна рада профспілок скликала наради-семінари по обміну досвідом роботи голів ПДВН. Аналогічні семінари відбулися в Донецькій, Миколаївській і Івано-Франківській та інших областях республіки²².

У 1959 р. по всій республіці були проведені вибори ПДВН. В ході виборів поліпшувався склад, узагальнювався передовий досвід виробничих нарад, усувалися недоліки, зростав інтерес до їх діяльності. 17 тис. виробничих нарад, обраних трудівниками УРСР, спирались у своїй роботі на широкий актив, чисельність якого на той час досягла понад 3 млн. чол.²³

Виявом посилення уваги Компартії України до роботи виробничих нарад була постанова ЦК Компартії України (січень 1960 р.) про роботу Укрпрофради по керівництву діяльністю ПДВН на підприємствах і будовах республіки²⁴. Відповідно до постанови УРРПС розробила заходи, спрямовані на усунення недоліків у роботі ПДВН та її вдосконалення. Згідно з цим планом повсюдно відбулися наради профспілкових і господарських працівників, де обговорювалися питання ши-

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 412, арк. 243.

²¹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 90, спр. 114, арк. 1, 4; ХОДА, ф. Р—1606, оп. 5, спр. 864, арк. 15, 23, 33.

²² М. Т. Шепета. Участь робітничого класу України в управлінні виробництвом (1951—1958 рр.), Чернівці, 1971, стор. 52—53.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 420, арк. 14.

²⁴ А. Г. Митюков. Назв. праця, стор. 46.

рокого залучення мас до управління виробництвом, а також семінари активу ПДВН по обміну досвідом у справі організації їх роботи²⁵.

У 1960 р. в республіці налічувалося вже понад 20 тис. постійно діючих виробничих нарад, до яких було обрано 900 тис. досвідчених працівників, передовиків виробництва, інженерів, винахідників і керівників підприємств²⁶. Все це робило ПДВН широким, представницьким форумом трудящих в управлінні виробництвом.

Постійне піклування Комуністичної партії про розвиток соціалістичної демократії у сфері матеріального виробництва дістало яскраве відображення у Програмі КПРС, прийнятій на її XXII з'їзді (1961 р.). «Партія сприятиме тому, — наголошувалось у Програмі, — щоб профспілки посилювали свою діяльність у справі керівництва господарством, перетворюючи постійні виробничі наради в дедалі дійовіші органи, які сприятимуть поліпшенню роботи підприємств і контролю за виробництвом»²⁷.

Ще ширші можливості для розвитку творчої енергії мас та їх участі в управлінні виробництвом виникли з проведенням економічної реформи 1965 р. Вона посилила господарську самостійність підприємств, підвищила матеріальну зацікавленість і відповідальність трудових колективів за ефективне ведення виробництва. Тим самим були поглиблені економічні засади виробничої демократії. В умовах розширення економічної самостійності підприємств виробничі наради могли брати участь у розв'язанні значно більшого кола питань, які стосувалися впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, підвищення продуктивності та поліпшення умов праці, її економічного стимулювання, комуністичного виховання трудящих, зміцнення виробничої дисципліни, розвитку соціалістичного змагання і комуністичного ставлення до праці.

У 1965 р. в УРСР діяло майже 23 тис. заводських і цехових виробничих нарад. З урахуванням вимог економічної реформи працювали ПДВН на шахті № 5—6 ім. Димитрова (Донецька область), Одеському заводі ім. Ф. Е. Дзержинського, в локомотивному депо м. Котовська, на багатьох підприємствах Дніпропетровська²⁸. Зокрема, на Дніпропетровському шинному заводі у жовтні 1967 р. загальнозаводська нарада розробила заходи для підвищення продуктивності праці, в чому активну участь взяли не тільки члени виробничої наради, а й представники інших громадських організацій. У тому ж році з ініціативи ПДВН було організовано огляд-конкурс по виявленню резервів виробництва і підвищенню продуктивності праці. В ході конкурсу надійшло 2457 пропозицій, реалізація яких дала підприємству економію в сумі 723,9 тис. крб. У 1967 р. на заводі продуктивність праці загалом зросла на 1,65%. В цьому була чимала заслуга виробничої наради²⁹.

Профспілкові організації Української РСР приділяли велику увагу вивченню, узагальненню і поширенню передового досвіду в роботі ПДВН. Так, з ініціативи Української республіканської ради профспілок у лютому 1968 р. в Харкові відбувся всесоюзний семінар, на якому, зокрема, широко висвітлювався досвід роботи постійно діючої вироб-

²⁵ «Труд», 24 листопада 1960 р.

²⁶ ЦА ВЦРПС, ф. 1, оп. 5, спр. 525, арк. 33.

²⁷ Матеріали XXII з'їзду КПРС, К., 1962, стор. 378.

²⁸ Україна в період розгорнутого будівництва комунізму. Великі звершення, К., 1967, стор. 146—147.

²⁹ Н. І. Коваль. Хозяева производства. Из опыта работы профсоюзных организаций Днепропетровской области, Днепропетровск, 1968, стор. 59—60.

ничої наради Харківського електромеханічного заводу в умовах підвищення економічного стимулювання праці³⁰.

У 1968 р. на Україні діяло 26 тис. ПДВН, до складу яких було обрано понад 1 млн. чол., в тому числі — 700 тис. робітників³¹. Від учасників виробничих нарад надійшло багато пропозицій, 256 тис. з яких було впроваджено у виробництво³². Ефективною була діяльність виробничих нарад і на київському заводі «Арсенал», Дніпропетровському металургійному ім. Г. І. Петровського, Кременчуцькому автомобільному заводі, Рубіжанському і Вінницькому хімкомбінатах, Криворізькому Південному гірничо-збагачувальному комбінаті та багатьох інших³³.

Беручи участь у роботі виробничих нарад, трудящі проходили школу господарювання, школу управління виробництвом. За їх допомогою не лише приймалися рішення з тих чи інших питань, але й реалізовувалися на практиці. Це виховувало у широких мас почуття господаря виробництва, розуміння правильного співвідношення особистих інтересів з інтересами колективу і суспільства.

Існуючі при розвинутому соціалізмі важливі соціальні фактори реально забезпечують дедалі активніше залучення робітників, усіх трудящих до управління виробництвом. Цими факторами є, зокрема, неухильний розвиток продуктивних сил і вдосконалення виробничих відносин, соціалістична демократія в усіх сферах суспільного життя, зростання матеріальної забезпеченості радянських громадян, невинне збільшення чисельності працівників з високим рівнем загальноосвітньої, професійної, наукової і технічної підготовки.

Вплив цих соціальних факторів на розвиток виробничої демократії посилюється величезною повсякденною організаторською й ідеологічною роботою Комуністичної партії, спрямованою на підвищення ролі народних мас у суспільному житті, зокрема в управлінні народним господарством.

Дальшим проявом піклування КПРС про широку участь трудящих в управлінні виробництвом стало прийняття у 1973 р. Радою Міністрів СРСР і ВЦРПС нового «Положення про постійно діючу виробничу нараду»³⁴.

Якщо за «Положенням» 1958 р. ПДВН створювалися тільки на промислових підприємствах, будовах, радгоспах, МТС та РТС, то за новим «Положенням» вони почали діяти й на транспорті, у проектних, конструкторських і науково-дослідних організаціях, на підприємствах сільського господарства, зв'язку, торгівлі, громадського харчування, комунально-побутового обслуговування, заготівельних підприємствах, у геологорозвідувальних, топографо-геодезичних організаціях, в організаціях матеріально-технічного постачання, структурних підрозділах цих підприємств і організацій (цехах, відділах, лабораторіях, відділках, на фермах), у новостворених промислових об'єднаннях, на комбінатах та ін.

Таким чином, нове «Положення» підвищило соціальну значимість виробничих нарад. Через ПДВН до управління промисловим і сільсько-

³⁰ И. П. Остапенко. Рабочий класс СССР в управлении производством, М., 1976, стор. 90.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 245, арк. 2.

³² «Комуніст України», 1970, № 1, стор. 41.

³³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 245, арк. 3; Десятий з'їзд професійних спілок України. Стенографічний звіт, К., 1969, стор. 28.

³⁴ СП СССР, 1973, № 15, стор. 80.

господарським виробництвом на всіх рівнях, розвитком науки і техніки, сфери обслуговування стали залучатися нові верстви робітничого класу, колгоспного селянства та народної інтелігенції. Це сприяло вдосконаленню принципу поєднання єдиноначальності й колегіальності в управлінні народним господарством, зростанню контролю мас за діяльністю адміністрації.

На Україні в 1974 р. у складі ПДВН на промислових підприємствах, будовах і в організаціях налічувалося понад 8 млн. робітників, інженерно-технічних працівників. Результатом їх роботи було внесення 280 тис. пропозицій³⁵. Адміністрація, як правило, уважно ставилася до зауважень трудящих, висловлених на виробничих нарадах. Яскравим прикладом цього був Здолбунівський цементно-шиферний комбінат ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, який відзначався серед інших подібних підприємств виготовленням найкращої середньої марки цементу і найнижчою його собівартістю. Важливу роль у досягненні таких успіхів відіграло втілення в життя заходів ПДВН, спрямованих на поліпшення культури виробництва, підвищення продуктивності праці, широке використання передового досвіду. На одному із засідань машиніст оберткових печей, передовик виробництва Я. М. Малюка запропонував для здешевлення випуску продукції перейняти досвід споріднених підприємств, де печі обслуговувалися меншою кількістю людей. Свою пропозицію, яка була прийнята ПДВН, він першим здійснив на практиці. Почин Я. М. Малюка підтримали машиністи Є. Л. Голверса, К. М. Підганюк, Є. С. Корнішук, які також почали обслуговувати по дві печі. Впровадження в життя цієї ініціативи дало комбінату 8 тис. крб. економії³⁶.

Великі завдання перед профспілками республіки, а тим самим і перед виробничими нарадами, поставив XII з'їзд профспілок УРСР, що відбувся напередодні XVI з'їзду профспілок СРСР (1977 р.). У резолюції з'їзду профспілок України, привітанні йому від ЦК Компартії України, у виступі члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького підкреслювалося, що профспілки повинні постійно дбати про залучення дедалі ширших кіл трудящих до управління виробництвом³⁷.

Масштабність і складність завдань розвитку виробництва, підвищення його ефективності в умовах науково-технічного прогресу вимагали дальшого піднесення рівня організаційної роботи ПДВН, більш кваліфікованого розв'язання ними питань, оперативного втілення в життя творчих починів і набутого досвіду. Показовою щодо цього була робота ПДВН на підприємствах об'єднання «Дніпроважбудіндустрія». Ця виробнича нарада (в її складі налічувалося 112 чол., з них 76 — робітників) приділяла велику увагу виявленню й узагальненню пропозицій трудящих, розробці та здійсненню організаційних заходів, контролю за виконанням прийнятих рекомендацій. Результатом її діяльності було впровадження у виробництво ряду цінних пропозицій, зокрема майстра Р. Ф. Звирика, електрозварника Н. І. Іщука, слюсаря О. В. Зоріна, формувальника А. Г. Горба, що сприяло вдосконаленню технології виробництва, поліпшенню конструкцій машин і устаткування, підвищенню продуктивності праці та ін.³⁸

³⁵ Питання профспілкової роботи, К., 1976, стор. 144, 148.

³⁶ Інформаційний бюлетень Української республіканської ради профспілок, К., 1976, № 1, стор. 17, 20.

³⁷ «Радянська Україна», 2, 4 березня 1977 р.

³⁸ Інформаційний бюлетень Української республіканської ради профспілок, К., 1979, № 1, стор. 24—25.

На підприємствах під керівництвом партійних організацій профспілки координують і тісно пов'язують роботу виробничих нарад з усіма іншими громадськими організаціями. Це посилює виробничу і громадсько-політичну ефективність діяльності кожного трудового колективу. Злагоджено працює, зокрема, прославлений колектив «Запоріжсталі», де налічується понад 20 тис. чол. Цей колектив характеризується високою загальноосвітньою і технічною підготовкою кадрів. На заводі майже відсутня їх плинність. Організаторська й ідейно-політична робота комуністів забезпечує високий трудовий ентузіазм працівників. Завод зберігає кілька років першість у соціалістичному змаганні металургійних підприємств республіки та країни. На «Запоріжсталі» найвищий на металургійних заводах країни виробіток на одного робітника — 41 тис. крб., а вартість тонни агломерату чавуну, сталі і прокату — найнижча ³⁹.

Отже, за період з 1946 по 1977 р. в діяльності ПДВН відбулися значні зрушення. Розширилася їх соціальна база. Вони стали однією із головних форм масового залучення трудящих до управління виробництвом. В СРСР у 1977 р. налічувалося 130 тис. постійно діючих виробничих нарад, в роботі яких брали участь мільйони робітників, колгоспників, спеціалістів різних галузей народного господарства, представників партійних і громадських організацій. Щороку від нарад надходить до 1,5 млн. пропозицій щодо підвищення ефективності виробництва ⁴⁰. Значно збагатилися форми й методи діяльності ПДВН, розширились їх компетенції. Вони займаються тепер всіма основними питаннями виробництва, комуністичного виховання, культури і побуту трудящих.

Дедалі зростаюче значення ПДВН у справі залучення трудящих до управління державними та громадськими справами є закономірним результатом неухильного розвитку суспільного виробництва в умовах науково-технічного прогресу, підвищення ролі робітничого класу — провідної сили радянського суспільства — і неухильного розширення соціалістичної демократії в нашій країні.

³⁹ «Радянська Україна», 5 січня 1978 р.

⁴⁰ Див.: Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 614.

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ СРСР ЗА ЗАГАЛЬНЕ І ПОВНЕ РОЗЗБРОЄННЯ (1959—1964 рр.)

М. В. ОСНАЧ (Київ)

У Програмі миру, накресленій XXIV з'їздом КПРС, приділено велику увагу проблемі роззброєння як важливому засобу гарантування загального миру і міжнародної безпеки. Боротьба за мир — це насамперед боротьба за створення таких умов, коли взагалі було б неможливо розв'язати війну.

Боротьба за мир і роззброєння, про яке В. І. Ленін говорив, що воно є «ідеал соціалізму»¹, завжди була в центрі зовнішньополітичної діяльності КПРС і Радянської держави.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 144.

З перших днів свого існування Країна Рад докладала всіх зусиль до найшвидшого розв'язання проблеми роззброєння. Про це, зокрема, свідчать радянські пропозиції щодо заборони варварських форм ведення війни і скорочення збройних сил, внесені відповідно на Генуезькій та Московській конференціях (1922 р.), плани загального роззброєння, висунуті у Лізі Націй (1928 р.) та на міжнародній конференції по роззброєнню у Женеві (1932 р.). Відразу ж після другої світової війни СРСР рішуче виступав за заборону атомної зброї та скорочення звичайних озброєнь і збройних сил.

18 вересня 1959 р. уряд Союзу РСР виступив в Організації Об'єднаних Націй з пропозицією про загальне і повне роззброєння, що знаменувало новий етап у боротьбі Радянської держави за визволення людства від безперервно зростаючого тягара гонки озброєнь і небезпеки винищувальних воєн. Радянський уряд виступив з цією пропозицією у той час, коли в співвідношенні сил на міжнародній арені сталося серйозне зрушення: світова соціалістична система почала перетворюватись на вирішальний фактор світового розвитку. Зростання могутності соціалістичних держав «створило міцну базу для політики мирного співіснування країн з різним соціальним ладом»².

Нова радянська ініціатива була із задоволенням зустрінута в усьому світі. Так, тодішній прем'єр-міністр Індії Дж. Неру назвав її сміливою перспективною пропозицією, що «...заслужує великої уваги з боку інших країн»³, президент Індонезії Сукарно заявив, що її прийняття «позбавило б великі держави можливості вести війну на знищення»⁴, лідер лейбористської партії Гейтскелл закликав англійський уряд прийняти радянські пропозиції у принципі. Навіть У. Черчилль був змушений визнати, що радянський план проголосив мету, якої повинні прагнути всі країни та їх лідери⁵.

Позитивне ставлення більшості країн світу до нового зусилля Радянського Союзу у боротьбі за розв'язання проблеми роззброєння не могло бути ігнороване західними державами. Обстановка, що склалася у ході роботи XIV сесії Генеральної Асамблеї (листопад 1959 р.), дозволила делегаціям СРСР і США виступити з спільним проектом резолюції, який був одностайно підтриманий представниками інших держав — членів ООН.

Влітку 1959 р. було створено Комітет ООН по роззброєнню у складі представників 10 держав — п'яти соціалістичних і п'яти західних. Однак його ефективній роботі не сприяв взятий західними державами курс на загострення міжнародного становища, виявом якого став провокаційний політ американського літака-шпигуна У-2 над територією Радянського Союзу (травень 1960 р.). Це призвело до зриву запланованої наради глав урядів чотирьох держав — СРСР, США, Англії і Франції. Крім того, відхиляючи радянський план і не висуваючи своїх пропозицій по суті, представники західних держав перетворили засідання Комітету на ширму, покликану приховати від світової громадськості їх небажання брати участь у діловому розв'язанні проблеми роззброєння. Тому закономірним підсумком цієї обструкціоністської політики був вихід соціалістичних країн із складу Комітету через кілька місяців після його створення⁶⁻⁷.

² Історія зовнішньої політики СРСР. Под ред. А. А. Громыко, Б. Н. Попова рева. Том второй. 1945—1975 гг., М., 1976, стор. 392.

³ «Правда», 25 січня 1960 р.

⁴ Борьба Советского Союза за разоружение. 1946—1960 годы, 1961, стор. 282.

⁵ Там же, стор. 283.

⁶⁻⁷ Див.: В. Александров. Зигзаги западной дипломатии в вопросе разоружения. — «Международная жизнь», 1960, № 8, стор. 79—85.

З моменту приходу до влади в Сполучених Штатах Америки нової адміністрації президент Дж. Кеннеді звернувся до уряду СРСР з проханням тимчасово відкласти обговорення питання про роззброєння, щоб дати можливість новій американській адміністрації підготуватися до переговорів. Радянський уряд погодився на це, про що сповістив у березні 1961 р. на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН міністр закордонних справ СРСР А. А. Громико⁸.

Обмін думками між урядами Союзу РСР і США з питань роззброєння продовжувався у червні — липні та вересні 1961 р. Для вироблення американської позиції з ініціативи президента Дж. Кеннеді у США було створено Агентство по контролю над озброєнням та роззброєнням. Найбільш реалістично мислячі політики США почали усвідомлювати обмежені можливості застосування воєнної сили для розв'язання міжнародних проблем. За два місяці до своєї загибелі президент Дж. Кеннеді сказав: «Дуже довго обидві наші держави нарощували свої воєнні бюджети, свої ядерні арсенали і свою здатність знищити всі форми життя у цій півкулі..., не збільшуючи власної безпеки»⁹. Деяке посилення позицій тих елементів серед правлячих кіл США, які прагнули зменшити можливість виникнення війни, в тому числі шляхом контролю над озброєнням, у поєднанні з боротьбою всіх миролюбних сил світу проти паліїв війни та дійовою дипломатією Радянського Союзу сприяло виробленню спільної заяви СРСР і США про погоджені принципи для переговорів по роззброєнню від 20 вересня 1961 р.¹⁰ У цьому документі підкреслювалася необхідність поступового і поетапного здійснення загального і повного роззброєння протягом визначених строків.

У 1962 р. при Організації Об'єднаних Націй було створено новий спеціальний орган — Комітет по роззброєнню у складі 18 держав, куди ввійшли представники соціалістичних і капіталістичних держав, а також країн, що розвиваються. Генеральна Асамблея ООН рекомендувала новоствореному Комітетові провести переговори з метою досягнення «угоди про загальне і повне роззброєння під ефективним міжнародним контролем»¹¹. Перше засідання Комітету відбулося 14 березня 1962 р. у Женеві. На ньому американська делегація стала на шлях затягування переговорів, запропонувавши обговорити загальні принципи роззброєння, які фактично вже були погоджені у спільній заяві СРСР і США від 20 вересня 1961 р.

На противагу американській позиції делегація Радянського Союзу вже на другий день роботи Комітету внесла на розгляд учасників переговорів проект договору про загальне і повне роззброєння¹², в якому було запропоновано конкретний план здійснення роззброєння трьома етапами протягом чотирьох років. На першому етапі (1,5 року) планувалося ліквідувати всі системи і засоби доставки ядерної зброї та іноземні військові бази, вивести іноземні війська з чужих територій, скоротити збройні сили СРСР і США до 1,7 млн. чол., а інших держав — до погоджених рівнів, зменшити виробництво озброєнь пропорціонально скороченню збройних сил. Це зробило б неможливим ядерний напад будь-якої країни на іншу й істотно зменшило б можливість розв'язування локальних воєн.

⁸ «Правда», 1 квітня 1961 р.

⁹ Agenda item — peace. US Arms control and disarmament agency publication 23, Washington, 1964, стор. 7.

¹⁰ ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XVI сессия. Приложения, Нью-Йорк, 1963. Пункт 19 повестки дня, стор. 27.

¹¹ Документ ООН A/RES/1722/XVI/ від 20 грудня 1961 р.

¹² Документ Наради Комітету вісімнадцяти держав по роззброєнню ENDC/2 від 15 березня 1962 р.

На другому етапі (також 1,5 року) передбачалися заборона, припинення виробництва і повне знищення ядерної та інших видів зброї масового знищення.

На третьому етапі радянський проект договору мав на меті ліквідацію протягом року всіх збройних сил та звичайних озброєнь, повне припинення воєнного виробництва і фінансування військових заходів, скасування воєнних міністерств, генеральних штабів, учбових закладів, заборону всіх форм військового навчання громадян. Залишилися б тільки невеликі формування міліції (поліції), необхідні для охорони кордонів і підтримання внутрішнього порядку, а також обмежені військові контингенти, озброєні легкою стрілецькою зброєю, що надавалися б у розпорядження Ради Безпеки ООН для здійснення в разі необхідності операцій по підтримці миру.

Радянський уряд послідовно дотримувався того принципу, що на кожному етапі загального і повного роззброєння обсяг контролю повинен суворо відповідати обсягові та характеру заходів по роззброєнню, що проводяться на тому чи іншому етапі. «Такий підхід, — зазначалося у Меморандумі уряду СРСР до переговорів у Комітеті вісімнадцяти держав по роззброєнню, — дозволяє, з одного боку, забезпечити сувору та неухильну перевірку виконання державами кожного з погоджених заходів по роззброєнню, а, з другого, — ні в якій мірі не веде до ущемлення інтересів національної безпеки держав»¹³. Під контроль ставилося б здійснення заходів по роззброєнню, а не збройні сили та озброєння, що залишалися б у держав на різних етапах. У ході загального і повного роззброєння кількість збройних сил і озброєнь держав поступово скорочувалася б, а з його завершенням армії та озброєння перестали б існувати.

Відповіддю Сполучених Штатів Америки на радянські пропозиції стало подання на розгляд Комітету вісімнадцяти держав по роззброєнню через місяць після початку його роботи «Схеми основних положень договору про загальне і повне роззброєння в умовах миру в усьому світі»¹⁴. Ця дипломатична акція майже збіглася з поновленням у США ядерних випробувань в атмосфері. Як привід для цього американські мілітаристи використали заходи Радянського Союзу по зміцненню своєї обороноздатності у період загострення міжнародної обстановки влітку 1961 р. Підготовку до випробувань було розпочато ще за два місяці до оголошення президентом про їх поновлення¹⁵. Передбачалося, зокрема, випробувати велику кількість боеголовок, різних за потужністю та призначенням, включаючи нейтронну бомбу¹⁶. Коментуючи позицію уряду США в питаннях роззброєння, газета «Піплз уорлд» писала: «США відправилися до Женеви... з тими ж вимогами щодо міжнародного контролю та інспекції над радянськими озброєннями, які були відхилені в минулому, а також із заявами про те, що переговори у Женеві перебуватимуть у тупику доти, доки Радянський Союз не поступиться американським вимогам»¹⁷.

За американською «схемою» загальне і повне роззброєння мало проводитися трьома етапами. Перші два етапи передбачалося здійснити протягом трьох років кожний, третій етап — «протягом погоджено-

¹³ Документ Нарadi Комітету вісімнадцяти держав по роззброєнню від 19 березня 1962 р., стор. 7.

¹⁴ Документ Нарadi Комітету вісімнадцяти держав по роззброєнню ENDC/30 від 18 квітня 1962 р.

¹⁵ "Time", 9 березня 1962 р., стор. 12.

¹⁶ "US News and World Report", 12 березня 1962 р., стор. 35.

¹⁷ "People's World", 17 березня 1962 р.

го періоду часу, по можливості якнайшвидше». На першому етапі пропонувалося скоротити багато видів озброєнь, у тому числі всі засоби доставки ядерної зброї, на 30%. При цьому залишалися недоторканими всі іноземні військові бази і війська на чужих територіях. У разі здійснення таких заходів Радянський Союз, скоротивши майже на третину кількість своїх міжконтинентальних ракет, був би оточений кільцем ворожих військових баз, що значно послабило б його безпеку й порушило б існуючу рівновагу сил. Американський професор Дж. Моррей, автор книги «Від Ялти до роззброєння: дебати холодної війни», писав: «В обмін на знищення невизначеної кількості ядерних озброєнь США одержали б точну розвідувальну інформацію, що сприяла б підвищенню потенціалу залишеної ядерної зброї»¹⁸.

Слід відзначити, що західні держави, які твердили, що після ліквідації засобів доставки ядерної зброї Радянський Союз одержить перевагу над Заходом внаслідок більшої кількості збройних сил та звичайних озброєнь, не виявили бажання істотно обмежити збройні сили. Американська «схема» передбачала, щоб на кінець першого етапу збройні сили СРСР і США не перевищували 2,1 млн. чол.

Протягом другого етапу планувалося провести скорочення озброєнь, у тому числі й засобів доставки ядерної зброї, ще на 35%, а також зменшити кількість збройних сил до 1 млн. чол. і скоротити певну «погоджену кількість» військових баз.

Автори американського плану не висловлювалися чітко за заборону ядерної зброї та ліквідацію її запасів. На першому етапі вони пропонували лише припинити випуск матеріалів для виробництва ядерної зброї, а також передачу Сполученими Штатами і Радянським Союзом певної кількості раніше вироблених запасів таких матеріалів для міжнародного використання у мирних цілях. На другому етапі, згідно з американським планом, передбачалося скорочення запасів ядерної зброї і залишених запасів розщеплюючих матеріалів, призначених для її виробництва. Ці заходи мали супроводжуватися подачею державами у контрольну організацію відповідного списку із зазначенням назви, місцезнаходження та виробничої потужності кожного підприємства, здатного виробляти матеріали для виробництва зброї масового знищення, а також повних даних про запаси і види залишеної ядерної зброї з наступною їх перевіркою з боку контрольної організації. Глава делегації Сполучених Штатів на переговорах у Женеві А. Дін заявив, що доки не буде розв'язане питання про те, яким чином можна здійснити перевірку знищення запасів ядерної зброї, доти США не зможуть укласти угоду, що передбачала б її ліквідацію¹⁹. Крім того, США не виключали можливості збереження ядерної зброї у розпорядженні так званих міжнародних збройних сил ООН²⁰, хоч Організація Об'єднаних Націй заявила, що застосування ядерної зброї суперечить нормам міжнародного права і є прямим порушенням Статуту ООН²¹.

Згідно з американським планом, передбачалося також збереження «погоджених баз або споруд на території учасників Договору для збройних сил, необхідних для підтримання внутрішнього порядку». Не роблячи різниці між іноземними військовими базами на чужих територіях і національними пунктами розміщення збройних сил, американський план створював лавірку для збереження перших.

¹⁸ "People's World", 17 березня 1962 р.

¹⁹ Стенографические отчеты Совещания Комитета восемнадцати государств по разоружению. 11-е заседание. ENDC/PVII, стор. 12—13.

²⁰ История дипломатии, т. V, книга первая, М., 1974, стор. 676.

²¹ Документ ООН A/RES/1658/XVI/ від 24 листопада 1961 р.

Таким чином, американська «Схема основних положень договору про загальне і повне роззброєння» була насправді далека від плану справжнього роззброєння. Через шість років після початку її здійснення залишалася б невизначеною кількість ядерної зброї та іноземних військових баз, більше третини засобів доставки зброї масового знищення, а також збройних сил, чисельність яких лише в СРСР і США становила б по 1 млн. чол. Ліквідація цієї величезної військової машини на третьому етапі «по можливості якнайшвидше» максимально ускладнювалася б тим, що заходи по роззброєнню на початкових етапах, згідно з американським планом, могли б бути затягнуті або зовсім перервані за бажанням однієї з держав.

У питанні про контроль за роззброєнням автори американських пропозицій залишилися вірними своїм давнім спробам перетворити його на засіб для збирання розвідувальної інформації. Схема так званого «зонального контролю» передбачала, що на кожному етапі роззброєння міжнародна контрольна організація, керівна роль в якій, вони сподівалися, належатиме західним державам, буде інспектувати не виконання заходів по роззброєнню, а війська та озброєння у зонах, обраних самою організацією. Відзначаючи неефективність запропонованої США схеми контролю, автор книги «Анатомія миру» Е. Ревс писав, що Сполучені Штати не підуть на те, щоб «надати вільний доступ десяткам тисяч російських інспекторів не тільки до кожного американського військового об'єкту, а й до наших лабораторій і заводів»²².

Докладаючи великих зусиль для досягнення загального і повного роззброєння, радянська дипломатія зробила ряд важливих поступок західним партнерам на переговорах. СРСР, зокрема, висловив готовність збільшити строк здійснення роззброєння з 4 до 5 років, перенести ліквідацію зброї масового знищення з другого етапу на перший, провести скорочення звичайних озброєнь по третинах на кожному етапі тощо. До радянського проекту договору було включено американські пропозиції щодо заходів по зменшенню небезпеки випадкового виникнення війни (своєчасна інформація про значні пересування військ і маневри, встановлення постів спостереження у портах, на великих залізничних вузлах, шосейних шляхах та ін.)²³.

Уряд Союзу РСР погодився також з тим, заявив на XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН (1962 р.) міністр закордонних справ СРСР А. А. Громико, щоб при знищенні засобів доставки ядерної зброї було зроблено виняток для суворо обмеженої, погодженої кількості міжконтинентальних ракет та ракет класу «земля—повітря», що залишилися б у розпорядженні тільки СРСР і США. Цей мінімальний стримуючий засіб повинен був зберігатися на той випадок, якщо хто-небудь, як висловлювали побоювання деякі західні діячі, зважився б порушити договір, «приховавши ракети або бойові літаки»²⁴. Представники багатьох держав відзначили, що ця важлива ініціатива Радянського Союзу подає надію на поворот у ході переговорів та досягнення угоди про роззброєння. Однак західні держави, не приймаючи її навіть у принципі, висловили в той же час бажання, як заявив заступник директора Агентства по контролю над озброєнням та роззброєнням США А. Фішер, знати «деталі відносно точної кількості і типів ядерних озброєнь, які були б залишені, та деталі системи їх перевірки»²⁵.

²² "The New York Times", 4 березня 1962 р.

²³ Див.: ООН. Комісія по роззброєнню. Документ DC (213). Add. 1 від 28 квітня 1965 р.

²⁴ «Правда», 23 вересня 1962 р.

²⁵ "People's World", 9 травня 1964 р.

Хід переговорів у Женеві став наочною демонстрацією протилежного підходу кожного з його учасників до питання загального і повного роззброєння — цієї найважливішої проблеми сучасності. Вищезгадуваний Дж. Моррей писав, що в боротьбі, сконцентрованій виключно на питанні контролю, США виграли роки для зволікань²⁶. Так, противники роззброєння говорили про «агресивну природу людини», що робить неможливим викоренення воєн, про те, що в разі роззброєння все одно будуть вестися війни із застосуванням примітивних знарядь та засобів, що неможливо здійснити ліквідацію засобів доставки ядерної зброї, оскільки такими засобами можуть бути цивільні літаки, пароплави і навіть пішоходи з чемоданами або рюкзаками. Дуже важливе місце у кампанії проти роззброєння займали спроби залякати громадськість, насамперед західних держав, тим, що здійснення у ході роззброєння масової демобілізації військовослужбовців, припинення фінансування заходів по обороні та воєнного виробництва, ліквідація військових підприємств будімо викличуть масове безробіття, падіння попиту на більшість сировинних і промислових товарів, що призведе врешті-решт до справжньої економічної катастрофи в усьому світі.

Ці доводи апологетів мілітаризму були переконливо спростовані у доповіді про економічні та соціальні результати роззброєння, підготовленої за дорученням Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Генеральним секретарем ООН з допомогою експертів-консультантів з різних країн. У доповіді, зокрема, зазначалося, що «нинішній рівень воєнних витрат становить не тільки серйозну політичну небезпеку, а й є тяжким економічним тягарем для більшості країн. Він поглинає величезну кількість людських і матеріальних ресурсів усіх видів, які могли б бути використані для поліпшення економічного і соціального становища як у передових промислових країнах, так і в менш розвинувих районах»²⁷. Автори доповіді дійшли висновку, що всі проблеми і труднощі перехідного періоду можна подолати шляхом вжиття відповідних національних і міжнародних заходів²⁸.

У зв'язку з широким обговоренням в Організації Об'єднаних Націй питання про економічні і соціальні результати роззброєння Радянський Союз виступив на XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН (1962 р.) з проектом Декларації про використання у мирних цілях ресурсів, які вивільняються в результаті роззброєння. У ньому, зокрема, зазначалося, що 1/5 коштів, які витрачаються на воєнні цілі учасниками воєнно-політичних угруповань, разом з внутрішніми ресурсами економічно слабзорозвинувих країн було б достатньо, щоб ці країни протягом 20—25 років подолали свою економічну відсталість й наблизилися до тодішнього рівня Англії або Франції. З цією метою пропонувалося, щоб Генеральний секретар ООН та уряди країн, які розвиваються, взяли участь у розробці програм економічної допомоги, зокрема, створення на базі природних ресурсів Азії, Африки і Латинської Америки 30—40 нових енергопромислових центрів світового значення²⁹. Більшість пологжень радянського проекту Декларації було відбито у резолюції Генеральної Асамблеї ООН³⁰.

Однак Сполучені Штати та їх союзники негативно поставилися

²⁶ "People's World", 17 березня 1962 р.

²⁷ ООН. Экономический и Социальный Совет. Документ E/3593 від 28 лютого 1962 р., стор. 87.

²⁸ Там же, стор. 35, 95.

²⁹ ООН. Генеральная Ассамблея. Второй комитет. Документ A/C.2/L.646 від 1 жовтня 1962 р.

³⁰ Документ ООН A/RES/1837/XVII/ від 18 грудня 1962 р.

як до обговорення економічної програми роззброєння³¹, так і до припинення гонки озброєнь. Протягом 1962—1964 рр. кількість бойових засобів доставки ядерної зброї у США зросла на 550 процентів³². Не зробивши жодного кроку назустріч конструктивним пропозиціям СРСР у ході обговорення проекту договору про загальне і повне роззброєння, західні держави зірвали переговори у Комітеті вісімнадцяти держав по роззброєнню.

Ігноруючи на зусилля СРСР та інших соціалістичних держав як у рамках, так і поза рамками Комітету, угода про загальне і повне роззброєння поки що не вироблена. Однак деякі зрушення у питанні поступового припинення гонки озброєнь і створення атмосфери довіря між державами вже є. Першим кроком у справі обмеження гонки озброєнь став Договір про Антарктику, підписаний 1 грудня 1959 р. у Вашингтоні. Положення цього договору передбачають заборону в Антарктиці будь-яких заходів воєнного характеру і будь-яких ядерних вибухів. Отже, із сфери воєнних приготувань було вилучено значну частину земної кулі і вперше досягнуто часткової угоди про заборону випробувань ядерної зброї.

Це стало реальним доказом можливості укладення ширшої угоди про заборону ядерних випробувань, необхідність якої все більше викликала небезпечним підвищенням рівня радіоактивності в атмосфері Землі. Такою угодою став Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі і під водою, підписаний 5 серпня 1963 р. у Москві. Сам факт переговорів і укладення цього важливого договору сприяв дальшим зусиллям по стриманню гонки озброєнь і зменшенню міжнародної напруженості. Незабаром після підписання Московського договору з ініціативи радянської сторони між СРСР і США була досягнута домовленість про заборону виводити на орбіту навколо Землі об'єкти з ядерною зброєю на борту. 17 жовтня 1973 р. ця домовленість була одностайно схвалена XXVIII сесією Генеральної Асамблеї ООН, яка прийняла відповідну резолюцію. У наступні роки з ініціативи Радянського Союзу було досягнуто також ряд часткових угод щодо обмеження гонки озброєнь.

Оголосивши загальне і повне роззброєння конституційним принципом своєї зовнішньої політики, Союз РСР використовує будь-яку можливість для досягнення цієї благородної мети. Про це свідчать рішення XXV з'їзду КПРС, в яких накреслені завдання загального і повного припинення випробувань ядерної зброї, заборони і знищення зброї хімічної, заборони створення нових видів і систем зброї масового знищення³³. Ці завдання мають величезне значення тому, що гонка озброєнь, хоча й обмежена на деяких напрямках вже існуючими угодами і перспективами укладення нових угод, як багатосторонніх, так і двосторонніх, продовжується й нині. Про це, зокрема, свідчить той факт, що проект федерального бюджету США на 1979/80 фінансовий рік передбачає зростання воєнних асигнувань до 133,2 млрд. доларів³⁴. «Мало того, що планета вже перенасичена засобами масового знищення, існує реальна, зростаюча з кожним роком небезпека створення нових видів і нових систем зброї, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв у своєму виступі по телебаченню

³¹ ООН. Генеральная Ассамблея. Стенографический отчет. 1135-е пленарное заседание. А/Р 1135, стор. 8.

³² Agenda item — peace. US Arms control and disarmament agency publication 23. Washington, 1964, стор. 92.

³³ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 29.

³⁴ «Международная жизнь», № 3, 1979, стор. 92.

29 травня 1977 р., — які будуть у багато разів більш руйнівними... Настав час зупинитися!... Не буду перелічувати все, що ми пропонували за останні роки для того, щоб зменшити загрозу війни. Наші пропозиції щодо цього добре відомі. Ми висуваємо їх тому, що політика нарощування військової могутності приходить в усе більш різку, кричущу суперечність з інтересами міжнародної безпеки. І смисл наших ініціатив один: безпека через приборкання гонки озброєнь, через роззброєння»³⁵.

В результаті зустрічі і переговорів Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва і Президента Сполучених Штатів Америки Джеймса Е. Картера, що проходили у червні 1979 р. у Відні, було підписано Договір між СРСР і США про обмеження стратегічних наступальних озброєнь, Протокол до цього договору та інші документи, які примикають до нього, а також Спільне радянсько-американське комюніке. Віденська зустріч є важливою історичною подією. Вона знаменує крок уперед по шляху оздоровлення радянсько-американських відносин і всього міжнародного політичного клімату. Повне втілення в життя підписаних у Відні документів відкриває нові можливості для того, щоб припинити нарощування арсеналів ракетно-ядерної зброї, забезпечити її кількісне і якісне обмеження. Розв'язання цього завдання стало б новим етапом у стримуванні гонки ядерних озброєнь і відкрило б шлях до їх істотного скорочення і до реалізації найвищої мети: повного припинення виробництва і ліквідації запасів ядерної зброї, а в перспективі — поступового роззброєння. «Для Радянського Союзу, — підкреслив у спільному радянсько-американському комюніке Л. І. Брежнєв, — це логічне продовження миролюбного зовнішньополітичного курсу, визначеного з'їздами нашої партії, курсу, яким ми маємо намір іти й надалі»³⁶.

³⁵ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 380, 381.

³⁶ «Правда», 19 червня 1979 р.

РОБІТНИЧИЙ КЛАС ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В УМОВАХ БУДІВНИЦТВА РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

С. В. ВІДНЯНСЬКИЙ (Київ)

Четверте десятиріччя робітничий клас Чехословаччини під керівництвом своєї Комуністичної партії йде в авангарді будівництва в країні соціалістичного суспільства. В його революційну біографію яскравими сторінками вписані такі знаменні події, як встановлення народно-демократичного ладу (1945 р.), Лютнева перемога 1948 р. над силами реакції й утвердження диктатури пролетаріату, здійснення глибоких соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень, подолання наслідків кризи наприкінці 60-х років, зміцнення соціалістичної держави й вступ ЧССР на шлях будівництва розвинутого соціалізму¹. Протягом

¹ Див.: А. И. Недорезов. Рабочий класс Чехословакии — ведущая сила в создании социалистического общества. — Рабочий класс и строительство социализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы, М., 1977, стор. 280—327; Н. А. Шленова. Рабочий класс Чехословакии в годы строительства социализма (численность, состав, структура), М., 1977; В. В. Сухарев. Робітничий клас Чехословаччини в боротьбі за побудову основ соціалізму (1948—1960 рр.). — «УІЖ», 1979, № 5, та ін.

цього історичного періоду робітничий клас Чехословаччини довів своє вміння керувати будівництвом нового, соціалістичного суспільства, вів за собою селянство й інші соціальні верстви населення країни. Неухильне зростання провідної ролі робітничого класу ЧССР у всіх сферах суспільно-політичного життя яскраво підтверджує одну з головних закономірностей будівництва соціалізму.

Метою даного повідомлення є висвітлення вирішальної ролі робітничого класу Чехословаччини у подоланні кризових явищ в суспільстві, особливо в економіці країни, та зростання його творчої активності у процесі будівництва розвинутого соціалізму в ЧССР.

На початку 60-х років соціалістичні виробничі відносини перемогли у Чехословаччині як у місті, так і на селі. Досягнуті успіхи показали цілковиту неспроможність теорій апологетів капіталізму про те, що нібито шлях соціалістичного розвитку придатний лише для економічно відсталих країн. Водночас, як відомо, у процесі будівництва соціалізму в Чехословаччині у той період були допущені помилки, які мали негативні наслідки. Відсутність науково обгрунтованої економічної програми і висування нових народногосподарських завдань без достатнього врахування реальних можливостей їх виконання призвели до зниження темпів економічного розвитку країни, до труднощів у виконанні третього п'ятирічного плану. В діяльності Комуністичної партії почали виявлятися елементи суб'єктивізму та волюнтаризму. Було допущено ряд помилок й у розв'язанні національного питання. Все це сприяло активізації внутрішніх праворевізіоністських і антисоціалістичних сил, які при підтримці зарубіжних центрів антикомунізму розгорнули наступ на КПЧ, на соціалістичний лад, намагалися підірвати дружні відносини ЧССР з Радянським Союзом та іншими братніми країнами соціалізму.

Однак наміри контрреволюційних сил не здійснилися. Вступ союзницьких військ п'яти країн Варшавського договору на територію Чехословаччини у серпні 1968 р., що був актом інтернаціональної солідарності і відповідав як загальним інтересам чехословацьких трудящих, так й інтересам міжнародного робітничого класу, всієї соціалістичної співдружності і класовим інтересам міжнародного комуністичного руху, дав змогу марксистсько-ленінському ядру в КПЧ, чехословацьким патріотам розгорнути рішучий наступ проти контрреволюціонерів, мобілізувати робітничий клас, трудящих на захист завоювань соціалізму.

Докорінний перелом у розвитку обстановки в партії і країні стався навесні 1969 р. Квітневий (1969 р.) пленум ЦК КПЧ створив вирішальні передумови для подолання затяжної кризи в КПЧ і чехословацькому суспільстві. Було обрано нове керівництво партії на чолі з Густавом Гусаком — видатним партійним і державним діячем. «На квітневому пленумі ЦК КПЧ 1969 року, — відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, — чехословацькі комуністи остаточно сказали «ні» правим ревізіоністам, «ні» — пособникам ворогів соціалізму. Це був рішучий поворот до відновлення марксистсько-ленінського характеру партії»².

На квітневому, а потім травневому пленумах ЦК КПЧ (1969 р.) було завдано вирішальної поразки правоопортуністичним елементам і здійснено радикальні заходи по зміцненню керівництва КПЧ, а також органів державної влади. На травневому (1969 р.) пленумі ЦК КПЧ

² Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 344.

були розроблені й прийняті директиви, спрямовані на консолідацію внутрішнього і міжнародного становища Чехословаччини.

У своїй політичній та ідеологічній боротьбі проти антисоціалістичних елементів і зовнішньої реакції, за зміцнення соціалізму в республіці та її братніх відносин з іншими країнами соціалістичної співдружності Комуністична партія Чехословаччини спиралася насамперед на рішучу підтримку робітничого класу, який у своїй більшості, незважаючи на посилені репресії та підступи правих і антисоціалістичних сил у період кризи, не піддався їх впливові. Як вказував Г. Гусак у своїй доповіді на червневому (1970 р.) пленумі ЦК КПЧ, «антисоціалістичним силам не вдалося схилити робітничий клас в цілому на позиції, спрямовані проти соціалізму і проти політики Комуністичної партії Чехословаччини»³.

Після кризи Центральна рада профспілок Чехословаччини високо оцінила позицію робітничих колективів тих підприємств, які в найбільш тяжкий для республіки час продемонстрували відданість справі соціалізму і рішучість захищати соціалістичні завоювання. «Як в історію КПЧ, так і в історію Революційного профспілкового руху, — наголошувалося у документі «Висновки з кризового розвитку в Революційному профспілковому русі (РПР)», — назавжди ввійде ряд робітничих колективів, які твердо стали на захист соціалізму... Революційні профспілки завжди будуть звертатися до сміливого виступу 99 працівників празького автомобільного заводу «Авто-Прага» та ряду інших колективів і окремих осіб. У період нападок на соціалізм і Радянський Союз, що посилювалися, вони мужньо заявили про свою вірність заповітам лютого 1948 року і непорушній дружбі та єдності з Радянським Союзом»⁴.

На з'їзді профспілок Словаччини (травень 1972 р.) було дано високу оцінку колективам словацьких підприємств, які «...навіть у роки, коли найбільше недооцінювалося значення трудової ініціативи і змагання, не піддалися антисоціалістичним тенденціям»⁵. У звітній доповіді ЦР РПР Словаччини профспілковому з'їздові перелічувався ряд таких виробничих колективів, у тому числі бригада соціалістичної праці з машинобудівного заводу в м. Поваржска Бистриця, бригада комплексної механізації з шахти «Долина» в м. Потри, колектив з національного підприємства «Татрасвіт» в м. Свит, бригада соціалістичної праці заводу «29 серпня» в м. Партизанську, бригада з Гандловських вугільних шахт, колектив з геологічної розвідки в м. Спишска Нова Вес та ін.⁶

Вірний своїм революційним традиціям, робітничий клас ЧССР повністю підтримував програму консолідації становища в країні, запропоновану КПЧ чехословацькому народові, й відіграв вирішальну роль у подоланні наслідків політичної кризи 1968—1969 рр. «Робітничий клас, гірники, трудівники інших галузей народного господарства, — підкреслював Г. Гусак у своєму виступі в м. Мост (1971 р.), — знову відіграли історичну роль, виявили свідомість й відповідальність у боротьбі за збереження, зміцнення та розвиток соціалістичної держави, знову відіграли прогресивну роль керівного класу нашого суспільства»⁷.

³ Густав Гусак. Избранные статьи и речи. Октябрь 1969 г. — июль 1973 г. М., 1973, стор. 222.

⁴ Závěry z krizového vývoje v ROH mezi VI. a VIII. všeodborovým sjezdem. Schváleno XIV. plenární schůzí ÚR. CS ROH dne 5. května 1972, Praha, 1972, стор. 17.

⁵ „Odborár“, 1972, č. 11, стор. 6.

⁶ Там же.

⁷ Густав Гусак. Избранные статьи и речи, стор. 539.

Завдяки вжитим заходам з боку Компартії Чехословаччини і народної влади, при активній підтримці мільйонів трудящих водночас з нормалізацією політичної обстановки вдалося добитися також відновлення динамічного розвитку економіки країни. «На консолідацію економіки, — наголошується у «Нарисах історії КПЧ», — поряд із заходами, що проводилися керівними органами, великий вплив мала зростаюча активність трудящих, яка була виявом їх підтримки політики партії»⁸. Рішення травневого (1969 р.) пленуму ЦК КПЧ стали поштовхом до зростання трудової ініціативи робітничого класу, всіх трудящих ЧССР, які розгорнули масове соціалістичне змагання на підприємствах за виконання і перевиконання планових завдань і, як констатувалося в затверджених у березні 1971 р. тезах до 50-річчя утворення КПЧ, «виявили політиці партії підтримку насамперед шляхом підвищення трудових зусиль і розвитку творчої ініціативи»⁹. Восени 1969 р. з конкретними ініціативами щодо розгортання соціалістичного змагання на честь 25-ї річниці визволення Чехословаччини Радянською Армією виступили робітники заводів Верхнього Грона і гірники шахти ім. 1 Травня в Карвині, залізничники м. Богумина і робітники м. Кромпержижи, а також колективи багатьох інших підприємств країни¹⁰. У Чеській Соціалістичній Республіці в змаганні на честь цього знаменного ювілею взяли участь трудящі понад 6,5 тис. населених пунктів. У ході соціалістичного змагання було вироблено продукції на суму більш як 3 млрд. крон¹¹. В 1970 р. за кращі виробничі показники 680 підприємств і робітничих колективів було нагороджено дипломами уряду ЧССР і ЦР РПР, а 50 тисяч передовиків виробництва — значками «За трудові заслуги»¹².

В ювілейний рік трудящі Чехословаччини провели понад 325 тис. виробничих нарад, подали 106 тис. раціоналізаторських пропозицій, впровадження лише половини їх у виробництво дало економічний ефект на суму більш як 1 млрд. 190 млн. крон¹³.

Вагомий вклад у здійснення завдань економічної консолідації в ЧССР внесли колективи соціалістичної праці, яких у країні налічувалося в 1970 р. 19 629, а також 14 317 бригад, які виборювали це почесне звання. Загалом у русі за звання колективів і бригад соціалістичної праці брали участь понад 475 тис. трудящих Чехословаччини¹⁴.

Трудова ініціатива робітничого класу набула особливо великого розмаху і вилилася у масове змагання трудящих напередодні 50-річчя заснування КПЧ і XIV з'їзду чехословацьких комуністів (1971 р.). Широкого розвитку в країні набрав рух «кожний по-соціалістичному», в який лише у Словаччині включилися майже 1200 підприємств, 20 тис. виробничих колективів і понад 250 тис. трудящих¹⁵. Зокрема, на Східнословачькому металургійному комбінаті у м. Кошіце у цьому русі брало участь 95% всіх працюючих¹⁶, у головному управлінні пошт і теле-

⁸ Очерк истории Коммунистической партии Чехословакии, М., 1979, стор. 353.

⁹ Pul století boju za zájmy dělnické třídy a národu Československa. Teze k 50. výročí založení KSČ.— „Rudé právo“, 1971, 25. března.

¹⁰ Ладислав Адамец. Инициатива и хозяйственное развитие, М., 1975, стор. 65.

¹¹ «Правда», 16 квітня 1971 р.

¹² Из фактографического отчета о деятельности Революционного профсоюзного движения в период от VI до VIII съездов профсоюзов, Прага, 1972, стор. 6.

¹³ V. Pachman, S. Soukup. Postavení a úloha odborů v socialistickom hospodárstve, Bratislava, 1974, стор. 140—141.

¹⁴ „Rudé právo“, 1976, 10. dubna.

¹⁵ J. Krumpal. Pracovní iniciativa — formy a projevy v našich závodech, Praha, 1973, стор. 15.

¹⁶ „Odborár“, 1972, č. 5, Priloha, стор. 18.

комунікацій в м. Чадце — 89,6% службовців¹⁷, на празькому заводі «ЧКД-Компресорний» — три чверті всіх робітників¹⁸.

Найінтенсивніше трудова ініціатива розвивалася на шахтах Чехословаччини, де соціалістичні зобов'язання були спрямовані на підвищення видобутку вугілля, економію електроенергії тощо. В 1971 р. гірники м. Острави побили світовий і європейський рекорди по видобутку вугілля, а їх колеги на Північночеських буровугільних шахтах перекрили близько 50 досягнень у масштабі басейну і всієї республіки. Колектив шахти ім. 9 травня в м. Стонаві став ініціатором соцзмагання під девізом «кожен робітник — 50 годин республіці», а колектив шахти ім. президента Готвальда в Горни Сухе — «кожний гірник видобуває на 50 тонн вугілля більше»¹⁹.

Визначних успіхів було досягнуто також і в інших галузях народного господарства ЧССР. Зокрема, металурги комбінату «Нова Гута» ім. К. Готвальда у м. Остраві вперше в історії виплавили за рік 3 млн. т. сталі²⁰. Успішно справився з підвищеннями соцзобов'язаннями колектив машинобудівного заводу в м. Банська-Бистриця, який на початку 1970 р. виступив одним з ініціаторів руху «кожний по-соціалістичному». В результаті виконання на цьому підприємстві 1700 індивідуальних і 700 колективних соцзобов'язань випуск товарної продукції зріс на суму 15 млн. крон²¹.

У ході змагання на честь XIV з'їзду КПЧ широкого розмаху у трудових колективах набув рух за право називатися «бригадою соціалістичної праці ім. чехословацько-радянської дружби». У 1971 р. на Східнословачькому металургійному комбінаті в м. Кошіце, який є не тільки найбільшим промисловим підприємством країни, а й величким монументом чехословацько-радянської дружби, десятки найкращих колективів були удостоєні цього почесного звання. Слідом за «бригадами соціалістичної праці ім. чехословацько-радянської дружби» Я. Лашковського, М. Вільмона і М. Юрча у змагання за одержання цього почесного звання вступили й інші колективи²². «Ми працюємо на радянських машинах, ми пізнали радянських металургів у спільній праці, ми знаємо, що наш комбінат працює на радянській руді», — так обгрунтував своє рішення включитися у змагання за право називатися «бригадою соціалістичної праці ім. чехословацько-радянської дружби» колектив прокатників Східнословачького комбінату²³. Слід відзначити, що багато виробничих колективів ЧССР, які виконують замовлення для Радянського Союзу, включали до соціалістичних зобов'язань пункти про збільшення поставок і поліпшення якості продукції, що виготовлялася для СРСР. Зокрема, на 6% перевиконати річну програму і на 14,5% збільшити експорт в СРСР та інші соціалістичні країни вирішили робітники та інженерно-технічні працівники Адамівських машинобудівних заводів²⁴.

Передз'їздивське соціалістичне змагання чехословацьких трудящих розвивалося на основі конкретних зобов'язань виробничих колективів, спрямованих на виконання основних завдань по розвитку економіки, які поставила партія. Велику роботу по організації контролю за ходом

¹⁷ „Odborár“, 1972, č. 10, стор. 9.

¹⁸ «Правда», 16 вересня 1971 р.

¹⁹ Ладислав Адамец. Инициатива и хозяйственное развитие, стор. 67.

²⁰ Из фактографического отчета о деятельности Революционного профсоюзного движения в период от VI до VIII съездов профсоюзов, стор. 8.

²¹ «Правда», 24 січня 1971 р.

²² «Правда», 20 травня 1971 р.

²³ «Чехословакия», 1971, № 3, стор. 12.

²⁴ «Правда», 16 лютого 1971 р.

виконання прийнятих соцзобов'язань провели профспілкові органи й організації країни. Результатом цієї роботи були понад 7 тис. почесних рапортів XIV з'їзду КПЧ про виконання соцзобов'язань та інших ініціативних починів трудящих, що дали значний економічний ефект²⁵. В результаті відновлення централізованого планового керівництва народним господарством і розвитку трудової ініціативи чехословацьких трудящих вдалося у порівняно короткі строки відновити зростання економіки ЧССР. У 1971 р. національний дохід країни зріс на 5,2%, промислове виробництво — на 6,9%, сільськогосподарське — на 4,1%. Ці успіхи економічної політики КПЧ значною мірою визначалися активною, самовідданою працею робітників, зростанням її продуктивності. Про це свідчить також той факт, що в 1971 р. понад 90% приросту промислового виробництва було одержано за рахунок збільшення продуктивності праці²⁶. У 1970—1972 рр., наприклад, у промисловості вона порівняно з 1969 р. зросла на 22%, у будівництві — більш як на 22%²⁷.

Генеральний секретар ЦК КПЧ Г. Гусак назвав творчу ініціативу чехословацьких трудящих золотим скарбом, тому що виконання взятих ними соцзобов'язань означало не тільки випуск продукції для народного господарства понад план, а й було доказом їх активної участі в управлінні соціалістичним суспільством, практичним висловленням довіри до політики Комуністичної партії.

Розвиток творчої ініціативи і, зокрема, соціалістичного змагання трудящих Чехословаччини в той період істотно вплинув на весь процес політичної консолідації і значною мірою визначив рішення XIV з'їзду КПЧ, що відбувся у травні 1971 р. Його по праву називають з'їздом чермоги над ворогами соціалізму в ЧССР, торжества соціалізму і пролетарського інтернаціоналізму. Констатуєчи подолання серйозної кризи в партії і суспільстві, з'їзд відзначив перемогу марксистсько-ленінських сил і підкреслив у своїх рішеннях, що досягнення консолідації становища в країні є основою для дальшого зміцнення і розвитку соціалістичного ладу в ЧССР.

З'їзд розробив і прийняв програму всебічного розвитку соціалістичного суспільства, зокрема, його політичної і економічної систем, підвищення життєвого і культурного рівня народу²⁸. Він закликав робітничий клас, усіх трудящих ЧССР спрямувати зусилля «на конструктивну програму будівництва розвинутого соціалістичного суспільства».

У квітні 1976 р. відбувся XV з'їзд Комуністичної партії Чехословаччини, який підбив підсумки зробленому партією і трудящими країни за минулі після XIV з'їзду п'ять років і розробив програму дальшого будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в ЧССР. Підкреслюючи спадкоємність рішень XIV і XV з'їздів Комуністичної партії Чехословаччини, Генеральний секретар ЦК КПЧ, Президент ЧССР Г. Гусак на XV з'їзді партії говорив: «У найближчі роки ми будемо продовжувати будівництво розвинутого соціалістичного суспільства. В цьому питанні можна говорити про продовження лінії XIV з'їзду»²⁹.

²⁵ Из фактографического отчета о деятельности Революционного профсоюзного движения в период от VI до VIII съездов профсоюзов, стор. 7.

²⁶ „Hospodářské noviny“, 1972, č. 6, Prihoda, стор. 2.

²⁷ Я. Гаман. Проблемы развития народного хозяйства — главное направление партийной работы. — Интернациональное значение ленинских принципов партийного строительства, М., Прага, 1973, стор. 237.

²⁸ XIV съезд Коммунистической партии Чехословакии. Прага, 25—29 мая 1971 г., М., 1971, стор. 220.

²⁹ XV съезд Коммунистической партии Чехословакии. Прага, 12—16 апреля 1976 г., М., 1977, стор. 27.

Вироблена з'їздами КПЧ програма побудови розвинутого соціалістичного суспільства в ЧССР передбачає дальше зміцнення соціалістичного ладу в країні і розвиток соціалістичної демократії, зміцнення позицій і впливу марксизму-ленінізму, комуністичних ідеалів на формування людини нового, соціалістичного суспільства. Це — програма непорушної дружби з Радянським Союзом та іншими братніми соціалістичними країнами, боротьби за мир і безпеку в усьому світі. Вона базується на принципах пролетарського інтернаціоналізму, солідарності з прогресивними, антиімперіалістичними силами усього світу.

Будівництво розвинутого соціалістичного суспільства вимагає дальшого підвищення керівної ролі Комуністичної партії Чехословаччини, удосконалення її організаційної, політичної та ідеологічної роботи. В ході реалізації програми побудови розвинутого соціалізму в ЧССР цим питанням приділяється першорядне значення³⁰. Проводячи активну політичну роботу, КПЧ створила міцні передумови для того, щоб кожна людина могла активно і творчо вносити свій вклад у загальну справу соціалістичного будівництва.

В ході реалізації програми Комуністичної партії Чехословаччини на повний, більш високий рівень піднялося народне господарство країни. Про стійкі, високі темпи економічного зростання ЧССР свідчать підсумки п'ятої п'ятирічки (1971—1975 рр.)³¹, що, як відзначалося на XV з'їзді КПЧ, була найбільш успішним періодом в історії соціалістичного будівництва у Чехословаччині³². Багато її планових показників трудящі виконали достроково. Так, національний дохід збільшився за п'ять років на 32%, промислове виробництво — на 38%³³. Високі темпи економічного зростання продовжуються і в роки шостої п'ятирічки (1976—1980 рр.). Зокрема, лише за 2 роки цієї п'ятирічки приріст суспільного продукту становив 8,6%, національний дохід збільшився на 8,8%³⁴. За рахунок зростання продуктивності праці в 1976—1977 рр. було забезпечено приріст промислового виробництва на суму 58 млрд. крон³⁵.

Успіхи в розвитку економіки, досягнуті в ході будівництва розвинутого соціалістичного суспільства у ЧССР, переконливо свідчать про міцність соціальних завоювань чехословацьких трудящих, боездатність КПЧ, зростання керівної ролі робітничого класу в країні, підвищення його творчої активності. Ще більш яскраво це підтверджують узагальнюючі показники розвитку промисловості Чехословаччини за 30 років народної влади. Так, частка промислової продукції в економіці країни збільшилася з 58% у 1948 р. до 69% в 1976 р. Загальний обсяг промислового виробництва за період 1948—1977 рр. зріс більш як у 10 разів, причому середньорічні темпи приросту досягли за минулі 30 років майже 8,5%. Нині економічний потенціал ЧССР збільшився порівняно з 1948 р. у 5 разів. За один місяць чехословацька промисловість випускає стільки промислової продукції, скільки вона випускала її за весь 1948 рік. Цьому сприяло значною мірою зростання продуктивності праці, яка в 1977 р. на одного робітника в промисловості підвищилася по-

³⁰ Див.: Zdeněk Sníhl. Svědectví o významu leninské politiky KSČ pro životaschopnost a rozvoj socialismu.— „Nová mysl“, 1979, č. 4, стор. 3—16.

³¹ Див.: Социально-экономическое развитие стран социализма в 1971—1975 гг., М., 1978, стор. 143—171.

³² XV съезд Коммунистической партии Чехословакии, стор. 15.

³³ Příkladně výsledky povové práce. Ze zprávy Federálního statistického úřadu.— „Rudé právo“, 17 червня 1976 р.

³⁴ «Информационный бюллетень Центрального Комитета Коммунистической партии Чехословакии», 1978, № 3, стор. 10.

³⁵ Там же, стор. 11

рівняно з 1948 р. більш як у 6 разів³⁶. Характеризуючи соціально-економічний і політичний розвиток Чехословаччини на сучасному етапі, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев під час свого візиту в ЧССР у травні 1978 р. відзначив: «Нинішній день Чехословаччини — це могутня економіка, що розвивається планомірно; це — передові наука і культура; це — високий рівень народного добробуту; це — найширші можливості для розвитку особи, активна участь мільйонів громадян в управлінні державними і громадськими справами. За всім цим стоїть перетворююча і керівна діяльність партії комуністів, велика наполеглива праця робітничого класу, селянства, народної інтелігенції»³⁷.

Вороги соціалізму як усередині Чехословаччини, так і за її межами всіляко критикували плановий характер економіки ЧССР, пророкували її глибоку кризу. Однак їх пророкування не здійснилися. Спіраючись на міцну матеріально-технічну базу, соціалістична економіка Чехословацької Соціалістичної Республіки наростаючими темпами рухається вперед. У цьому — вирішальна заслуга керованого комуністичною партією робітничого класу — головної сили соціалістичного будівництва в ЧССР, який являє собою «величезний потенціал творчої енергії, сил і здібностей»³⁸.

Будівництво розвинутого соціалістичного суспільства у Чехословаччині передбачає крутий поворот від екстенсивних методів розвитку суспільного виробництва до інтенсивних, що вимагає підвищення уваги колективів підприємств до економічних показників своєї роботи, до підвищення ефективності виробництва, його рентабельності. Ці завдання виявилися головними у розвитку соціалістичного змагання чехословацьких робітників у 70-і роки. Головним його змістом стала боротьба не тільки за кількісні показники, а й за високу якість продукції, економію коштів, матеріальних і трудових ресурсів, ефектне і швидке впровадження у виробництво науково-технічних досягнень, за підвищення продуктивності праці. У цьому напрямі й орієнтує розвиток творчої ініціативи чехословацьких трудящих Комуністична партія, профспілки, комсомол. «Виробляти ефективно, працювати якісно», — так висловив основну ідею шостої п'ятирічки і головну умову її виконання Генеральний секретар ЦК КПЧ, Президент ЧССР Г. Гусак³⁹. Об'єктивна необхідність розвитку соціалістичного змагання у вказаному напрямі зумовлена в Чехословаччині ще й станом трудових ресурсів, а також специфікою економіки, оскільки республіка не має достатньої сировинної бази⁴⁰. Розвиваючи трудову ініціативу і, зокрема, соціалістичне змагання, робітничий клас ЧССР приділяє головну увагу пошукам резервів на кожному підприємстві, на кожному робочому місці, а також розвитку комплексної соціалістичної раціоналізації виробництва для підвищення продуктивності праці. Цьому значною мірою сприяють виробничі наради, під час яких дедалі більша увага приділяється питанням ефективного виконання народногосподарських планів, прийняттю соціалістичних зобов'язань, їх повної відповідності з конкретними завданнями того чи іншого підприємства, контролю за економічним використанням сировини і матеріалів тощо. Протягом 1971—1975 рр. на чехословацьких заводах і фабриках було проведено близько 4,5 млн. виробничих нарад,

³⁶ Див.: ЧССР за 30 лет.— «Проблемы мира и социализма», 1978, № 2, стор. 92.

³⁷ «Правда», 1 червня 1978 р.

³⁸ XV съезд Коммунистической партии Чехословакии, стор. 17.

³⁹ Густав Гусак. Уверенно и творчески по ленинскому пути.— «Проблемы мира и социализма», 1976, № 6, стор. 6.

⁴⁰ Див.: Чехословацкая Социалистическая Республика, М., 1975, стор. 140, 181—182, 186.

на яких робітники внесли понад 3 млн. рекомендацій і рацпропозицій щодо поліпшення діяльності підприємств країни. За 2 роки шостої п'ятирічки (1976—1977 рр.) у Чехословаччині відбулося 3,5 млн. виробничих нарад. 78 млн. трудящих, які взяли у них участь, внесли понад 2,2 млн. рекомендацій і пропозицій⁴¹.

Робітничий клас ЧССР відіграє авангардну роль у розвитку соціалістичного змагання в країні. Якщо в 1975 р. у ньому брало участь понад 4,2 млн. робітників, тобто 81,5% загальної кількості чехословацьких трудящих, то на початку 1978 р. — 87% робітників⁴².

В останні роки небувалого розмаху в Чехословаччині набув рух бригад соціалістичної праці — наймасовішої форми соціалістичного змагання. Наприкінці п'ятої п'ятирічки у ньому брало участь понад 2 млн. чехословацьких трудящих — близько 37% їх загальної кількості⁴³. На початку 1979 р. колективів соціалістичної праці у ЧССР налічувалося 195 тис.⁴⁴ Економічні, технічні та інші досягнення цих бригад є важливим вкладом у розвиток соціалістичної економіки країни. Так, з 9650 існуючих у Північно-Моравській області колективів соціалістичної праці в 1973 р. перевищили свої кращі трудові показники більш як 5 тис., у 1974 р. — майже 6 тис., у 1975 р. — понад 7 тис.⁴⁵

Багато бригад соціалістичної праці є ініціаторами цінних починань, ще були підхоплені іншими колективами по всій країні. Зокрема, молодіжна бригада соціалістичної праці Мілана Жабчика з шахти ім. Антоніна Запотоцького в м. Орлове стала у лютому 1972 р. ініціатором руху «Подолай сам себе і витримай». Зміст цього починання полягав у прагненні гірників не задовольнятися досягнутими трудовими показниками, а добиватися щорічно високих виробничих результатів шляхом впровадження нової техніки і новаторських методів роботи. А бригада соціалістичної праці на чолі з Героєм Соціалістичної Праці Михалом Гошкою з Нового металургійного комбінату ім. Клемента Готвальда в м. Остраві-Кунциці у відповідь на постанову травневого (1974 р.) Пленуму ЦК КПЧ виступила ініціатором починання під лозунгом «З новою технікою краще, дешевше і більше». Колектив соціалістичної праці з шахти «Острава», керований Героєм Соціалістичної Праці Люмиром Сакмаром, у відповідь на «Лист Центрального Комітету КПЧ партійним органам і організаціям, всім комуністам про підготовку до XV з'їзду партії» прийняв у листопаді 1975 р. довгострокову програму розвитку творчої ініціативи на честь партійного з'їзду й звернувся із закликом до всіх чехословацьких трудящих підтримати її. Незабаром цей заклик підхопили 12 тис. бригад соціалістичної праці по всій республіці⁴⁶.

Особливо високу трудову активність виявляли бригади соціалістичної праці напередодні знаменних внутріполітичних та міжнародних подій. Так, за досягнуті успіхи у соціалістичному змаганні на честь VIII з'їзду профспілок Чехословаччини 60 кращих бригад було нагороджено ювілейними медалями⁴⁷, а 28 бригад соціалістичної праці було удостоєно почесного звання «Колектив імені XV з'їзду КПЧ»⁴⁸.

⁴¹ IX съезд Революционного профсоюзного движения ЧССР. 25—28 мая 1977, Прага, М., 1978, стор. 35; «Информационный бюллетень ЦК КПЧ», 1978, № 3, стор. 97.

⁴² „Rudé právo“, 17 червня 1976 р.

⁴³ „Práce“, 7 червня 1976 р.

⁴⁴ Микулаш Бенѣ. Во главе строительства развитого социализма. — «Проблемы мира и социализма», 1979, № 5, стор. 41.

⁴⁵ „Život strany“, 1976, č. 11, стор. 27.

⁴⁶ Lumír Sakmar. Na havíře je spolehnutí. — „Rudé právo“, 1976, 14. dubna.

⁴⁷ Protokol VIII. všeodborového sjezdu, Praha, 12.—15. června 1972. I. Praha, 1973, стор. 36.

⁴⁸ „Práce“, 7 червня 1976 р.

Понад 5 тис. колективів і бригад соціалістичної праці, які систематично підтримують і розвивають дружні зв'язки з трудящими Радянського Союзу, включилися у змагання за право називатися колективами ім. чехословацько-радянської дружби. Вже на початку 1975 р. 1,5 тис. кращих з них були удостоєні цього почесного звання⁴⁹, а наприкінці 1977 р. їх уже налічувалося в ЧССР близько 8200⁵⁰.

Масових масштабів набув у Чехословаччині рух раціоналізаторів і винахідників. У 1975 р. в ньому брало участь понад 450 тис. робітників та інженерно-технічних працівників⁵¹. Значно зріс економічний ефект від раціоналізаторської і винахідницької діяльності трудящих. У п'ятій п'ятирічці ними було подано понад 1 млн. 62 тис. рацпропозицій. Економічний ефект від впровадження їх становив суму понад 20 млрд. крон⁵².

Цілеспрямоване поєднання соціалістичного змагання з раціоналізацією виробництва сприяло створенню на багатьох чехословацьких підприємствах комплексних раціоналізаторських бригад. Уперше вони з'явилися в кінці 1972 р. на шахті ім. А. Запотоцького в м. Орлове Остравсько-Карвінського вугільного басейну. Там молодіжні колективи соціалістичної праці, очолювані М. Жабчиком і Я. Сиваком, вирішили впровадити у виробництво комплексну соціалістичну раціоналізацію. Ідея створення таких бригад незабаром одержала широке визнання серед передових колективів країни. В 1977 р. їх уже функціонувало в ЧССР 17 тис. В них працювали 165 тис. робітників і техніків⁵³. Головний напрям роботи комплексних раціоналізаторських бригад — економія матеріалів і сировини та підвищення продуктивності праці шляхом впровадження у виробництво науково-технічних досягнень. Трудова ініціатива, творча винахідницька праця робітничого класу ЧССР, його прагнення поліпшити й удосконалити виробництво сприяють успішному будівництву в Чехословаччині розвинутого соціалістичного суспільства.

Нині робітничий клас ЧССР становить переважну більшість населення країни — 60%⁵⁴. В 1975 р. у народному господарстві Чехословаччини 90% від усіх працівників становили робітники і службовці (у 1965 р. — 86,3%, у 1970 р. — 88%)⁵⁵. Збільшується питома вага робітничого класу в складі КПЧ, у виборних органах державної влади. Проте, зокрема, свідчить той факт, що серед прийнятих після XIV з'їзду КПЧ 540 тис. кандидатів у члени партії робітники на початок квітня 1979 року становили 62%⁵⁶. «Одним з найважливіших результатів розвитку після XIV з'їзду КПЧ є те, — підкреслив у Звітній доповіді ЦК КПЧ XV з'їздові партії тов. Г. Гусак, — що зміцнилося становище робітничого класу як господаря і творця матеріальних цінностей — основи нашої політичної системи, що зросли його свідомість, підвищився технічний і культурний рівень... Будучи керівним класом, він справляє дедалі більший вплив на всі сторони життя суспільства»⁵⁷.

⁴⁹ Информационный бюллетень Чехословацкого телеграфного агентства, Прага, 1975, № 3, стор. 20.

⁵⁰ „Rudé právo“, 12, 19 листопада 1977 р.

⁵¹ V. Pachman, S. Soukup. Postavení a úloha odborov v socialistickom hospodárstve, стор. 141.

⁵² „Práce“, 1975, 18. září; „Rudé právo“, 1976, 10. dubna.

⁵³ IX съезд Революционного профсоюзного движения ЧССР, стор. 21.

⁵⁴ XV съезд Коммунистической партии Чехословакии, стор. 51.

⁵⁵ Дяв.: Е. В. Белозерова. Социальное развитие рабочего класса ЧССР на современном этапе (70-е годы). — «Рабочий класс и современный мир», 1978, № 5, стор. 146.

⁵⁶ Микулаш Бенѣ. Во главе строительства развитого социализма. — «Проблемы мира и социализма», 1979, № 5, стор. 43.

⁵⁷ XV съезд Коммунистической партии Чехословакии, стор. 47.

Компартія Чехословаччини докладає всіх зусиль до того, щоб неухильно зміцнювати провідну роль робітничого класу в суспільстві як головної сили у боротьбі за політичний, економічний і духовний розвиток країни. Завдяки цьому керівна роль робітничого класу в ЧССР дедалі повніше виявляється в усіх формах його виробничої, суспільної та культурної діяльності. Будучи носієм найсучасніших форм організації праці, ініціатором соціалістичного змагання, робітничий клас вносить вирішальний вклад у зміцнення і дальший розвиток соціалістичного ладу в ЧССР.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ СРСР З ІНДІЄЮ (1970—1975 рр.)

О. І. ЛУКАШ (Київ)

В «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», прийнятих XXV з'їздом КПРС, ставилося завдання: «Розширювати і зміцнювати економічні і науково-технічні зв'язки СРСР з країнами, які розвиваються, на довгочасній, сталій і взаємовигідній основі, сприяючи розвиткові національної економіки і зміцненню економічної незалежності цих країн, зростанню їх науково-технічного потенціалу»¹. В цих словах охарактеризовано один з найважливіших аспектів відносин Радянського Союзу з країнами, що розвиваються. Історія економічних та науково-технічних зв'язків країн, які визволилися від колоніального гніту, з СРСР порівняно невелика, але вивчення її має надзвичайно велике значення як з наукової, так і з політичної точки зору. Воно дає змогу показати важливий аспект взаємодії світової соціалістичної системи та національно-визвольного руху на сучасному етапі, коли перед молодими державами постали складні проблеми, пов'язані з подоланням успадкованої від минулого відсталості і, насамперед, з розвитком власних продуктивних сил.

В даному повідомленні зроблено спробу висвітлити науково-технічні зв'язки між СРСР та Індією, які на сучасному етапі набули значного розвитку. Цьому, зокрема, значною мірою сприяла підписана в 1960 р. угода про наукове, технічне і культурне співробітництво між двома країнами, яка стала своєрідним підсумком усіх попередніх контактів між ними після здобуття Індією незалежності. Завдяки цій угоді радянсько-індійські зв'язки в галузі науки і техніки набули стійкого характеру і з року в рік поглиблювалися й розширювалися.

Новий імпульс дальшому розвиткові відносин між Радянським Союзом та Індією, в тому числі науково-технічним зв'язкам, дав договір про мир, дружбу і співробітництво, підписаний 9 серпня 1971 р. Обидві сторони, зазначається в цьому документі, «продовжуватимуть розвивати і зміцнювати відносини щирої дружби, добросусідства і всебічного співробітництва, які існують між ними». «Надаючи великого значення економічному, науковому і технічному співробітництву», вони «і далі зміцнюватимуть і розширюватимуть взаємовигідні і всебічні співробітництва в цих галузях»².

В практику радянсько-індійських відносин міцно увійшли взаємні дружні візити державних і громадських діячів обох країн. Величезний інтерес в усьому світі викликав візит до Індії Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва в листопаді 1973 р., під час якого

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 266.

² «Радянська Україна», 10 вересня 1971 р.

були підписані спільна радянсько-індійська декларація та ряд інших важливих документів. У декларації Радянський Союз й Індія знову підтвердили, що вони надають особливого значення широкому розвитку взаємовигідного співробітництва³.

Нині науково-технічні зв'язки між СРСР та Індією є досить багатогранними. Значного поширення набули такі форми наукового співробітництва, як обмін делегаціями вчених для участі в роботі різних конгресів, конференцій, симпозіумів, семінарів, для читання лекцій тощо; стажування та спеціалізація індійських учених в радянських науково-дослідних закладах; направлення радянських учених в наукові організації Індії для надання там консультацій, а також для вдосконалення знання індійських мов; обмін науковою літературою, деяким обладнанням та матеріалами; проведення спільних досліджень, експериментів, експедицій, спільне написання наукових праць і т. ін.

Важкий вклад у розвиток і зміцнення наукового співробітництва між двома країнами вносять Академія наук СРСР та Індійська національна академія наук. В 1970 р. вони підписали угоду про наукове співробітництво строком на 5 років, яка дістала продовження і дальший розвиток у підписаній 1975 р. Програмі наукових обмінів та наукового співробітництва на 1975—1980 рр. Зв'язки між академіями здійснюються у галузі як природничих, так і суспільних наук. Особлива увага зосереджується на таких проблемах, як геофізичні дослідження (геомагнітна і геоелектрична мікропульсація), допомога науково-інформаційним центрам Індії, вирощування лікарських і ароматичних рослин, дослідження властивостей кристалів тощо.

Після підписання угоди 1970 р. активізувався обмін науковими делегаціями. Діяльну участь у ньому бере ряд академій наук союзних республік, зокрема АН УРСР, установи якої лише протягом дев'ятої п'ятирічки відвідало близько 80 індійських науковців. У свою чергу, в Індії за цей же час побували 22 вчені з Української РСР⁴. Так, у 1972 р. в нашій країні перебувала делегація, яку очолював голова Індійської національної академії наук проф. Сешагар. Вона була тепло зустрінутою й на Україні, де відвідала ряд інститутів АН УРСР — кібернетики, геофізики, проблем матеріалознавства, зоології. Радянські вчені надали своїм індійським колегам можливість ознайомитися з результатами глибинних сейсмічних досліджень на території України, з діяльністю обчислювальних центрів, продемонстрували їм роботу електронно-обчислювальних машин «Київ-67» та «Мир-2», ознайомили з технологією прокатки металічних порошків⁵.

Крім обміну науковими делегаціями, радянська та індійська академії практикують проведення спільних симпозіумів, у ході яких окреслюється коло проблем, над якими згодом ведеться робота в наукових центрах Індії та СРСР. Радянські вчені позитивно оцінили цю форму співробітництва. Наприклад, керівник радянської делегації на одному з таких симпозіумів, присвяченому питанням розвідки мінералів, нафти й підземних вод, член-кореспондент АН СРСР Л. В. Таусон відзначив, що обговорення доповідей проходило надзвичайно активно, на високому професійному рівні, а індійські колеги показали себе високоерудованими спеціалістами⁶.

Форми радянсько-індійських наукових зв'язків, розвиваючись по

³ «Мировая экономика и международные отношения», 1974, № 2, стор. 11.

⁴ Поточний архів АН УРСР. Матеріали Відділу наукових зв'язків із зарубіжними організаціями Президії АН УРСР. Довідка про обмін науковими делегаціями між УРСР та Індією за 1971—1975 рр.

⁵ Архів Президії АН УРСР, ф. 1, оп. 23, спр. 4, арк. 90.

⁶ «Вестник Академии наук СССР», 1974, № 6, стор. 84—85.

висхідній лінії, постійно розширюються й удосконалюються. Якщо в 60-ті роки переважали обмін делегаціями та науковою літературою, стажування вчених тощо, то з початку 70-х років значного поширення набули більш складні форми співробітництва, такі як спільні експерименти та випробування. Особливо успішно працюють у цьому напрямку радянські та індійські геофізики. Так, починаючи з 1972 р., на території Індії протягом кількох років проводилися спільні дослідження будови земної кори півострова Індостан. З індійського боку вони здійснювалися Національним геофізичним інститутом в Хайдарабаді, а з радянського — Інститутом геофізики АН УРСР, який і очолював дослідницьку роботу. Це свідчить про високий авторитет українських учених-геофізиків, які мають багатий досвід вивчення будови земної кори, зокрема методом глибинного сейсмічного зондування.

Метою спільних наукових пошуків було з'ясування характеру глибинних сейсмічних кордонів та виділення зон глибинних розломів, перспективних для розвідки природних багатств. Відомо, що одна з небезпечних сейсмічних зон охоплює південні райони СРСР та північ Індії. Геофізичні дослідження дали можливість визначити райони, яким загрожує землетрус, заздалегідь вжити спеціальних заходів при спорудженні будинків та інших об'єктів.

У 1972 р. Інститут геофізики АН УРСР та Національний геофізичний дослідний інститут Індії розробили спільний план науково-технічних робіт з теми «Розвиток геофізичних методів розвідки корисних копалин»⁷. Сейсмічні дослідження велись на величезній території від Бенгальської затоки на сході півострова Індостан до Аравійського моря — на заході⁸. В ході проведених робіт були вперше одержані дані про глибинну будову земної кори Індії, важливі для розуміння структури та історії формування як земної кори в цілому, так і окремих районів Індостану.

Про плідний розвиток науково-технічного співробітництва між обома країнами в галузі вивчення і використання природних ресурсів свідчить такий приклад. До здобуття незалежності в Індії практично не було нафтовидобувної промисловості. Іноземні фахівці твердили, що надра країни не мають значних запасів нафти. Радянські вчені і нафтовики разом з індійськими спеціалістами спростували цю думку. Протягом 1960—1975 рр. в Індії при сприянні СРСР було відкрито 20 нафтових і газових родовищ промислового значення⁹. Громадськість Індії охарактеризувала відкриття нафти радянськими спеціалістами як історичну подію в житті індійського народу.

Завдяки спільним зусиллям радянських та індійських учених на Деканському плато в Індії були знайдені величезні поклади кольорових металів, а на півдні і сході країни — карбонату¹⁰.

Великого значення надають радянські та індійські вчені вивченню природних багатств Гімалайських гір і Паміру. В 1975 р. в Інституті геофізики АН УРСР відбулася міжнародна зустріч учених, на якій було розроблено програму спільного обстеження поясу Паміро-Гімалайських гір з метою виявлення тут мінеральних ресурсів. Дослідження, що розпочалися того ж року, стали продовженням сейсмічних експериментів, успішно завершених радянськими геофізиками в 1974 р. на Памірі.

⁷ Архів Президії АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 8, арк. 153.

⁸ Поточний архів АН УРСР. Матеріали Відділу наукових зв'язків із зарубіжними організаціями Президії АН УРСР. Довідка про спільні радянсько-індійські дослідження по глибинному сейсмічному зондуванню, стор. 1.

⁹ К. Д. Шарма. Индийско-советское сотрудничество в области науки и техники. — «Индия», 1974, № 2, стор. 29—30.

¹⁰ „Amity” (Published by Indo-Soviet cultural society, National Council), 1975, № 7—8, стор. 30—31.

Контакти між академіями наук СРСР та Індії розвиваються також і в галузі суспільних наук. Так, у Радянському Союзі було підготовлено кілька тематичних збірників, присвячених окремим питанням розвитку індійської етнографії, історії та літератури¹¹. В їх написанні брали участь відомі вчені: професор К. М. Ашраф, доктори С. Н. Сен, Р. С. Марумдар, П. Махаланобіс, Г. Холдар, Ш. Чаттерджі та ряд інших індійських істориків, етнографів і філологів.

Такі індійські вчені, як Р. Шривастав, Г. Хайдар, Р. Нігам, Н. Варма та інші, у своїх наукових працях, рецензіях, публіцистичних статтях пропагують досягнення радянської індології. Значний вклад у зміцнення наукових зв'язків між двома країнами вніс відомий індійський філософ-марксист Д. Чаттопадх'я, чії праці неодноразово перекладалися в СРСР. За його активною участю в Індії вийшла в світ серія праць російських індологів і тибетаністів Ф. І. Щербацького, А. І. Вострикова, М. П. Анікеева та ін.

Важливим результатом співробітництва істориків СРСР та Індії є дедалі зростаючий вплив радянської історичної школи на формування світогляду та історичних поглядів багатьох індійських учених. Це, зокрема, яскраво продемонстрував перший радянсько-індійський симпозиум істориків, організований Інститутом сходознавства АН СРСР та Інститутом історії СРСР АН СРСР спільно з Індійським історичним товариством у 1973 р. в Москві. Всі індійські вчені, які брали участь у симпозиумі, назвали себе прихильниками марксистського напрямку в історичній науці. Ця обставина сприяє виявленню спільних точок зору з багатьох принципових питань, стимулює дружні дискусії з ряду спірних або нез'ясованих проблем¹².

Важливе значення для розвитку радянсько-індійського наукового співробітництва мало створення в 1974 р. Об'єднаного комітету із суспільних наук. Його перше засідання відбулося того ж року в Інституті сходознавства АН СРСР. Керівники делегацій обох країн, до складу яких входили провідні індійські та радянські вчені, підписали угоду, в якій було визначено основні напрями радянсько-індійського співробітництва в галузі суспільних наук на 1975—1980 рр. Вона передбачає обмін науковою інформацією та публікаціями, проведення щорічних симпозиумів в СРСР та Індії з питань, що викликають взаємний інтерес, розробку програм спільних досліджень¹³.

Тісне співробітництво встановилося між радянськими та індійськими антропологами, які протягом ряду років (1971, 1974—1975 рр.) успішно вивчали основні ендегамні групи народів Індостанського субконтиненту для створення загальної антропологічної характеристики сучасного населення Індії, досліджували співвідношення між расовими структурами народів Індостану, їх спільні антропологічні риси з населенням південних районів Радянського Союзу та ін.

Відомий антрополог, керівник радянської групи спеціалістів М. Г. Абдушелішвілі відзначав, що радянсько-індійська антропологічна експедиція виконала важливу міжнародну місію, принесла користь як радянським, так і індійським ученим, які обмінялися досвідом, спільно розробили методику досліджень. Він підкреслив, що саме в процесі такої спільної роботи встановлюються взаєморозуміння і дружні відносини між науковцями обох країн¹⁴.

¹¹ Див.: Индийский этнографический сборник, М., 1961; Народные восстания в Индии в 1857—1859 гг., М., 1961; Рабиндранат Тагор, М., 1961.

¹² «Вестник Академии наук СССР», 1973, № 10, стор. 77.

¹³ „Amity”, 1975, № 7—8, стор. 33.

¹⁴ «Вестник Академии наук СССР», 1972, № 6, стор. 93.

Активно розвиваються творчі зв'язки між науковцями СРСР та Індії, що працюють у галузі вищої освіти. Вузи обох країн обмінюються спеціалістами для читання лекцій, вивчення досвіду організації роботи. Вчені з вищих навчальних закладів спільно працюють над розробкою різних наукових проблем, обмінюються навчальною та методичною літературою. Радянський Союз систематично направляє у вузи Індії кращих викладачів і спеціалістів, які проводять там велику науково-організаційну роботу. Обсяг такої допомоги з кожним роком зростає. Якщо наприкінці 60-х років з СРСР до Індії щороку їздили в середньому 13 вузівських спеціалістів, то вже на початку 70-х років лише Українська РСР відряджала їх туди більше 10¹⁵. Зокрема, вузи системи Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР подавали науково-технічну допомогу Технологічному інституту в Бомбеї та Інституту російських досліджень у Делі, створених за активною участю СРСР¹⁶.

Важливу роль у науковому співробітництві радянських та зарубіжних вищих навчальних закладів відіграють безпосередні дружні зв'язки, які здійснюються відповідно до спеціальних договорів. Так, Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка підтримує договірні відносини з Майсурським університетом в Індії¹⁷. Договір про співробітництво між цими навчальними закладами був укладений у 1966 р. Викладачі одного з найбільших на Україні вузів охоче діляться з індійськими колегами своїм досвідом, знайомляться із здобутками вищої школи Індії. У 1970 р. Київський державний університет відвідали 7 індійських учених, які зустрілися з викладачами хімічного, біологічного та юридичного факультетів.

Віце-канцлер Майсурського університету Д. Гауда та віце-канцлер Банараського університету К. Д. Шрімалі виступили з лекціями перед викладачами і студентами КДУ, поділилися досвідом своєї роботи. На урочистому засіданні вченої ради К. Д. Шрімалі було присвоєно звання почесного доктора наук Київського університету¹⁸.

Важливою формою наукових зв'язків є міжнародний книгообмін, який, зокрема, успішно здійснюється між Радянським Союзом та Індією. В нашій країні обмін з бібліотеками та науковими установами Індії підтримують близько 50 бібліотек та наукових установ, які щороку в середньому одержують майже 10 тис. примірників індійських видань (у тому числі понад 1 тис. книг) і, в свою чергу, відправляють 24—25 тис. примірників радянських (з них близько 4 тис. книг)¹⁹.

Значний обмін науковою літературою здійснює з бібліотеками Індії найбільша в нашій країні Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна (ДБЛ). Ці зв'язки стають дедалі інтенсивнішими. Лише протягом 1970—1975 рр. надходження індійських книг у фонди ДБЛ потроїлися. У свою чергу, ДБЛ надсилає в Індію всі види друкованих видань — книги, журнали, газети англійською мовою, мікрофільми статей і навіть книг.

Аналогічні зв'язки з бібліотеками Індії підтримують академічні бібліотеки союзних республік. Прикладом цього може бути Централь-

¹⁵ Центральний архів Мінвузу УРСР, ф. 4621, оп. 12, спр. 1687, арк. 22, 65—66; спр. 2035, арк. 180, 184; спр. 2026, арк. 26—38, 159; спр. 1726, арк. 85; спр. 1724, арк. 80; спр. 2963, арк. 64, 176, 161; спр. 3393, арк. 98; спр. 2965, арк. 121.

¹⁶ Там же, ф. 4621, оп. 12, спр. 1687, арк. 68.

¹⁷ Там же, ф. 2462, оп. 12, спр. 1687, арк. 22.

¹⁸ Там же, спр. 1726, арк. 85.

¹⁹ Матеріали відділу комплектування зарубіжної літератури Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна. Довідка про книгообмін з Індією, 1975, стор. 5.

на наукова бібліотека Академії наук УРСР (ЦНБ АН УРСР), яка за обсягом обміну науковою літературою, що надходить з-за кордону і надсилається нашим зарубіжним партнерам, ще в 1971 р. зайняла п'яте місце в Радянському Союзі²⁰. ЦНБ АН УРСР обмінюється книгами з більш як 30 науковими закладами Індії, в тому числі з 2 академіями, 2 університетами, рядом великих наукових бібліотек, науково-дослідних інститутів. Протягом 1970—1975 рр. бібліотека щороку надсилає в Індію в середньому 650—700 і, в свою чергу, одержувала звідти понад 400 друкованих одиниць²¹. Як правило, в країни, що розвиваються (в тому числі і в Індію), з СРСР надсилається більше наукової літератури, ніж надходить звідти. Це свідчить про благородне прагнення радянської сторони подавати безкорисливу допомогу цим країнам у формуванні книжкових фондів національних бібліотек, у розвитку науки в цілому.

Наукові контакти між нашою країною та Індією успішно розвиваються і в таких важливих галузях, як медицина та охорона здоров'я. Це співробітництво зародилося ще наприкінці минулого століття і пов'язане з роботою в Індії (1893—1915 рр.) видатного російського лікаря і вченого, вихідця з України, В. А. Хавкіна. Він уперше розробив ефективні вакцини проти холери та чуми, перевірів їх на собі і лише після цього провів вакцинацію індійського населення. В. А. Хавкін вніс великий вклад у боротьбу з епідемічними захворюваннями в Індії. З ініціативи вченого було створено протичумну лабораторію в Бомбеї, пізніше реорганізовану в Мікробіологічний інститут, який нині носить його ім'я. У наші дні інститут підтримує активні наукові зв'язки з Інститутом мікробіології та епідеміології АМН СРСР ім. М. Ф. Гамалії. Велику і різнобічну роботу проводять радянські лікарі в науково-практичному педіатричному центрі в Делі, частину обладнання для якого виготовили підприємства нашої країни.

При значному технічному сприянні Радянського Союзу, в тому числі Української РСР, в Індії було створено фармацевтичну промисловість. Зокрема, радянські спеціалісти брали участь у вивченні відповідних ресурсів країни. СРСР надав Індії кредит на суму 93 млн. рублів для будівництва кількох фабрик по виробництву антибіотиків та різних типів синтетичних ліків, а також заводу хірургічних інструментів²².

Наша країна допомагає Індії позбутися таких згубних хвороб, як віспа, холера, чума, поліомієліт. Неодноразово з Радянського Союзу в Індію безплатно надсилалися сотні тисяч доз вакцини проти цих захворювань. Завдяки допомозі СРСР та інших країн соціалістичної співдружності за роки незалежності Індія досягла значних успіхів у галузі охорони здоров'я. Середня тривалість життя в країні становить нині 52 роки, а не 32, як це було три десятиріччя тому. Значно скоротилася смертність від холери — із 133 випадків (на 100 тис. чол.) у 1930 р. до 0,6 в 1975 р. За цей же період у 10 разів скоротилася смертність від віспи²³.

Дедалі розширюється коло проблем, пов'язаних з технічним співробітництвом між СРСР та Індією. Великий взаємний інтерес викликають, зокрема, спільні дослідження в галузі методики виробництва ізобутиленової та ізопренової гуми, яка є чудовим заміном природного каучуку і подовжує строк дії автомобільних шин на 50—80%. Цін-

²⁰ «Вісник Академії наук Української РСР», 1971, № 3, стор. 104.

²¹ Поточний архів відділу комплектування іноземної літератури і міжнародного книгообміну ЦНБ АН УРСР, звіти за 1971—1975 рр.

²² К. Д. Шарма. Назв. праця, стор. 29.

²³ «За рубежом», 1978, № 50, стор. 12.

ним є досвід, набутий радянськими та індійськими будівельниками у справі використання спеціальних залізобетонних конструкцій, конвеєрного збирання будинків та великопанельного будівництва у районах підвищеної сейсмічної активності. В Індії виявляють великий інтерес до праць радянських учених, які працюють над створенням магнітогидродинамічних (МГД) генераторів. Спеціалісти вважають, що невдовзі ці машини використовуватимуться дуже широко. Відповідно до двосторонньої угоди між СРСР та Індією Інститут високих температур АН СРСР подавав індійським організаціям допомогу в розробці і створенні першої індійської МГД-установки²⁴.

СРСР допомагає Індії обладнувати необхідним устаткуванням підприємства, побудовані за участю радянських спеціалістів — металургійні комбінати в Бхілаї та Бокаро, завод важкого машинобудування в Ранчі та ін. Завдяки цій допомозі завод точних приладів у Кота (штат Раджастан), також побудований при сприянні СРСР, дістав можливість не лише задовольняти потреби Індії в своїй продукції, а й експортувати її в інші країни Азії²⁵. Значну технічну допомогу подає Індії й Українська РСР. Тільки за роки дев'ятої п'ятирічки вона командувала туди понад 500 спеціалістів²⁶.

Вершиною науково-технічного співробітництва СРСР та Індії стали космічні дослідження. Радянські фахівці, наприклад, брали участь у створенні індійської екваторіальної станції по запуску метеорологічних ракет в Тхумбі і встановили для неї комплект наземно-вимірювальної апаратури.

У травні 1972 р. між Індійською організацією космічних досліджень та АН СРСР було досягнуто угоди про співробітництво у створенні та запуску першого індійського супутника за допомогою радянської ракети-носія²⁷. Під час свого візиту в Індію у листопаді 1973 р. товариш Л. І. Брежнєв, оцінюючи значення цієї угоди, сказав: «Вона говорить насамперед про те, який великий шлях у своєму розвитку пройшла за чверть століття Індія. Вона говорить і про те, які великі перспективи наших зв'язків»²⁸.

19 квітня 1975 р. з радянського космодрома стартував перший індійський супутник Землі, виведений у космос радянською ракетою-носієм. Він був названий іменем відомого індійського астронома і математика Аріабати. Програму цього космічного експерименту цілком визначали індійські науковці. Радянські вчені і техніки подали їм серйозну допомогу, зокрема виготовили сонячні та хімічні батареї, систему стабілізації, запам'ятовуючий пристрій і т. п.²⁹

Науково-технічні зв'язки є органічною частиною загального співробітництва між СРСР та Індією, виявом незмінного бажання радянського народу сприяти якнайшвидшому просуванню Індії по шляху прогресу. «Тісне політичне й економічне співробітництво з Республікою Індією, — наголошував з трибуни XXV з'їзду КПРС товариш Л. І. Брежнєв, — це наш постійний курс»³⁰. Незмінність цього курсу дістала нове підтвердження під час візиту до Індії в березні 1979 р. члена По-

²⁴ „Amity”, 1975, № 7—8, стор. 32.

²⁵ Там же, стор. 29.

²⁶ Поточний архів відділу зовнішніх економічних зв'язків Держплану УРСР. Звіт за 1971—1975 рр., стор. 29.

²⁷ «Правда», 20 жовтня 1977 р.

²⁸ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 339.

²⁹ В. Губарев. Ариабата, М., 1975, стор. 25.

³⁰ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 456.

літбюро ЦК КПРС, Голови Ради Міністрів СРСР О. М. Косигіна. Було підписано довгострокову програму економічного, торговельного і науково-технічного співробітництва між СРСР і Індією, розраховану на 10—15 років, та радянсько-індійську угоду про співробітництво в галузі медичної науки і охорони здоров'я³¹.

Науково-технічні зв'язки між двома країнами за короткий строк пройшли шлях від обміну групами вчених до спільної розробки важливих проблем. Вони відіграли велику роль у розвитку ряду природничих і прикладних наук в Індії, а також багатьох галузей національної промисловості, які або зовсім не існували, або були розвинуті дуже слабо. А головне — ці зв'язки сприяли зближенню обох народів. Учені Радянського Союзу та Індії розуміють, що їх діяльність не може бути відірваною від важливих політичних проблем, які хвилюють людство. Їх співробітництво спрямоване на використання досягнень науки в мирних цілях, на зміцнення міжнародної розрядки.

³¹ «Радянська Україна», 16 березня 1979 р.

УКРАЇНСЬКІ БУРЖУАЗНІ НАЦІОНАЛІСТИ — АГЕНТУРА НІМЕЦЬКОГО ФАШИЗМУ В ПІДГОТОВЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В. П. ТРОЩИНСЬКИЙ (Київ)

У вересні 1979 р. виповнюється 40 років з дня початку другої світової війни, яка була, за визначенням Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, не тільки битвою армій, а й зіткненням двох суспільних систем, боротьбою народів проти найагресивніших сил імперіалістичного світу¹. Найбільша за своїми масштабами, ця війна залишила в історії людства глибокий слід. Тому цілком зрозумілий дедалі зростаючий інтерес до питань, пов'язаних з її підготовкою, ходом і підсумками. Нині, в умовах різкого загострення ідеологічної боротьби на міжнародній арені, ці питання набули величезного політичного звучання.

Буржуазні історики намагаються спотворити причини виникнення другої світової війни, всіляко применшити вирішальну роль Радянського Союзу в розгромі гітлерівських агресорів та їх сателітів, силкуються кинути тінь на благородну визвольну місію радянських воїнів, які врятували народи Європи від фашистського поневолення.

Одна з тенденцій буржуазної історіографії полягає також у спробах реабілітувати фашизм і політику Гітлера, про що свідчить, зокрема, поява нових фальсифікаторських видань у США, ФРН та деяких інших капіталістичних державах. І це не випадково. Реакційні історики служать інтересам імперіалістичної буржуазії, яка й сьогодні вдається до крайніх форм насильства в разі виникнення реальної загрози її пануванню або одержанню нею величезних прибутків.

Разом з тим зарубіжні фальсифікатори історії не можуть не враховувати зростання демократичних настроїв у світогляді переважної біль-

¹ Див.: Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 16.

шості населення капіталістичних країн. У зв'язку з цим вони змушені розглагольшувати про якийсь «гуманізм» фашизму, щоб таким чином реабілітувати його, а також обілити злочинну діяльність різного роду найманців, у тому числі українських буржуазних націоналістів. Авторами подібних писань, наприклад, виступають професор Вісконсінського університету (США) Дж. Армстронг, колишній начальник штабу дивізії СС «Галичина» штурмбанфюрер СС В.-Д. Гайке² та інші. Проте особливу активність у цьому плані виявляють українські буржуазні націоналісти, рештки яких після розгрому фашистської Німеччини отаборилися в імперіалістичних державах. Прикриваючись «демократичною» маскою, вони силкуються зобразити себе в ролі мало не антифашистів.

Слід зазначити, що спроби реабілітувати прогітлерівську суть українського буржуазного націоналізму зазнавали з часом певних тактичних змін. У перші повоєнні роки, коли мільйони людей, насамперед за кордоном, ще недостатньо знали про прислужництво націоналістів гітлерівцям, ці покидьки силкувалися заперечити будь-які контакти з нацистами. Однак після публікації в нашій країні численних документальних джерел³, а також ряду наукових і науково-популярних праць⁴, в яких була неспростовно доведена мерзенна діяльність націоналістів напередодні та в роки другої світової війни, тактика голосливих заперечень стала неефективною. За таких умов буржуазні націоналісти почали твердити про нібито «вимушений» характер їх співпраці з гітлерівцями або про те, що вона мала місце лише тоді, коли цього «вимагали інтереси української справи», що українські націоналісти, мовляв, «не зуміли» спочатку розгадати загарбницьких планів фашизму тощо.

Одним із «першовідкривачів» нової тактики в буржуазно-націоналістичній історіографії став Р. Ільницький, в двотомній «праці» якого «Німеччина і Україна» містяться абсурдні твердження про те, буцімто «плани Гітлера щодо Східної Європи і особливо щодо України були невідомі до початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. не лише світовій, а й німецькій громадськості»⁵, а, отже, мовляв, і українським буржуазним націоналістам.

² John A. Armstrong. *Ukrainian Nationalism*, New York—London, 1963; Wolf-Dietrich Heike. *Sie wollten die Freiheit. Die Geschichte der ukrainischen Division 1943—45*, Dorheim/H., 1973.

³ Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і воз'єднання з Українською РСР (1917—1941). Документи і матеріали, Чернівці, 1958; Боротьба трудящих Волині за воз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів, Львів, 1965; За волю народну. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та воз'єднання з Радянською Україною. 1921—1939. Документи і матеріали, Львів, 1964; Людської крові не змити. Книга фактів, К., 1970; Нюрнберзький процес над головними німецькими воєнними преступниками. Сборник материалов в 7 томах, т. 1—7, М., 1957—1961; Правда про унію. Документи і матеріали, Львів, 1968; Розплата. Документи і матеріали судового процесу над групою бандитів ОУН, Львів, 1970; та ін.

⁴ Л. Грицьків, С. Герасименко. Вирок виносить народ, К., 1970; С. Т. Данилюк. Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка), К., 1972; К. Є. Дмитрук. Свастика на сутах, К., 1973; його ж. Безбаченки, Львів, 1974; його ж. Під штапдартами реакції і фашизму, К., 1976; В. О. Замлинський. Караюча земля, Львів, 1965; його ж. Шлях чорної зради, Львів, 1969; його ж. Тавровані презирством народу, К., 1974; М. В. Коваль. Історія пам'ятає, К., 1965; Ю. І. Римаренко. Буржуазний націоналізм та його «теорія» нації, К., 1974; Р. Г. Симоненко. На утриманні реакції, К., 1977; В. П. Чередишченко. Націоналізм проти нації, К., 1970; його ж. Анатомія зради, К., 1978; та ін.

⁵ Roman Ilnytskyj. *Deutschland und die Ukraine 1934—1945*. Bd. I. München, 1958, стор. 28.

Щоб надати своїм вигадкам більшої «переконливості», Ільницький заявляє, що з цими планами «не був ознайомлений» навіть керівник нацистської партії з питань ідеології і зовнішньої політики А. Розенберг. Абсолютизуючи при цьому незначні розходження між останнім і Гітлером щодо вибору конкретних шляхів і засобів здійснення антирадянської агресії фашизму, націоналістичний фальсифікатор прагне, зокрема, виставити Розенберга «справжнім прихильником» створення «дружньої» Німеччині «самостійної України»⁶.

Не менш облудно просторікує й нинішній бандерівський «провідник», у минулому активний гітлерівський прислужник Я. Стецько: «Неосвідомлення... української суспільності (буржуазних націоналістів. — В. Т.) щодо відкрито в «Майн Кампф» голошених загарбницьких цілей було великим браком, негативом».

Мета подібних спекуляцій цілком очевидна: спробувати обілити прислужництво українського буржуазного націоналізму німецькому фашизму, зобразивши націоналістів «жертвами обману» з боку «підступного» Гітлера. Проте насправді націоналісти були не жертвами, а звичайнісінькими зрадниками народу, найманцями німецького фашизму. Оцінюючи їх зрадницьку роль до і під час другої світової війни, зазначає радянський дослідник К. Дмитрук, слід враховувати той факт, що націоналісти були добре обізнані з людиноненавистницькими планами гітлерівців⁷. Про яке, приміром, «неосвідомлення» буржуазних націоналістів з «Майн Кампф» можна говорити, коли, по-перше, її частково переклав на українську мову фашистський націоналістичний ідеолог Д. Донцов, а, по-друге, частина цього «твору» була видана українськими націоналістами в 30-ті роки окремою брошурою під назвою «Національно-соціалістичний рух». «Майн Кампф», проголошується у цій брошурі, є «твором безцінної... вартості» для кожного націоналіста; «тут знайде він для себе безліч практичних висновків і вказівок, якої б то не було ділянки праці».

Наведемо ще один характерний приклад. У листопаді 1936 р. Гітлер виступив на з'їзді нацистської партії в Нюрнберзі, де, між іншим, заявив: «Коли б Урал з його незмірними сировинними багатствами, Сибір з його дрімучими лісами і Україна з її неосяжними посівними площами належали Німеччині, вона під націонал-соціалістським керівництвом потопала б у розкошах. Ми б виробляли стільки, що кожний німець одержав би більше, ніж потрібно для життя»⁸. Цей безпрецедентний за своєю зухвалістю виступ біснуватого фюрера викликав обурення не лише світової миролюбної громадськості, а й певну настороженість правлячих кіл західних імперіалістичних держав. Так, американська газета «Нью-Йорк таймс» зазначала, що «безглузді заяви Гітлера в Нюрнберзі вимагають корективів, оскільки їх нахабність відштовхує навіть тих, хто підтримував антикомунізм Гітлера»⁹. Тільки ватажки українського буржуазного націоналізму відкрито солідаризувалися з вимогою Гітлера про колонізацію радянських земель, у тому числі й України, оскільки, мовляв, у фашистській Німеччині, як висловились, зокрема, 15 вересня 1936 р. газета «Діло», існує проблема «перенаселення» й відсутні «ринки збуту і сировини».

Таким чином, «нарікання» сучасних апологетів українського буржуазного націоналізму на те, ніби плани Гітлера щодо України були «невідомі» націоналістам до початку «німецько-радянської» війни є

⁶ Там же, стор. 10.

⁷ Клим Дмитрук. Безбатченки, стор. 20.

⁸ E. Lipson. Europe 1914—1939, London, 1945, стор. 384.

⁹ Цит. за: «Известия», 16 вересня 1936 р.

абсолютно безпідставними. Такими ж безпідставними виглядають і їхні спроби зобразити «вболівальником за інтереси України» Розенберга.

У дійсності вся нацистська кліка, в тому числі й Розенберг, виношувала єдиний план, суть якого зводилася до перетворення територій Радянського Союзу на «життєвий простір», а його населення — на рабів «третього рейху». Як й інші фашистські верховоди, Розенберг дотримувався людиноненависницької формули про існування «панів» і «недолугинів» (під останніми малися на увазі, насамперед, слов'яни). «У цій великій боротьбі за існування, за честь, свободу і хліб, — цинічно заявляв він, — не можуть братися до уваги, як це робилося досі, інтереси таких імпотентних народів, як поляки, чехи та ін.»¹⁰.

Що ж до засобів здійснення фашистських планів на Сході, то Розенберг у тактичних цілях пропонував Гітлеру тимчасово створити на радянській території ряд маріонеткових, васально залежних від фашистської Німеччини «держав». Зокрема, одна з його ідей зводилася до того, щоб фікцією васальної «самостійності» забезпечити політичне й економічне закабалення України. У складеному Розенбергом одразу після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз меморандумі його «кредо» було висловлене досить чітко: «Завдання України полягає в тому, щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент — сировиною»¹¹. Проте Гітлер вважав зайвим маневрувати за рецептами Розенберга в справі «колонізації східних земель».

Примарність «розходжень» між ватажками рейху щодо проведення агресивної політики на Сході визнають навіть деякі буржуазно-націоналістичні автори. «В суттєвих ідеологічних засадах, — зазначає, наприклад, І. Каменецький, — Розенберг не різнився від Гітлера. Була тільки іноді різниця в методах і в часовому плануванні, в яких Гітлер мав вирішальний голос».

Багато зусиль докладають сучасні буржуазно-націоналістичні «історіографи» й для того, щоб «довести», нібито українські націоналісти «співпрацювали» не з гітлерівською партією чи з нацистськими шпигунсько-розвідувальними службами, а «лише підтримували деякі контакти з військовими німецькими колами» — вермахтом, який, мовляв, був далекий від політики й практики фашизму.

Подібна постановка питання не витримує серйозної критики. Як відомо, у гітлерівській Німеччині діяльність усього державного апарату — армії, системи карально-поліцейських і розвідувальних органів тощо — була максимально підпорядкована здійсненню головних функцій нацизму, які полягали в нещадному придушенні революційного руху всередині країни й підготовці та розв'язанні нової світової війни. З погляду на це вермахт не відрізняється від інших фашистських служб і відомств. Навіть такий одіозний буржуазно-націоналістичний діяч, як Ю. Артюшенко, котрий у минулому активно слугував фашистам, у своїх спогадах, опублікованих 1966 р. в США, змушений був визнати, що «орієнтація на німецький вермахт... нічим не краща від орієнтації на гестапо, бо ж у кожній державі вирішує влада — адміністрація (в даному випадку гітлерівська. — В. Т.), а не армія чи якісь групи громадян — без різниці цивільних чи військових». До того ж українські буржуазні націоналісти «співпрацювали» не з вермахтом, а в основному виконували шпигунсько-диверсійні завдання численних розвідувальних відомств фашистської Німеччини. Щоб переконатися в цьому, досить хоча б ко-

¹⁰ Цит. за кн.: Л. А. Моджорян. Геополитика на службе военных авантюров, М., 1974, стор. 36.

¹¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 7445, оп. 1, спр. 2014, арк. 76, 114.

ротно простежити злочинні зв'язки з нацистами горезвісної «Організації українських націоналістів» (ОУН).

Перші практичні кроки в напрямі встановлення контактів з нацистами майбутні керівники ОУН зробили ще на початку 20-х років. Вже 1921 р. один з них, Р. Ярій, зв'язався з штаб-квартирою фашистської партії (НСДАП), де познайомився з Розенбергом, Герінгом та Ремом¹². А в 1922 р., за свідченням прогресивних американських публіцистів М. Сейерса і А. Кана, відбулася перша зустріч Є. Коновальця * з Гітлером¹³. У 1929 р. постійний зв'язок з нацистами, зокрема з найближчим помічником Розенберга — Мотцом, налагодив член «проводу» ОУН М. Сциборський.

Щодо характеру й спрямування подібних контактів сумнівів бути не могло. Наприклад, у жовтні 1931 р. деякі націоналістичні газети з неприхованою радістю повідомили про чергову зустріч Є. Коновальця з Гітлером, яка відбулась в одному з міст півдня Німеччини. На ній обговорювалися умови співробітництва оунівців з німецькими фашистами. Гітлер, вказували газети, пообіцяв Коновальцю й ОУН матеріальну підтримку і зажадав, у свою чергу, щоб націоналісти активізували боротьбу проти Радянського Союзу. У зв'язку з цим у газеті «На сторожі» — органі ОУН — з'явилася стаття Коновальця, де він, розповівши про свою розмову з главою німецьких фашистів, закликав націоналістів «стати густою козацькою лавою при боці Гітлера, котрий відкриє нам (оунівцям. — В. Т.) браму на Схід»¹⁴.

Захопивши владу, фашисти значно розширили масштаби використання українських буржуазних націоналістів у своїх агресивних приготуваннях. Не останню роль у цьому відіграв зовнішньополітичний відділ (АПА) нацистської партії, створений 1 квітня 1933 р. на чолі з А. Розенбергом. Відділ працював у тісному контакті з розвідкою міністерства закордонних справ і абвером. Основним його завданням, як неодноразово говорив сам Розенберг, було керівництво підривною діяльністю проти РСРП і країн Східної Європи — найближчих об'єктів фашистської агресії. Досить показовим щодо цього є документ під назвою «Короткий звіт про діяльність зовнішньополітичного відділу НСДАП з 1933 по 1943 рр.», в якому, зокрема, констатується, що протягом зазначеного періоду АПА «старанно стежив за всією російською політичною дійсністю, збирав і ретельно вивчав повідомлення з Росії і про Росію, а також встановив контакт з антирадянськими елементами»¹⁵.

До останніх, зрозуміло, належали і українські буржуазні націоналісти. Причому ОУН, відзначає західнонімецький історик Г.-А. Якобсен, користувалась особливою увагою зовнішньополітичного відділу НСДАП¹⁶. І це не випадково. Як тільки в квітні 1933 р. з'явилося повідомлення про створення зовнішньополітичного відділу, Коновалець зі своїм помічником Ярим у супроводі функціонера нацистської партії фон Цангена відвідали його штаб-квартиру. Ватажків ОУН прийняв заступник Розенберга А. Шикеданц. Доповівши про антирадянську ді-

¹² Ryszard Torzecki. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933—1945), Warszawa, 1972, стор. 116.

* На установчому «конгресі» ОУН, що відбувся 28 січня—3 лютого 1929 р. у Відні, Є. Коновальця було проголошено її «вождем».

¹³ Майкл Сейерс і Альберт Кан. Тайная война против Америки, М., 1947, стор. 95.

¹⁴ Цит. за: «Сель-Роб», 18 жовтня 1931 р.

¹⁵ ЦДАЖР РСРП, ф. 7445, оп. 2, спр. 298, арк. 275.

¹⁶ Hans-Adolf Jacobsen. Nationalsozialistische Außenpolitik 1933—1938, Frankfurt am Main, 1968, стор. 88.

яльність ОУН, Коновалець і Ярий висловили готовність й далі вірно служити фашистам. «Ці два пани, — писав після зустрічі Шикеданц, — були вже мені відомі. Знав я також певною мірою їх дотеперішню роботу... Коновалець не зробив на мене враження вождя народу чи навіть у якійсь мірі визначної людини. На мій погляд, його можна віднести до категорії людей посередніх здібностей. Враження від його помічника ротмістра фон Ярого, чи Яри, як він себе інколи називає, було ще більш неприємним»¹⁷. Така оцінка особистих якостей ватажків ОУН не перешкождала, однак, зовнішньополітичному відділу НСДАП й надалі використовувати націоналістів у підривній діяльності проти СРСР.

Послугами оунівців, як свідчили, зокрема, довоенні донесення польських дипломатів з Німеччини, постійно користувалися й інші спеціальні відомства фашистського рейху: розвідка міністерства закордонних справ, гестапо, міністерство пропаганди¹⁸. Але чи не найбільше використовував ОУН абвер, який, до речі, підтримував агентурні контакти ще з попередницею ОУН — «Українською воєнною організацією» (УВО). Вже 1923р. на пропозицію тодішнього керівника абверу полковника Гемппа Є. Коновалець і Р. Ярий дали письмове зобов'язання про постачання абверу шпигунської інформації. За це УВО одержувала від фашистів фінансову й матеріальну допомогу.

З метою підготовки шпигунських кадрів з числа українських буржуазних націоналістів німецька розвідка створювала спеціальні курси і школи. Перші такі курси, на яких члени УВО вивчали форми й методи шпигунсько-диверсійної роботи, були організовані наприкінці 1922—на початку 1923 р. у Мюнхені. Через рік у так званій Пруссійській Голландії (Східна Пруссія) німці створили ще одні тримісячні курси для навчання націоналістів терористичної «справи»¹⁹. Згідно з інформацією львівської поліції, восени 1928 р. у Німеччині проводилася шпигунська «перепідготовка» членів УВО, яку пройшли 200 чол.²⁰ Того ж року було відкрито спеціальну шпигунську школу для націоналістів у Гданську. Підготовлених у цих школах агентів використовував відділ розвідки 1-ї німецької дивізії, дислокованої в Кенігсбергу.

Після захоплення Гітлером влади у Берліні відкрилася центральна шпигунська школа для членів ОУН. На її організацію фашисти не пошкодували коштів, укомплектувавши «кваліфікованими викладачами» і обладнавши найсучаснішою апаратурою. Вона розмістилася на вулиці Мекленбургштрассе, 75, і називалася «школа шпигунства, диверсій і терору»²¹.

Гітлерівці також практикували навчання націоналістів на короткотермінових шпигунських курсах. Зокрема, в серпні 1933 р. у Гданську абвер організував перепідготовку військових інструкторів ОУН, а у Берліні — радистів. Того ж року Р. Ярий домовився з керівником нацистських штурмових загонів (СА) Ремом про те, що певна кількість оунівців пройде «стажування» в СА²².

Неважко помітити, що досить часто, коли йдеться про підготовку фашистських агентів з числа оунівців, згадується польське місто Гданськ. Справа в тому, що у своїх злочинних зв'язках з ОУН фашисти відводили цьому місту особливу роль. Як доводить польський історик Л. Гондек — автор дослідження «Діяльність абверу на території Поль-

¹⁷ Цит. за кн.: В. Череди́нченко. Анатомія зради, стор. 63.

¹⁸ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 493, оп. 1, спр. 32, арк. 15—16.

¹⁹ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 121, оп. 1, спр. 358, арк. 45.

²⁰ Там же, ф. 108, оп. 1, спр. 288, арк. 11.

²¹ Майкл Сейерс и Альберт Кан. Назв. праця, стор. 96—97.

²² Ryszard Torzecki. Назв. праця, стор. 126—127.

щі 1933—1939 рр.», саме через Гданськ гітлерівці постачали націоналістам зброю, амуніцію та вибухівку для здійснення диверсій проти країн — майбутніх жертв нацистської агресії²³.

Намагаючись догодити своїм хазяям, так звана «крайова екзекутива» ОУН у Західній Україні, повідомляв слідчий відділ Львівського воеводського управління державної поліції, розіслала 1933 р. окремим організаціям директиву, в якій вимагала кардинально реорганізувати існуючі при цих організаціях референтури (відділи) розвідки і приступити до інтенсивнішої роботи по збиранню шпигунської інформації на користь фашистської Німеччини²⁴.

Бодночас за вказівкою з Берліна буржуазні націоналісти здійснювали акції, спрямовані на погіршення радянсько-польських відносин і сприяння намаганням гітлерівців втягнути Польщу в орбіту антирадянських агресивних приготувань. З цією метою вони вчинили 21 жовтня 1933 р. збройний напад на Генеральне консульство СРСР у Львові, в результаті якого було вбито секретаря консульства О. Майлова, а ще одного співробітника поранено. Вбивцю затримали. Ним виявився член ОУН М. Лемик²⁵.

Причетність гітлерівців до цієї терористичної акції ОУН незаперечна, про що свідчив зміст статті «Берлін завжди першим знає прізвище терориста чи вбивці!», вміщеної 24 жовтня 1933 р., після замаху на О. Майлова, у польській газеті «Львівський ілюстрований експрес вечорни». «Великою сенсацією, — інформувало це буржуазне видання, — став той факт, що недільні берлінські газети повідомили прізвище вбивці працівника радянського консульства у Львові. Зокрема, гітлерівська «Локальанцайгер» повідомляє з Берліна, що прізвище вбивці Ніколаус Лемік (тобто Микола Лемик. — В. Т.). Прийняв він, пише німецька газета, Майлова за радянського консула Голуба, якому українська терористична організація (ОУН. — В. Т.) винесла смертний вирок... Слід сказати, що ні в суботу, ні навіть у неділю ніхто у всій Польщі, крім кількох осіб, що брали участь у слідстві, не знав прізвища вбивці. Тому виникає припущення, продовжувала польська газета, що українські терористи тісно зв'язані з німецькими властями. І хто знає, чи не гітлерівці були ініціаторами... замаху. Треба враховувати й той факт, що українські терористи постійно використовують німецьку зброю — пістолети системи «Оргес». Хто дав їм зброю, той, мабуть, знає, проти кого вона має бути спрямована».

Прихід фашистів до влади в Німеччині українські буржуазні націоналісти вирішили відзначити активізацією підривної діяльності і на радянській території. Особлива увага при цьому мала бути приділена організації диверсій на різних народногосподарських об'єктах СРСР. Однак досягти своєї мети вони не змогли, оскільки на кінець 1933 р. їх шпигунсько-диверсійна мережа на території Радянської України фактично була ліквідована. Тому в грудні 1933 р. ватажка ОУН Коновалець терміново викликали до Берліна * на розмову з головним інспектором таємної поліції (гестапо) Дільсом. Під час зустрічі, яка відбулася в будинку, що належав Герінгу, Дільс віддав розпорядження будь-яким чином відновити диверсійну діяльність націоналістів у СРСР, роблячи

²³ Leszek Gondek. Działalność Abwehry na terenie Polski 1933—1939, Warszawa, 1974, стор. 259.

²⁴ ЛОДА, ф. 108, оп. 1, спр. 779, арк. 16.

²⁵ Там же, ф. 243, оп. 1, спр. 200, арк. 4.

* З 1923 по 1930 р. Коновалець мешкав у Берліні, а 1930 р. переїхав до Женеви. Цим самим переслідувалась мета створити видимість незалежності націоналістів від німецького імперіалізму.

особливий наголос на ведення антирадянської пропаганди у військових частинах і колгоспах ²⁶.

Одержавши цю вказівку, Коновалець скликав у Берліні нараду ОУН, учасники якої прийняли рішення використати як плацдарм для проникнення оунівських диверсантів на радянську територію Волинське воеводство. Тут, поблизу польсько-радянського кордону, формувалися спеціальні терористичні групи ²⁷.

Крім ОУН, на утриманні гітлерівців перебували й інші угруповання українських буржуазних націоналістів, ватажки яких вели між собою постійну боротьбу за право представляти націоналістичний табір у взаємовідносинах з нацистськими роботодавцями. Щоб активізувати антирадянську діяльність українських буржуазних націоналістів, фашистські спецслужби спробували певною мірою пригасити їх «міжусобні» суперечності. Для цього вони скликали у Мюнхені наприкінці березня 1933 р. спеціальну конференцію ²⁸. На ній передбачалося створити так званий «український національний комітет» — «міжпартійне» буржуазно-націоналістичне об'єднання, до якого увійшли б усі основні емігрантські націоналістичні угруповання. Однак конференція не досягла поставленої мети, а чвари серед націоналістів ще більше посилилися.

Переконавшись у безуспішності намагань об'єднати українських буржуазних націоналістів, керівники шпигунсько-підривних відомств фашистської Німеччини вирішили координувати свої дії щодо використання окремих буржуазно-націоналістичних угруповань. Це питання розглядалося, зокрема, на нараді у Берліні, яка відбулася наприкінці 1933 р. В ній взяли участь представники зовнішньополітичного відділу нацистської партії, розвідки міністерства закордонних справ, абверу і міністерства пропаганди.

Представники абверу наполягали на тому, щоб основну увагу приділити «підтримці» ОУН. Зокрема, майор Конкас заявив: «Коли ми взагалі якусь групу підтримуємо, то мусить це бути група, яка в нашій політиці заслуговує на увагу. Нею є Організація українських націоналістів». При цьому враховувалося, насамперед, те, що ОУН має розгалужену мережу організацій у ряді капіталістичних країн, а також більші, порівняно з іншими націоналістичними угрупованнями, агентурні можливості й кількісний склад *. І дійсно, надалі ОУН використовувалася гітлерівцями найбільш активно і фінансувалася найбільш щедро.

У січні 1935 р. в керівництві фашистської розвідки відбулися зміни. Новим шефом абверу було призначено адмірала В. Канаріса, який замінив на цій посаді К. Патціга ²⁹. Канаріс не тільки продовжував користуватися послугами ОУН, а й намагався значно розширити рамки співробітництва з українськими націоналістами. 1937 р. він встановив особисті контакти з Коновальцем ³⁰ і, згідно з свідченням компетентного фашистського розвідника П. Леверкюна, виявляв до «верхівника ОУН,

²⁶ Hans Roos. Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik 1931—1939, Tübingen, 1957, стор. 148; „Narodni Listy” (Praha), 23 січня 1934 р.

²⁷ Hans Roos. Назв. праця, стор. 149.

²⁸ Там же, стор. 92.

* За підрахунками одного з керівників німецької розвідки майора фон Фосса, зробленими ним у листопаді 1933 р., абвер мав у своєму розпорядженні на території Польщі близько 1500 активних агентів-оунівців (В. Чередищенко. Анатомія зради, стор. 65).

²⁹ Gert Buchheit. Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr, München, 1966, стор. 62.

³⁰ Oskar Reile. Geheime Ost Front—Die deutsche Abwehr in Osten 1921—1945, München, 1963, стор. 234—235.

як до свого агента, особливі симпатії³¹. Ще б пак. Адже Коновалець, як визнавали навіть автори націоналістичної брошури «Історія одного кандидата на «вождя», написаної «опозиційно» настроєними до ОУН особами, «віддався на послуги німецької політики — як то кажуть — із головою і волоссям. Він попав у повну залежність від деяких німецьких чинників (передусім від абверу. — В. Т.) і вони вимагали від нього відповідної роботи для себе. Звідси походить... історія з усіма шпигунськими аферами».

У 1937—1938 рр. абвер провів з оунівськими ватажками серію нарад у м. Бадені (Австрія) і м. Беладіно (Італія). Гітлерівську розвідку представляли на них полковник Штольце, майор Гросскурт і «доктор» Перцольд, а ОУН — Коновалець, Ярій і Курманович. У Беладіно Коновалець пообіцяв представникам абверу збільшити обсяг шпигунської інформації про Радянську Україну шляхом засилання туди кількох спеціально підготовлених оунівських емісарів. Водночас на випадок війни Німеччини з Польщею керівник ОУН зобов'язався створити диверсійні групи у тилу польських військ. Абвер, зі свого боку, гарантував Коновальцю щедрі фінансові підтримку³². Таким чином, наведені факти неспростовно свідчать про те, що, встановивши ще у 20-х роках тісні контакти з німецьким фашизмом, а після захоплення Гітлером влади остаточно перейшовши до нього на службу, українські буржуазні націоналісти стали платним загоном диверсантів і вбивць, які використовувалися нацистами для підготовки нової світової війни.

Нині, всіляко намагаючись відмежуватися від нацизму і водночас прислужитись новим імперіалістичним хазяям, українські націоналісти не залишають спроб «обгрунтувати» тезу, нібито вони вже в 30-ті роки мали намір заручитися в антирадянських підступах підтримкою «західних демократій». Саме в такий спосіб «теоретизують», приміром, автори націоналістичного видання «Євген Коновалець та його доба» (1974 р.), аргументуючи свої розумування матеріалом про діяльність оунівського емісара Є. Ляховича в Англії у 1933—1935 рр. Проте, за даними, які потрапили в 1936 р. до рук англійської розвідки, Є. Ляхович побував на Британських островах як фашистський шпигун. Досить активну шпигунсько-диверсійну роботу на користь гітлерівців розгорнули українські буржуазні націоналісти й на території ряду інших «західних демократій», насамперед на території США і Канади. Опорними пунктами ОУН у цих країнах стали, відповідно, «Організація державного відродження України» (ОДВУ) і «Українське національне об'єднання» (УНО), які дуже швидко були перетворені на провідні центри нацистської «п'ятої колонії» на американському континенті.

Для безпосереднього керівництва профашистською діяльністю націоналістичних угруповань у США і Канаді оунівські ватажки за завданням гітлерівців здійснювали за океан регулярні візити. Початок їм було покладено ще 1929 р., коли у США побував Коновалець. Слідом за ним до Америки виїздив член «проводу» ОУН О. Сенік-Грибівський. 1933 р., одержавши інструкції у майора абверу фон Фосса, Сенік-Грибівський з'явився у США знову. На кошти німецьких фашистів він зумів значно розширити мережу ОДВУ, зокрема в Піттсбурзі, Чикаго, Детройті організував кілька таборів, в яких члени ОДВУ навчалися військової справи. Ним же була створена в м. Монтгомері (штат Нью-Йорк) так звана «українська авіаційна школа»³³. Її випускники

³¹ Paul Leverkühn. Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege, Frankfurt am Main, 1957, стор. 130.

³² Клим Дмитрук. Безбатченки, стор. 30.

³³ Майкл Сейерс и Альберт Кан. Назв. праця, стор. 100.

під виглядом спеціалістів влаштовувалися працювати на авіазаводи і військові бази, де здійснювали широку диверсійну і шпигунську роботу. «Звертає на себе увагу і той факт,— підкреслює радянський історик М. М. Варварцев, — що в умовах найжорстокішої економічної кризи, банкрутства численних фірм і установ оунівські «школи» продовжували діяти — купували апаратуру, літаки, різне обладнання, пальне тощо, бо фашистська розвідка не шкодувала на це грошей»³⁴⁻³⁵.

У 1935—1938 рр. вояжі верховодів ОУН за океан набули масового характеру, що було прямим наслідком посилення агресивних приготувань фашистів, які намагалися максимально залучити до них свою агентуру на американському континенті. За цей період тут побували Є. Коновалець, М. Капустянський, В. Курманович, Я. Барановський, Р. Сушко, О. Ольжич-Кандиба. Причому приїздили вони на німецьких пароплавах з підробленими паспортами під виглядом «представників німецьких комерційних фірм»³⁶. У США і Канаді емісари Гітлера виступали на зборищах націоналістів, де закликали до підтримки його планів щодо загарбання України.

Отже, при зіставленні з історичними фактами стає цілком очевидною абсолютна неспроможність намагань зарубіжних фальсификаторів обілити злочинне прислужництво українського буржуазного націоналізму гітлерівцям, його профашинську, найманську суть.

У ролі найманців використовували українських буржуазних націоналістів фашисти, в аналогічній ролі слугують націоналісти і своїм нинішнім імперіалістичним роботодавцям. Будучи запеклими ворогами розрядки міжнародної напруженості, ватажки емігрантських буржуазно-націоналістичних угруповань й сьогодні підспівують тим колам на Заході й на Далекому Сході, які силкуються штовхнути світ у вир нової світової бойні. Наприклад, «верхівники» бандерівців у першому номері свого рупору «Визвольний шлях» за 1978 р. відверто заявили, що чекають війну, «незважаючи на всі жертви... й спустошення, які вона принесе», оскільки «війна створює... добру нагоду й пригожі можливості для визволення» (тобто для реставрації на Україні капіталістичного ладу.— В. Т.).

На сучасному етапі, коли в результаті докорінної зміни співвідношення сил на міжнародній арені в міждержавних відносинах утвердилися принципи мирного співіснування, коли соціалізм перебуває в історичному наступі, імперіалістичній буржуазії, співлиниками якої виступають пекінські «стратегі», нелегко розв'язати нову війну для досягнення своїх реакційних цілей. Однак мир не приходить сам по собі. Його збереження і зміцнення цілком залежать від цілеспрямованої, наполегливої і постійної боротьби всіх миролюбних сил з любителями воєнних авантур. «Необхідно з усією рішучістю, — вказується у постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», — викривати імперіалістичних проповідників «холодної війни», загострення міжнародної напруженості, гонки озброєнь, яка загрожує поставити світ на грань ядерної катастрофи... Викривати гегемоністський великодержавний курс пекінських правителів, їх агресивні заміри, змикання з силами імперіалізму, реакції та війни. Своєчасно давати гідну відсіч ідеологічним диверсіям імперіалізму і його поплічників»³⁷.

³⁴⁻³⁵ М. М. Варварцев. Українські буржуазні націоналісти — знаряддя гітлерівської «п'ятої колонії» в США.— «УІЖ», 1974, № 12, стор. 26.

³⁶ «Українські щоденні вісті», 2 жовтня 1938 р.

³⁷ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 8.

Записки

З історії союзу робітничого класу і селянства УРСР

Н. Р. КИЧИГІНА (Миколаїв)

**ШЕФСЬКА ДОПОМОГА
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ СЕЛУ
У ВІДБУДОВНИЙ ПЕРІОД
[1921—1925 рр.]**

Грандіозні успіхи соціалістичного будівництва в СРСР органічно пов'язані з провідною роллю робітничого класу в житті нашого суспільства. Ця роль наочно проявилась в організації шефства міста над селом у перші роки соціалістичного

будівництва. «Шефство міста над селом — це одна з революційних традицій робітничого класу, — вказував товариш Л. І. Брежнєв. — Треба цю традицію дбайливо берегти і розвивати, зміцнювати дружбу між містом і селом»¹.

В історико-партійній літературі діяльність партії по організації державної і шефської допомоги міста селу у відбудовний період висвітлена недостатньо.

У даній публікації зроблено спробу в певній мірі доповнити висвітлення питання про партійне керівництво шефською роботою робітничого класу на селі у 1921—1925 рр.

Після закінчення громадянської війни і розгрому інтервентів трудящі Радянської країни під керівництвом Комуністичної партії приступили до мирного соціалістичного будівництва. На VIII Всеросійському з'їзді Рад (грудень 1920 р.) у зв'язку з цим В. І. Ленін вказував, що господарські завдання, господарський фронт висувається перед нами як найголовніший і як основний². Найважливішим завданням була відбудова сільського господарства. «...Без практичного масового поліпшення господарства дрібного селянства, — говорив Володимир Ілліч, — нам порятунку нема: без цієї бази неможливе ніяке господарське будівництво, і які б то не було великі плани — ніщо»³. Це завдання партія розраховувала розв'язати шляхом дальшого регулювання селянського господарства і збільшення допомоги з боку держави і робітничого класу трудовому селянству в поєднанні з деякими заходами матеріального збохочення.

¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. I, К., 1971, стор. 370.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 131.

³ Там же, стор. 141.

Життєво важливе значення для партії і держави в той період мало рішення X з'їзду РКП(б) (березень 1921 р.) про перехід від політики воєнного комунізму до нової економічної політики, розрахованої насамперед на зміцнення союзу робітничого класу з трудящим селянством. «... Суть нової економічної політики,— відзначав В. І. Ленін,— є союз пролетаріату і селянства, суть — у змицці авангарду, пролетаріату з широким селянським полем»⁴.

Надзвичайно важким склалося становище на Україні у досліджуваний період. П'ята конференція КП(б)У (листопад 1920 р.) вказувала, що «...господарський розпад ніде не досягав такого величезного розміру, як на Україні...»⁵. Промисловість зруйнована, в сільському господарстві посівна площа зернових культур на весну 1921 р. порівняно з довоєнною скоротилася на 20%, а по деяких губерніях — майже на 50%. Кількість реманенту знизилася до 15% довоєнного рівня. У 1921 р. в країні почався голод, який охопив усю степову частину України і призвів до значного зменшення валового збору зерна, який в цілому по республіці становив тільки 25% довоєнного⁶.

Складною була і внутріполітична обстановка. Наявність великого прошарку куркульства, буржуазно-націоналістичних елементів, вогнищ внутрішньої контрреволюції і бандитизму визначили особливо жорсткий характер класової боротьби на Україні. У цих умовах без широкої матеріальної і фінансової допомоги з боку держави, шефської допомоги робітничого класу селу відбудова і дальший розвиток сільського господарства були б неможливі.

В. І. Ленін вважав, що робітничий клас повинен «...допомогти селу в його культурному розвитку»⁷. Володимир Ілліч вкладав у це поняття поліпшення державного апарату і залучення мас до участі в управлінні, кооперування дрібних товаровиробників. Ленінські ідеї були покладені в основу політики Комуністичної партії в галузі організації допомоги робітничого класу трудящому селянству і дістали дальший розвиток і конкретизацію в рішеннях партійних з'їздів, конференцій, документах Центрального Комітету партії.

Керуючись рішеннями X з'їзду партії і настановами В. І. Леніна, КП(б)У приділяла значну увагу поданню допомоги селянству з боку робітничого класу. В той період першочерговим завданням була ліквідація бандитизму. В боротьбі з бандитизмом брали участь частини Червоної Армії, Трудармії, загони міліції, створювалися частини особливого призначення (ЧОП), ядром яких були комуністи і комсомольці. На кінець 1921 р. з політичним бандитизмом в основному було покінчено. Повсякденне партійне керівництво забезпечило успішне завершення цієї напруженої боротьби. Найважливішим фактором, що визначив розгром підступних ворогів Радянської влади, було зміцнення союзу робітничого класу і селянства на основі нової економічної політики.

Величезну допомогу ЦК РКП(б), партійні організації України подали селянству в період підготовки і проведення посівної кампанії 1921 р. ЦК КП(б)У мобілізував для роботи на село 17 тис. комуністів⁸. З 26 березня 1921 р. в республіці почався «Місяць допомоги селянину».

У відповідь на заклик партії допомогти селу на фабриках і заводах формувалися масові добровільні робітничі загони, які мали здійснювати

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 308.

⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1976, стор. 97.

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 381, арк. 36; Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, М., 1954, стор. 225.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 350.

⁸ «Беднота», 20 лютого 1921 р.

ремонт сільськогосподарського реманенту тощо. З цією метою відділ Південного бюро ВЦРПС, наприклад, мобілізував у ці загони 50% робітників. Партійні і профспілкові організації республіки організували і укомплектували робітниками-спеціалістами стаціонарні і пересувні ремонтні майстерні. На заводах і фабриках Одеси була введена година понаднормових робіт для виготовлення і ремонту сільськогосподарського реманенту⁹. Всього в республіці весною 1921 р. ремонтом займалося близько 20 заводів, 1000 середніх і великих майстерень, 4000 кузень. Для подання безплатної допомоги сільськогосподарським реманентом було створено 5 тис. прокатних пунктів¹⁰. Партійні організації і місцеві Ради залучали для проведення політичної роботи посланців робітничого класу, які роз'яснювали трудовому селянству суть Радянської влади, аграрної політики партії, згуртовували бідняцько-середняцькі верстви селянства навколо партійних, державних і громадських організацій.

Організаторська робота партії на селі, зростання трудової активності селянських мас, допомога з боку держави, робітничого класу промислових центрів забезпечили перші успіхи у відбудові сільського господарства. Засіяна посівна площа республіки весною 1921 р. становила 11 305 тис. десятин проти 9 млн. десятин весною 1920 р. В таких губерніях, як Катеринославська, Запорізька, Чернігівська, Київська, Харківська, розміри посівної площі наблизилися до передвоєнних, а в Кременчуцькій, Одеській і Полтавській губерніях — перевищили рівень 1916 р.¹¹

Відбудову сільського господарства загальмувала посуха 1921 р. В результаті неврожаю 1921—1922 рр. створилися надзвичайно важкі умови для проведення посівних кампаній осінньої 1921 р. і весняної 1922 р. Питання підготовки і проведення сівби обговорювалося на VI Всеукраїнському з'їзді Рад (грудень 1921 р.), який розробив заходи по поданню допомоги продовольством та насінням неврожайним губерніям. Для заготівлі насіння в лісостеповій смузі на потреби посівної кампанії в південних губерніях ЦК КП(б)У, РНК УРСР, губкоми партії і губвиконкоми створили більше сотні робітничо-селянських загонів, у Київській губернії — 24, у Волинській — 16 і т. д. Загони замість 2,5 млн. пудів насіння за планом заготовили 2,65 млн. пудів і своєчасно доставили на місця¹².

Ще в жовтні 1918 р. Володимир Ілліч писав: «Нехай кожна партійна організація, кожна професійна спілка, кожна фабрика, майстерня і т. д. зв'яжуться спеціально з кількома обраними нею волостями для зміцнення союзу з селянами, для допомоги їм, для освічення їх, для перемоги над куркулями...»¹³. VIII з'їзд РКП(б) за пропозицією В. І. Леніна записав у Програму, що партія «...вважає необхідним широке і планомірне залучення промислових робітників до комуністичного будівництва в землеробстві...»¹⁴. Це програмне положення відіграло важливу роль у дальшому розвитку взаємовідносин двох основних класів радянського суспільства.

Необхідність шефства промислових підприємств над селом була глибоко обґрунтована в одній з останніх праць В. І. Леніна «Сторінки з

⁹ «Коммунист», 20 квітня 1921 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 924, арк. 11.

¹⁰ «Коммунист», 6 квітня 1921 р.

¹¹ П. П. Бачинський. Допомога Радянської держави і робітничого класу селянству України у відбудові сільського господарства в 1921—1923, — Збірник наукових праць аспірантів кафедр історії КПРС вузів УРСР. Вип. 3, 1958, стор. 80.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 3, спр. 27, арк. 24.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 95.

¹⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1954, стор. 397.

щоденника». Узагальнивши досвід партії в справі розвитку безпосередніх зв'язків робітників з селянством у перші роки Радянської влади, Володимир Ілліч вказав на важливість дальшої розробки і узагальнення цієї проблеми, що має «...вирішальне значення для всієї нашої революції»¹⁵.

Важливою віхою на шляху вдосконалення шефського руху були рішення XIII з'їзду партії (травень 1924 р.) та VIII конференції КП(б)У (травень 1924 р.). З'їзд орієнтував партійні організації на вдосконалення форм і змісту шефської роботи шляхом створення розширених шефських комісій та організації добровільних шефських товариств, що сприяло посиленню пролетарського впливу на село і відповідало цілям активізації самого робітничого класу¹⁶. «Увагу культшефів,— вказувалося в резолюції з'їзду,— необхідно зосереджувати на організаційно-господарській допомозі селу, з одного боку, і на створенні та зміцненні політико-освітнього центра села— волосної хати-читальні (сельбуду на Україні)— з другого, об'єднуючи навколо цього політосвітнього центра всі наявні в волості культурно-освітні сили і кошти і будуючи всю культосвітню роботу на основі господарських потреб на селі»¹⁷. VIII конференція КП(б)У зосередила увагу партійних організацій на зміцненні зв'язків між містом і селом, союзу робітничого класу і селянства.

Політична, організаторська діяльність партії по виконанню рішень XIII з'їзду РКП(б) і VIII конференції КП(б)У сприяла активізації шефської роботи на селі. На початок 1926 р. шефські товариства республіки налічували 300 тис. членів. Вони подавали матеріально-виробничу допомогу селянам 623 сіл України¹⁸.

Здійснюючи керівництво шефським рухом робітничого класу, Комуністична партія пов'язувала його з насущними проблемами піднесення продуктивних сил села. Так, директива Донецького губкому «Чергові завдання шефської роботи на селі», прийнята на губсільнаradі в липні 1924 р., розглядала шефську роботу як надзвичайно важливу діяльність партії у проведенні класової політики на селі, здійсненні завдань соціалістичного будівництва, пробудженні ініціативи і самодіяльності селянства¹⁹.

Шефство міста над селом набувало дедалі цілеспрямованішого характеру. Багато шефів подавали допомогу селу сільськогосподарськими знаряддями і машинами через комітети селянської взаємодопомоги, КНС, створювали прокатні пункти по ремонту сільськогосподарського реманенту. Так, колектив Луганського заводу ім. Жовтневої революції придбав трактор і передав його створеному за його ж допомогою кооперативу в с. Жовтому, який з осені 1925 р. перейшов на громадський обробіток землі і правильну сівозміну. Навесні того ж року робітники організували прокатний пункт, якому було передано комплект сільськогосподарських знарядь: 17 плугів, 45 борін, 3 косарки, 4 букера, сівалки та інший реманент з умовою оплати протягом 3—4 урожаїв. Така допомога сприяла зростанню кооперації, створенню на селі сільськогосподарської артілі, яка відразу ж показала свої переваги порівняно з одноосібним селянським господарством²⁰.

Шефські товариства виступали ініціаторами створення майстерень, громадських кузень у підшефних селах, організовували ремонт сіль-

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 349.

¹⁶ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. II, стор. 66.

¹⁷ Там же, стор. 66—67.

¹⁸ «Вопросы шефства», 1927, № 4, стор. 37.

¹⁹ Партакхів Донецького обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, спр. 94 арк. 57, 56.

²⁰ «Правда», 27 серпня 1925 р.; «Коммунист», 19 травня 1925 р.

ськогогосподарських машин та реманенту безпосередньо на місцях то-що. Так, у Запоріжжі було організовано 6 похідних ремонтних майстерень на період весняної посівної кампанії, які в першу чергу подавали допомогу біднішому і середньому селянству на пільгових умовах або безплатно²¹.

Значним прогресом у той період було впровадження тракторів у сільське господарство. У 1923 р. на Україні з 60 тракторів, закуплених за кордоном, було створено шість тракторних загонів²², які працювали в степових районах. Попит на тракторні загоны був дуже великий, досвід тракторного обробітку землі високо оцінювався селянством. Керівники тракторних загонів писали, що вони не можуть навіть на 25% задовольнити попит селянства на тракторну оранку і сівбу, що потрібні сотні нових загонів²³. Тракторними загонами в 1923 р. було зорано близько 30 тис. десятин землі²⁴. Господарства, які застосовували трактори, швидше запроваджували багатопільні сівозміни, широко переходили на зяблеву оранку. У порядку шефської допомоги робітники вирішили придбати трактори на зароблені в позаурочний час кошти. Ці питання стали предметом обговорення на безпартійних робітничих конференціях, загальнозаводських зборах. Так, конференція робітників заводу ім. А. Марті Миколаївського округу, обговоривши питання про чергові завдання партії на селі, ухвалила відпрацювати усім цехам заводу неділеньки і на зароблені гроші придбати кілька тракторів для підшефних сіл²⁵. До весняної посівної кампанії робітники Миколаївського суднобудівного заводу придбали для підшефних сіл 4 трактори, плуги, гарби і 500 пудів насіння²⁶.

Важливою ланкою шефства робітничого класу над селянством в ті роки була пропаганда ленінських ідей соціалістичного кооперування дрібноселянського господарства та участь в організації кооперативів. «При постановці роботи по культшефству над селом,— вказувалося в резолюції XIII з'їзду партії,— треба враховувати зростаючий процес розшарування села, ведучи інтенсивну роботу серед всієї маси мало-місних і середняцьких верств села, відриваючи їх від впливу куркульства, ведучи агітацію за найпростіші форми колективізації і кооперування...»²⁷. Ці настанови партії стали основою всієї діяльності шефських товариств у галузі кооперативного будівництва. Так, Київський губком КП(б)У у своїх рішеннях вказував на необхідність поліпшення роботи шефських товариств, рекомендував у план роботи цих організацій включати питання земельної політики, подання практичної допомоги у створенні кооперативних об'єднань²⁸. Резолюція I Катеринославської міської конференції товариства «Культзмичка», прийнята у 1925 р., зобов'язувала міське правління шефського товариства розробити практичні заходи по посиленню роботи в галузі кооперації на селі. А план роботи Красно-Чечелівського районного шефського товариства на травень-вересень 1925 р. передбачав направити в підшефний район 6 кооперативних працівників для допомоги споживчій і сільськогосподарській кооперації в організації і проведенні землеустрою, кооперативного будів-

²¹ «Красное Запорожье», 13 лютого, 18 квітня 1925 р.

²² «Коммунист», 9 травня 1923 р.

²³ «Южный селянин», 17 травня 1923 р.

²⁴ А. Ф. Чмыга. Колхозное движение на Украине. (1917—1929 гг.), М., 1974, стор. 26.

²⁵ «Красный Николаев», 16, 22 січня 1925 р.

²⁶ «Красный Николаев», 3 березня 1925 р.

²⁷ КПРС в резолюциях і рішеннях..., т. II, стор. 66.

²⁸ «Коммунар», 1924, № 8—9, стор. 14—15.

ництва²⁹. Аналогічну роботу проводила більшість партійних організацій республіки.

У досліджуваний період робітничий клас послав на село тисячі своїх представників, які активно втілювали в життя політику партії, сприяли зміцненню соціалістичних виробничих відносин. За ініціативою і при участі робітничого класу було організовано сотні кооперативів. Трудове селянство переконавалося в перевагах ведення колективного землеробства, ставало на шлях соціалістичної кооперації, що, за словами В. І. Леніна, забезпечувала перехід до «...нових порядків шляхом як-найбільш простим, легким і доступним для селянина»³⁰. Тільки 1925 р., за далеко неповними даними, шефські товариства Києва, Харкова, Одеси, Миколаєва, міст Донбасу організували 74 кооперативи³¹.

Велике значення для посилення керівної ролі партії в кооперації мало зміцнення її комуністами. XIII з'їзд РКП(б) у своїй резолюції вказав на необхідність виділити для роботи в кооперації «...кращих господарників-партійців для всіх ланок кооперативних органів знизу доверху»³². 3 травня 1924 р. по квітень 1925 р. партійні комітети республіки послали для роботи в господарські органи і кооперативні об'єднання 2 тис. комуністів³³. Комуністи спрямовували діяльність кооперації на розвиток тісного зв'язку з усією соціалістичною економікою, боролись за очищення кооперативних органів від антирадянських елементів, за поліпшення соціального складу низових кооперативів. IX з'їзд КП(б)У (грудень 1925 р.) відзначив, що «наша кооперація починає набувати великого значення в нашому будівництві, починає займати почесне місце в нашій господарській системі»³⁴.

Таким чином, у ході здійснення ленінської аграрної політики Комуністична партія спрямовувала зусилля робітничого класу на подання допомоги трудящому селянству в створенні матеріально-технічних і соціально-політичних передумов відбудови і дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва. Посівна площа республіки в 1925 р. досягла довоєнного рівня. Валовий збір зерна становив більше 90%. Всіма видами кооперації на Україні в 1925—1926 рр. було охоплено 51,1% всіх селянських господарств³⁵.

Організація шефства міста над селом у 1921—1925 рр. свідчить про провідну роль робітничого класу в здійсненні ленінської аграрної політики, яка дістала свій дальший розвиток у документах партії, зокрема в матеріалах липневого (1928 р.) Пленуму ЦК КПРС. На сучасному етапі провідним його напрямом є участь робітничого класу в розв'язанні проблеми переведення сільського господарства на індустріальну основу.

²⁹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 522, арк. 4.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 352.

³¹ Підраховано автором за матеріалами: «Вопросы шефства», 1925, № 2—3, стор. 44—46; 1926, № 5, стор. 25—26; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1711, арк. 52; спр. 1766, арк. 64; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1928, арк. 145; «Молот», 1925, № 6, стор. 10.

³² КПРС в резолюціях і рішеннях..., ч. II, стор. 43.

³³ «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 5, стр. 20.

³⁴ IX съезд КП(б)У. Стенографический отчет, X., 1926, стор. 66.

³⁵ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 345.

О. П. РЕЄНТ (Київ)
**ДО ПИТАННЯ ПРО ДОПОМОГУ
РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ
ТРУДЯЩОМУ СЕЛЯНСТВУ
В ЛІКВІДАЦІЇ РОЗРУХИ
В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ
У 1920 р.**

У 1920 р. сільське господарство України, як і народне господарство в цілому, переживало величезні труднощі. По-перше, іноземні інтервенти, білогвардійці, куркульські банди завдали значної шкоди сільськогосподарському виробництву. По-друге, значно зменшилося поголів'я робочої худоби, не вистачало насіння, мінеральних добрив, внаслідок чого скоротилися посівні площі. У 1920 р. площа посівів зернових культур на Україні порівняно з 1913 р. скоротилася на 30,6%¹. Відчувалася гостра потреба сільськогосподарських машин і реманенту. Як відомо, на початку 1920 р. внаслідок розрухи більшість заводів сільськогосподарського машинобудування і майстерень по виготовленню різного реманенту не працювали. Понад 50% сільськогосподарського реманенту було непридатним для користування². За підрахунками Наркомзему УСРР, для забезпечення сільського господарства машинами та іншим землеробським знаряддям необхідно було виготовити 181 665 плугів, 21 310 сівалок, 9331 молотарок, 8945 віялок, 11 850 соломорізок тощо³.

Відбудова народного господарства, боротьба з розрухою стали в той період основним завданням Комуністичної партії. Було розроблено ряд заходів, спрямованих на забезпечення трудящого селянства сільськогосподарським реманентом. Велике значення в цій справі відіграла постанова ЦК КП(б)У «Про роботу на селі»⁴, прийнята на IV партійній конференції, яка відбулася в березні 1920 р. Керуючись настановами В. І. Леніна, який підкреслював, що зростання соціалістичного сільського господарства можливе тільки при підтримці робітничого класу⁵, ЦК КП(б)У велику увагу в постанові приділив питанням всебічної допомоги трудящому селянству.

У період мирного перепочинку робітники республіки розгорнули велику роботу по введенню в дію заводів сільськогосподарського машинобудування і майстерень по виробництву сільськогосподарського реманенту. Так, у повідомленні Волинського раднаргоспу відзначалося, що «...бойовим завданням робітників на перше півріччя 1920 р. є спорудження екстрактного заводу і виготовлення сільськогосподарських знарядь»⁶. Робітники м. Олександрівська за неповних два місяці (січень — лютий) розсортирували 1450 жаток, 309 сівалок, 343 бункери, 364 плуги, 94 віялки тощо, а також заготовили деталей для 1045 жаток, 13 242 плуги, 2800 соломорізок⁷. А робітники заводу сільськогосподарського машинобудування м. Одеси (колишній завод Гена) самі відбували підприємство і в середині квітня вже розпочали виконання замовлення на 10 тис. плугів та інших сільськогосподарських знарядь⁸.

Багато заводів організовували недільники, під час яких робітники виробляли і ремонтували сільськогосподарський реманент. Так, 1 квітня 1920 р. відбувся недільник на Подільському заводі сільськогосподар-

¹ Історія Української РСР, т. 5, К., 1977, стор. 450.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 1, спр. 534, арк. 23.

³ Там же, оп. 2, спр. 496, арк. 17.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1, К., 1976, стор. 71—73.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 352.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 573, оп. 1, спр. 347, арк. 32.

⁷ Там же, спр. 25, арк. 15.

⁸ «Большевик» (орган Одеського губкому КП(б)У), 20 квітня 1920 р.

ських машин у Києві. Було відремонтовано чимало землеробських знарядь і розсортировано запасні частини⁹.

З величезною енергією й ентузіазмом працювали робітники завод сільськогосподарського машинобудування Ельворті в Єлисаветград «Беручи до уваги державну важливість роботи...», — писали в липні 1920 члени колегіального робітничого заводууправління, — завод працює з особливим напруженням. Зараз він успішно виготовляє партію жаток до збирального сезону в кількості 150 штук, 400 молотарок, 50 віяло. Крім того, 457 робітників доукомплектували незакінчені машини...»¹⁰. До кінця 1920 р. деякі заводи сільськогосподарського машинобудування працювали уже більш як на половину своєї потужності. Так, продуктивність харківського заводу «Гельферіх-Саде» за 7 місяців 1920 р. становила 71,5% його продуктивності за такий же період у 1913 р.¹¹

Завдяки героїчним зусиллям робітничого класу виробництво сільськогосподарських машин, реманенту почало поступово зростати. З квітня по серпень 1920 р. трудяще селянство України отримало 100 вагонів плугів, 10 — борін, 150 — сівалок, 185 — жаток, 200 — молотарок та інших сільськогосподарських знарядь. Усього 1 тис. вагонів¹². У другому півріччі 1920 р. виробництво машин для сільського господарства зросло порівняно з першим у 2,5 рази¹³. Загалом сільське господарство республіки отримало у 1920 р. 17 100 плугів, борін і культиваторів, 530 сівалок, 2600 збиральних машин, 3800 молотарок, по 1000 зерноочисних і соломорізків¹⁴. Проте кількість виготовлених сільськогосподарських машин лише певною мірою забезпечувала сільське населення. В зв'язку з цим Наркомзем УСРР відпустив губземвідділам значні кошти, матеріали, вугілля і сировину для ремонту наявного реманенту. Крім того на ці потреби він ще додатково асигнував 150 млн. крб.¹⁵. Організаційне бюро по відбудові промисловості України відправило у розпорядження губземвідділам 95 вагонів заліза, 15 — чавуну і сталі, 80 — мінерального палива, а також 27 тис. пудів вугілля¹⁶.

Значну допомогу сільському господарству республіки подала брація Російська Федерація. У червні 1920 р. уряд РСФРР відпустив Наркомзему України 2,5 млрд. крб. на витрати у сільському господарстві¹⁷.

Партійні, радянські і профспілкові організації розгорнули широкую роботу по створенню ремонтної мережі по всій Україні. Велику допомогу трудящим селянам подавали робітничі колективи, зокрема, вони направляли майстрів і спеціалістів для роботи в діючих ремонтних майстернях, безплатно ремонтували сільськогосподарський реманент для бідняків і середняків, а також для сімей червоноармійців. Ця робота особливо поживалася під час проведення масових політичних кам

⁹ «Украинская беднота» (орган Політвідділу реввійськради XII армії), 2 квітня 1920 р.

¹⁰ Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. Березень 1917 р.— березень 1921 р., К., 1957, стор. 617.

¹¹ «Коммунист» (орган ЦК КП(б)У і Харківського губкому), 28 листопада 1920 р.

¹² Ю. Ю. Кондуфор. До питання про зміцнення союзу робітничого класу з селянством на Україні в період громадянської війни.— В кн.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні, К., 1973, стор. 179.

¹³ «Народное хозяйство ВСНХ», 1921, № 4, стор. 69.

¹⁴ Є. М. Скляренко. Боротьба робітничого класу України з розрухою народного господарства (паливо, транспорт) 1920 р.— В кн.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні, стор. 251.

¹⁵ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 2, спр. 469, арк. 18.

¹⁶ «Коммунист», 27 липня 1920 р.: «Незamoжний селянин» (орган Миколаївського губвиконкому), 4 серпня 1920 р.

¹⁷ «Більшовик» (орган Київського губкому КП(б)У), 22 червня 1920 р.

паній: суботників і недільників, «селянських тижнів», «тижнів трудового фронту», «тижнів допомоги сім'ям червоноармійців» тощо. Так, під час проведення «селянського тижня» (березень 1920 р.) робітники сільськогосподарських майстерень Миколаївської губернії безплатно відремонтували близько 3 тис. сільськогосподарських машин і виробили понад 22 тис. дрібного реманенту¹⁸. Робітники Шараповської ремонтної майстерні безплатно відремонтували землеробський реманент сім'ям червоноармійців Луганщини¹⁹. Слюсарі і ковалі м. Юзівки у липні виїхали в села і волості району, де ремонтували сільськогосподарські машини²⁰.

З ініціативи місцевих органів влади, а також губернських земельних відділів були організовані курси механіків сільськогосподарського виробництва. Такі курси існували в Києві, Миколаєві, Юзівці та інших містах України²¹. Після закінчення курсів робітників направляли в села, де вони очолювали прокатні пункти і майстерні по ремонту сільськогосподарських знарядь. На кінець літа тільки у Донецькій губернії працювало 28 виїзних майстерень по ремонту сільськогосподарського реманенту²².

Велику допомогу трудящим селянам у збиранні врожаю, проведенні озимого посіву, ремонті сільськогосподарських знарядь, організації постачання селу предметів першої необхідності було подано під час проведення «селянського місяця», активну участь в якому взяли робітники республіки. Так, лише у шести повітах Харківської губернії працювали понад 3 тис. робітників²³. У кожному районі Донецької губернії сільськогосподарський реманент ремонтували 10 ковалів, 7 слюсарів, 3 столяри²⁴. Десять бригад робітників працювали у селах Миколаївської губернії²⁵, а у шести повітах Чернігівської губернії працювали близько 1500 робітників²⁶.

Значну допомогу селянам подавали також пересувні майстерні робітничих продовольчих загонів республіки. У середині вересня Наркомпрод УСРР постановив, щоб ці майстерні безплатно ремонтували землеробське знаряддя, селянські брички і вози²⁷. Майстерні Головцукру України також були переведені на обслуговування селян по ремонту сільськогосподарських знарядь²⁸.

На Україні в 1920 р. розгорнулася широка робота по створенню ремонтних майстерень і прокатних пунктів, що мало величезне значення. На прокатних пунктах збиралася значна кількість відремонтованих сільськогосподарських машин, а також сівалок, косарок, молотарок,

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 2, спр. 664, арк. 7.

¹⁹ Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 3, К., 1967, стор. 315.

²⁰ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів, К., 1957, стор. 321.

²¹ «Украинская беднота», 15 квітня 1920 р.; «Диктатура труда» (орган райкому Компартії більшовиків і виконкому Юзівського району Донецької губернії), 17 липня 1920 р.; «Известия» (орган Миколаївського губвиконкому), 7 липня 1920 р.

²² «Известия» (орган Донецького губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів), 25 серпня 1920 р.

²³ М. І. Ксензенко. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 р.—березень 1921 р.), Харків, 1968, стор. 146.

²⁴ Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), М., 1966, стор. 367.

²⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 5469, оп. 4, спр. 55, арк. 7; ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 1, спр. 398, арк. 129.

²⁶ Черниговщина в годы гражданской войны 1919—1920. Сборник документов и материалов, К., 1975, стор. 397—399.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 340, оп. 1, спр. 3145, арк. 50.

²⁸ «Знамя Советов» (орган Політвідділу XIV армії), 24 жовтня 1920 р.

вилучених із куркульських господарств. Ці машини широко використовували колективні господарства і середнє селянство. Протягом 1920 р. на Україні, за неповними даними, було створено досить розгалужену мережу ремонтних майстерень і прокатних пунктів, про що свідчить таблиця*.

№№ пп	Губернії	Ремонтні майстерні	Прокати пункти
1.	Донецька	126	130
2.	Катеринославська	25	106
3.	Харківська	360	682
4.	Полтавська	56	400
5.	Чернігівська	24	192
6.	Київська	немає даних	50
7.	Кременчуцька	101	60
8.	Волинська	90	немає даних
9.	Одеська	114	19
10.	Миколаївська	62	119
Всього:		958	1758

Активну участь у поданні допомоги селу брали тракторні загони республіки. У кожному загоні налічувалося 10—15 робітників. На листопад 1920 р. у десяти губерніях України у тракторних загонах працювали 279 трактористів, 84 помічники тракториста і 279 плугарів²⁹. Оранка й обробіток землі колективних господарств, яких у 1920 р. на Україні було зареєстровано близько 600, стали основними завданнями тракторних загонів³⁰. Найбільш організовано працювали тракторні загони Харківської і Донецької губерній. Тут уже весною 1920 р. значна частина тракторів приступила до оранки. На кінець року в їх розпорядженні налічувався 171 трактор³¹. В 1920 р. у республіці тракторами було зорано 53 тис. десятин землі³², що належала в основному колективним господарствам.

Застосування техніки, хоч і в невеликих масштабах, справляло величезне враження на селян, залучало їх до соціалістичних форм ведення господарства. «Трактори — найважливіший засіб для радикальної ломки старого землеробства і для розширення оранок»³³, — підкреслював В. І. Ленін.

Поряд з матеріальною допомогою робітники проводили велику політико-виховну та організаційно-масову роботу серед селян. Зокрема, вони роз'яснювали їм закони Радянської влади, допомагали бідняцько-середняцьким масам організовуватись в колективні господарства, боротись проти куркульства, за зміцнення Радянської влади на селі.

Найпоширенішими формами політичної агітації були мітинги, бесіди, лекції. Лише в Чернігівській губернії під час «селянського місяця»

* Таблицю складено на основі даних: ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 1, спр. 261, арк. 39—53; спр. 312, арк. 1; оп. 2, спр. 20, арк. 72; спр. 21, арк. 86; спр. 552, арк. 5, 29; спр. 595, арк. 11; ф. 257, оп. 1, спр. 20, арк. 72; спр. 21, арк. 86; «Всероссийская кочегарка» (орган Донецького губерньського комітету партії і губвиконкому), 14 листопада 1920 р.; «Известия» (орган Олександрійського повітового виконкому Рад робітнико-селянських і червоноармійських депутатів), 19 вересня 1920 р. (Підрахунки автора).

²⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 2, спр. 496, арк. 14.

³⁰ І. Х. Ганжа. Перші колективні господарства на Україні (1917—1920 рр.), К., 1960, стор. 110.

³¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 2, спр. 548, арк. 31; оп. 1, спр. 445, арк. 6.

³² Історія селянства Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 73—74.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 107.

працювали 400 агітаторів, лекторів, доповідачів, які прочитали понад 1500 доповідей і лекцій, провели 654 мітинги, 137 бесід, поставили 95 спектаклів³⁴.

Отже, практична допомога робітників сприяла зміцненню селянського господарства, розвитку колективних форм його ведення, поліпшенню продовольчого становища республіки, піднесенню політичної свідомості селянських мас, зміцненню непорушного союзу трудящих міст і села.

* * *

³⁴ Черниговщина в годы гражданской войны 1919—1920. Сборник документов и материалов, стор. 397—399.

В. К. ЗАТУЛКО (Кривий Ріг)

**ДО ПИТАННЯ
ПРО ПОЛІПШЕННЯ ПОБУТОВОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ
В РОКИ ВОСЬМОЇ П'ЯТИРІЧКИ**

Ще на зорі становлення Радянської влади В. І. Ленін вказував на невідкладну необхідність перебудови побуту людей, розглядаючи цю проблему як важливий елемент комуністичного будівництва¹. Керуючись настановами Леніна, Комуністична

партія постійно піклується про побутове обслуговування населення. «Найважливішим завданням працівників служби побуту, — записано в резолюції XXIII з'їзду КПРС, — є підвищення культури обслуговування населення, якості робіт і скорочення строків їх виконання»².

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства проблема всебічного розвитку побутового обслуговування трудящих має велике соціально-політичне і народногосподарське значення. Розвиток служби побуту сприяє зближенню життєвого рівня міського і сільського населення, зростанню продуктивності праці, в кінцевому підсумку — підвищенню ефективності суспільного виробництва. Стан розвитку служби побуту пов'язаний з вирішенням питань найбільш доцільного використання вільного часу трудящих.

XXIII з'їзд КПРС в Директивах по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки визначив: «Забезпечити **розвиток усіх видів побутового обслуговування населення**. Перетворити службу побуту у велику механізовану галузь народного господарства...»³

У даній публікації зроблена спроба показати діяльність партійних організацій України по розвитку побутового обслуговування трудящих, зокрема, у промислових центрах республіки в роки восьмої п'ятирічки.

Виконуючи настанови XXIII з'їзду КПРС, Центральний Комітет Компартії України і уряд республіки протягом п'ятирічки прийняли ряд постанов, які визначили завдання партійних, радянських, профспілкових, комсомольських та господарських органів у справі дальшого поліпшення побутового обслуговування населення. Так, 23 вересня 1967 р. ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову «Про заходи по дальшому розвитку побутового обслуговування населення в Українській РСР». Постанова зобов'язувала партійні і радянські органи, мі-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 177, 347, 359.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 246.

³ Там же, стор. 245.

ністерства і відомства розробити та здійснити протягом 1967—1970 рр. заходи по дальшому розвитку служби побуту в кожному районі, місті, області. Головна увага спрямовувалась на зміцнення матеріально-технічної бази, поліпшення добору, підготовки і виховання кадрів, підвищення якості робіт і культури обслуговування⁴.

У вересні 1968 р. ЦК Компартії України обговорив питання про виконання вищевказаної постанови Міністерством побутового обслуговування населення УРСР. За останні два роки п'ятирічки, вказувалось в постанові, в республіці збудовано та відкрито понад 8 тис. побутових підприємств, обсяг послуг збільшився на 42,4%. Центральний Комітет вказав на недоліки в розвитку служби побуту і зобов'язав партійні, радянські та господарські органи ліквідувати відставання у темпах зростання таких видів послуг, як прання білизни, хімчистка, ремонт трикотажних виробів, взуття, а також розробив заходи, спрямовані на забезпечення виконання завдань п'ятирічного плану по розвитку побутового обслуговування⁵.

Питання «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню культурно-побутового обслуговування населення УРСР» розглядалось на III сесії Верховної Ради УРСР (липень 1968 р.), яка зобов'язала Міністерство побутового обслуговування населення УРСР, інші міністерства та місцеві Ради депутатів трудящих забезпечити прискорений розвиток служби побуту, подання населенню основних видів послуг⁶.

Виконуючи директиви XXIII з'їзду КПРС і рішення партійних, державних органів щодо дальшого поліпшення служби побуту, парторганізації і господарчі органи добилися значних зрушень у цій справі. Мережа побутових підприємств тільки по Міністерству побутового обслуговування населення УРСР розширилась більш як на 2500 одиниць, значно зросла номенклатура видів послуг. Підприємства побутового обслуговування оснащувались прогресивним технологічним обладнанням. Тільки за 1966—1967 рр. понад 20 тис. одиниць такого обладнання було встановлено на підприємствах Міністерства побутового обслуговування республіки, споруджено 3 машинобудівних заводи, які забезпечували побутові підприємства нестандартним обладнанням, засобами малої механізації та інструментом. У 1968 р. в Києві було створено Проектно-конструкторський технологічний інститут Міністерства побутового обслуговування УРСР, який став проводити всі роботи по конструюванню нестандартного обладнання, розробці нових моделей одягу, взуття, нових прогресивних технологічних процесів виробництва, займався питаннями економіки служби побуту і здійснення проектування побутових підприємств⁷.

Значну роботу в цьому напрямі проводили місцеві партійні комітети. Питання побутового обслуговування обговорювалися систематично на пленумах, активах, бюро. Робота парторганізацій на місцях була спрямована на підвищення організаторської діяльності Рад і профспілкових комітетів, на вивчення передового досвіду і розвиток ініціативи промислових підприємств, на розгортання соціалістичного змагання серед колективів цієї галузі, організацію шефської допомоги побутовим підприємствам з боку промислових підприємств, підвищення ролі низових ланок партії. Так, Дніпропетровський обласний партактив у квітні 1966 р. обговорив питання про підсумки роботи XXIII з'їзду КПРС та

⁴ Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР, К., 1967, № 9, стор. 10—24.

⁵ «Радянська Україна», 28 вересня 1968 р.

⁶ Засідання Верховної Ради Української РСР сьомого скликання (третя сесія). Стенографічний звіт, К., 1968, стор. 6—25.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 14, спр. 337, арк. 1; 27—28.

XXIII з'їзду Компартії України і завдання обласної партійної організації по виконанню їх рішень, особливу увагу звернувши на мобілізацію зусиль по забезпеченню поліпшення матеріального добробуту, культурно-побутових умов, охорони здоров'я, соціального забезпечення трудящих⁸.

Пленум Київського обкому партії 20 вересня 1966 р. розглянув питання «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню побутового обслуговування трудящих області в світлі рішень XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду Компартії України», а у листопаді Київський обком партії і облвиконком затвердили заходи по зміцненню матеріально-технічної бази служби побуту області на 1967—1970 рр., які передбачали впровадження на підприємствах 4 тис. одиниць нового технологічного обладнання, засобів механізації⁹. Заходи по технічному переоснащенню служби побуту на 1967—1970 рр. були затверджені спільною постановою Харківського обкому партії і облвиконкому, Луганським, Запорізьким, Кримським та іншими обкомами¹⁰.

Партійні комітети контролювали хід виконання прийнятих рішень по розвитку матеріально-технічної бази служби побуту. Так, Донецький обком партії тільки за перші два роки п'ятирічки п'ять разів обговорював питання будівництва об'єктів побуту в області. 31 серпня 1966 р., зокрема, обком партії обговорив роботу Костянтинівського міськкому партії по поліпшенню побутового обслуговування населення, зобов'язав міськком партії розробити разом з виконкомом міськради практичні заходи по розширенню мережі побутових підприємств, передбачивши першочергове будівництво і обладнання побутових майстерень на околицях міста і в робітничих селищах¹¹. Промислові підприємства Донецької області виступили з цінним починанням: будувати побутові об'єкти за свої кошти. Цей почин дістав поширення по всій республіці і країні. У Донецькій області за рахунок коштів тресту «Красногвардейскуголь» було збудовано у 1967 р. «Будинок побуту» на 90 робочих місць, у Ясинуватському районі промислові підприємства здали в експлуатацію 4 побутових павільйони на 10 робочих місць кожний і т. д. Всього у 1967 р. в області було збудовано 46 побутових підприємств на 525 робочих місць¹². На кінець п'ятирічки на Донеччині було побудовано і введено в експлуатацію 244 підприємства, 950 павільйонів, цехів і майстерень на 7355 робочих місць (крім об'єктів, споруджених місцевими Радами, промисловими підприємствами, колгоспами і радгоспами). Обсяг послуг на одного жителя зріс з 7 крб. 10 коп. у 1965 р. до 15 крб. 51 коп. у 1970 р.¹³

Вагомий вклад у зміцнення матеріально-технічної бази служби побуту внесли первинні партійні організації підприємств і організацій галузі. З метою підвищення їх впливу на розв'язання поставлених XXIII з'їздом КПРС завдань обласні та міські партійні комітети систематично проводили семінари секретарів парторганізацій, на яких розглядалися актуальні питання організаційно-партійної та масово-політичної роботи.

Так, 25—26 грудня у відповідності з постановою Київського обкому

⁸ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 50, спр. 54, арк. 21.

⁹ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 29, спр. 268, арк. 24; ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 123, арк. 33.

¹⁰ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 230, спр. 1968, 2428, 2433, 2435; оп. 241, спр. 379, арк. 101; оп. 257, спр. 123, арк. 39, 40, 47.

¹¹ Там же, оп. 230, спр. 1973, арк. 4.

¹² Там же, оп. 257, спр. 123, арк. 14—15.

¹³ Бытовое обслуживание населения в 9-й пятилетке, Донецк, 1972, стор. 13—14.

партії від 16 грудня 1966 р. був проведений дводенний семінар секретарів партійних організацій підприємств побутового обслуговування населення Києва та області. В ньому брали участь відповідальні партійні працівники, працівники виконкомів обласної, міської, районних Рад депутатів трудящих, міністерства побутового обслуговування та ін. На семінарі були розглянуті підсумки роботи галузі за 1968 р. і плани та завдання на 1969 рік. Учасники семінару обговорили також питання про роль партійної організації в господарській діяльності підприємства, у впровадженні нових форм побутового обслуговування населення та ін.¹⁴

Навчання секретарів партійних організацій, спеціалізація і зміцнення виробництва в роки восьмої п'ятирічки сприяли як збільшенню кількісного складу, так і підвищенню бойовитості низових ланок партії побутових підприємств.

За роки восьмої п'ятирічки було зроблено значний крок в справі перетворення служби побуту в індустріальну галузь господарства. У досліджуваний період в республіці було побудовано 1600 побутових підприємств, відкрито близько 11 тис. будинків побуту, комбінатів і ательє, на підприємствах побуту впроваджено 100 тис. одиниць нового технологічного устаткування і засобів механізації, сотні конвейєрних і поточкових ліній¹⁵.

Поліпшення побутового обслуговування населення значною мірою залежить від добору і розстановки кадрів. Обласними комітетами Компартії України та Міністерством побутового обслуговування УРСР у 1966—1967 рр. була проведена значна робота по зміцненню керівних інженерно-технічних кадрів побутових підприємств. Кількість керівних працівників з вищою освітою збільшилась з 1357 чол. у 1965 р. до 1803 чол. у 1966 р., з середньою освітою, відповідно, — з 5224 чол. до 6539 чол. На керівні та інженерно-технічні посади тільки у 1966 р. було висунуто 642 чол. (з вищою освітою 188 чол., з середньою — 454 чол.)¹⁶.

З метою підготовки кадрів для побутових підприємств у 1967 р. було відкрито в м. Хмельницькому технологічний інститут побутового обслуговування, 4 технікуми. В цих закладах, а також на побутових підприємствах за роки п'ятирічки було підготовлено з середньою спеціальною освітою 8 тис. чол., робітників масових професій — 134 тис. чоловік¹⁷. Так, у колективі Луганської фабрики індопошиву на кінець 1966 р. працювало 6 інженерів з вищою освітою і 76 спеціалістів з середньою спеціальною освітою, у вузах і технікумах навчалось 69 чол. Кращі працівники фабрики були висунуті директорами, головними інженерами, майстрами інших побутових підприємств, завідуючими майстернями, ательє¹⁸.

В результаті великої виховної роботи партійних організацій на кінець п'ятирічки із 360 тис. працівників служби побуту виросло багато відмінних майстрів. Сотні працівників сфери побуту були удостоєні звання «Майстер вищого класу» та «Майстер першого класу». За успіхи, досягнуті у виконанні завдань восьмої п'ятирічки, багато працівників галузі було нагороджено орденами та медалями¹⁹.

¹⁴ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 37, спр. 378, арк. 5.

¹⁵ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 39; «Служба побуту України», 1971, № 1, стор. 2.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 13, спр. 332, арк. 224—225.

¹⁷ «Під прапором ленінізму», 1971, № 15, стор. 19; «Служба побуту України», 1972, № 4, стор. 7.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 4634, оп. 1, спр. 939, арк. 37.

¹⁹ «Служба побуту України», 1972, № 4, стор. 1.

Поряд з досягнутими успіхами в побутовому обслуговуванні трудящих в цілому галузь ще відставала від зростаючих запитів радянських людей як по обсягу послуг, так і по їх якості.

Курс XXIII з'їзду КПРС на широкий розвиток побутового обслуговування трудящих був продовжений партією в наступний період. XXIV з'їзд КПРС поставив завдання розвивати побутове обслуговування «...як велику механізовану галузь на основі розширення мережі підприємств служби побуту і оснащення їх сучасними машинами, механізмами і устаткуванням, впровадження науково-технічних досягнень, підвищення ефективності використання виробничих потужностей»²⁰.

Це завдання успішно втілюється в життя. За останні 10—12 років служба побуту перетворилась у велику механізовану галузь народного господарства. В будівництво та реконструкцію її підприємств з 1966 по 1978 рр. вкладено понад 4,5 млрд. карбованців. Кількість підприємств галузі зросла з 192,9 тис. у 1965 р. до 265,7 тис. у 1978 р., більше ніж у 4,3 раза виріс обсяг послуг населенню²¹. Так партія здійснює свою турботу про підвищення рівня життя трудящих.

²⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 311.

²¹ «Правда», 18 березня 1979 р.

Т. І. БАБАК (Київ)

**З ДОСВІДУ
ІДЕЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ
ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ
СЕРЕД РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ
(1966—1970 рр.)**

Виховання робітничої молоді в дусі високої ідейності, відданості соціалістичній Батьківщині, справі комунізму було і є однією з центральних програмних вимог Комуністичної партії. Побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, величезне зростання матеріального і

духовного потенціалу країни, успіхи боротьби КПРС і Радянської держави за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність створили широкі можливості для реалізації програмних цілей нашої партії в галузі формування комуністичної свідомості людей. Від успіхів ідеологічної, політико-виховної роботи, вказувалося в постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», дедалі більше залежать хід економічного, соціально-політичного і культурного розвитку країни, повна реалізація можливостей розвинутого соціалізму¹.

XXIII з'їзд КПРС (березень—квітень 1966 р.) чітко визначив основні напрями ідеологічної роботи у роки восьмої п'ятирічки. Здійснюючи рішення з'їзду, ЦК КПРС прийняв ряд постанов про дальший розвиток і поглиблення ідейно-виховної роботи, підвищення її ефективності, в яких партія розглядає комуністичне виховання підростаючого покоління як важливий фронт боротьби за комунізм. «...Теорія повинна і далі прокладати шлях практиці, забезпечувати строго науковий підхід до керівництва економічним і культурним життям радянського народу»²,— записано в матеріалах XXIII з'їзду КПРС.

У роки восьмої п'ятирічки партійні організації республіки нагромадили певний досвід роботи по формуванню наукового, марксистсько-

¹ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року, К., 1979, стор. 6.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 79.

ленінського світогляду робітничої молоді. В історико-партійній літературі цій проблемі приділено недостатню увагу. У даній публікації зроблено спробу частково висвітлити досвід ідейно-виховної роботи парторганізацій республіки серед робітничої молоді у 1966—1970 рр.

У виховному процесі підростаючого покоління партійні організації використовували широку систему засобів ідейного впливу. Чільне місце відводилося політичній освіті. Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, наступні постанови партії з ідеологічних питань, парторганізації України приділяли неослабну увагу добору і підготовці пропагандистських кадрів, вдосконаленню системи політосвіти молоді, визначали її головні напрями, форми і методи.

Важливу роль у справі посилення партійного керівництва марксистсько-ленінською освітою молоді відіграла постанова ЦК Компартії України «Про стан політичного навчання в Кіровоградській обласній партійній організації» (лютий 1968 р.). Постанова зобов'язувала партійні і комсомольські організації розвивати у юнаків і дівчат глибокий інтерес до історії нашої партії, до творчого оволодіння марксистсько-ленінською теорією, до вивчення життя і діяльності В. І. Леніна³. На ці ж завдання вказувалось у постановах вересневого (1968 р.) і квітневого (1969 р.) Пленумів ЦК Компартії України⁴.

У 1968—1969 рр., наприклад, Центральний Комітет Компартії України вивчив стан політичної освіти молоді у Вінницькій, Дніпропетровській, Львівській, Полтавській, Сумській, Чернігівській та інших областях. Відділ агітації і пропаганди ЦК спільно з товариством «Знання» УРСР провів 17 республіканських семінарів пропагандистів, керівників груп, теоретичних семінарів мережі партійної і комсомольської освіти⁵. У 1970 р. ЦК ЛКСМ України спільно з республіканськими міністерствами і відомствами прийняли понад 80 постанов, в яких порушувались проблеми комуністичного виховання робітничої молоді⁶.

Значну увагу вдосконаленню системи політичного навчання робітничої молоді приділяли обласні комітети партії. Наприклад, у 1966—1968 рр. ці питання обговорювались на бюро Донецького, Київського, Кіровоградського, Запорізького, Харківського обкомів партії. За період з червня по вересень 1968 р. стан ідейно-виховної роботи серед молоді розглядався на пленумах усіх обласних комітетів партії⁷.

Партійні організації особливу увагу приділяли вивченню робітничою молоддю життя і діяльності В. І. Леніна. Ці питання у 1969 р., наприклад, обговорювались на пленумах і активах в 12 містах і районах Запорізької області, на бюро Донецького, Ждановського, Краматорського, Макіївського, Костянтинівського, Слав'янського міськкомів, Іллічівського, Ясинуватського райкомів Компартії України Донеччини. Партком Ждановського заводу важкого машинобудування для подання практичної допомоги юнакам і дівчатам у вивченні ленінської теоретичної спадщини виділив 411 пропагандистів-консультантів, створив у кожній комсомольській групі громадські атестаційні комісії, роботу яких очолювала

³ «Комуніст України», 1968, № 3, стор. 3—6.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1941—1976, т. 2, К., 1977, стор. 840—846, 854—858.

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 248, арк. 13—14.

⁶ Актуальні питання патріотичного і інтернаціонального виховання молоді, К., 1973, стор. 144.

⁷ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 74, спр. 126, арк. 2; спр. 127, арк. 8; спр. 156, арк. 8; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 37, спр. 50, арк. 7; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 25, арк. 3, 159; спр. 47, арк. 47, 54, 78, 82, 90; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 133, спр. 42, арк. 12, 95; спр. 40, арк. 33; оп. 135, спр. 23, арк. 27.

і спрямовувала методична рада. Рада розробила для мережі комсомольської освіти рекомендації по вивченню праць В. І. Леніна. В результаті тільки в 1969 р. 4509 молодих робітників вивчили промову В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ «Завдання спілок молоді», 1219 — праці «Як організувати змагання?», «Великий почин», 924 — «Чергові завдання Радянської влади», 695 — вивчали тему «В. І. Ленін про участь молоді в комуністичному будівництві»⁸.

У досліджуваній період значно зріс кількісний і якісний склад пропагандистів системи комсомольської політосвіти. Якщо в 1964/1965 навчальному році з 49 925 пропагандистів 25 274 були комуністами, вищу і незакінчену вищу освіту мали 29 634 чол., стаж пропагандистської роботи три і більше років — 33 476 чол., то 1970/1971 навчальному році, відповідно, — 71 634, 53 147, 57 285, 21 079⁹.

Позитивно вплинуло на розвиток і вдосконалення політичної освіти молоді запровадження у 1965 р. більш чіткої триступінчатої системи партійної освіти. Значного поширення набули спеціалізовані тематичні гуртки «Біографія В. І. Леніна», «Бесіди про партію», «Наш Ленінський комсомол», «Бесіди про виробничий колектив», молодіжні політичні клуби «Прометей», «Глобус», «Батьківщина», теоретичні семінари. 288 916 юнаків і дівчат навчались у системі партійної освіти. За п'ять років (1966—1970 рр.) кількість слухачів системи комсомольської освіти зросла вдвічі і становила 2 408 291 чол. На промислових підприємствах тільки у 1970/1971 навчальному році діяло 19 984 гуртки і семінари, в яких навчалось 979 759 (40,7% від загальної кількості слухачів) молодих робітників і службовців¹⁰.

У роки восьмої п'ятирічки значна увага приділялась також вивченню молоддю історії і політики партії. Заняття в гуртках «Бесіди про партію» тісно пов'язувались з ділами трудових колективів, комсомольських груп. На них запрошувались ветерани партії, комсомолу, які ділилися спогадами про звичайні діла молоді 20—30-х років. Усього у республіці на кінець п'ятирічки діяло 10 тис. гуртків «Бесіди про партію» в яких навчалось 300 тис. молодих людей¹¹.

Великий інтерес виявляли юнаки і дівчата до вивчення життя і діяльності В. І. Леніна. Так, молодь заводу «Запчастина» Лозівського району Харківської області, навчаючись у гуртку «Біографія В. І. Леніна», збрала багатий матеріал про життя і діяльність Володимира Ілліча і створила ленінський музей, який став центром ідеологічної, політико-виховної роботи на заводі¹². У республіці в 1969/1970 навчальному році 600 667 чол. навчалось у 20 070 гуртках «Біографія В. І. Леніна». Практично кожен третій слухач мережі комсомольської політосвіти вивчав біографію вождя¹³.

Найбільш ефективним засобом виховання робітничої молоді на ленінській ідейно-теоретичній спадщині став Ленінський залік, народжений з ініціативи Ленінградської і Дніпропетровської обласних комсомольських організацій напередодні славного 100-річного ювілею з дня народження Ілліча. За рішенням VI Пленуму ЦК ВЛКСМ Ленінський залік

⁸ ЦА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 249, арк. 35; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 25, спр. 141, арк. 1; ф. 19, оп. 17, спр. 55, арк. 172; спр. 65, арк. 223; оп. 19, спр. 27, арк. 116; ф. 326, оп. 89, спр. 237, арк. 16; ф. 658, оп. 18, спр. 3, арк. 47; спр. 12, арк. 41; спр. 14, арк. 138; спр. 35, арк. 111; оп. 20, спр. 37, арк. 21—22.

⁹ ЛКСМ України у цифрах і фактах. Довідник, К., 1974, стор. 56.

¹⁰ Там же, стор. 54.

¹¹ «Радянська Україна», 10 квітня 1970 р.

¹² Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 14, оп. 8, спр. 31, арк. 41.

¹³ ЛКСМ України у цифрах і фактах..., стор. 79.

стає Всесоюзним і вперше проводився з квітня 1969 р. по квітень 1970 р. на тему «Заповітам Леніна вірні».

У республіці хід підготовки до Ленінського заліку систематично обговорювався на зборах первинних партійних і комсомольських організацій, на засіданнях комісій по проведенню заліку. У квітні 1969 р. у всіх комсомольських групах пройшли збори, на яких були прийняті колективні і особисті соціалістичні зобов'язання. Особлива увага зверталась у цих документах на вивчення ленінських праць і участь у громадсько-політичному житті.

Значну організаційну і методичну допомогу комсомольським організаціям у проведенні Ленінського заліку подавали Будинки політосвіти обкомів і міськкомів партії. На сторінках обласних, міських, районних газет, багатотиражок періодично друкувались статті до Ленінського заліку. Ряд матеріалів з цієї тематики підготували молодіжні редакції радіо, телебачення. Так, газети «Львовская правда», «Запорізька правда», «Вільне життя» (Тернопіль), «Черкаська правда», «Ворошиловградская правда» опублікували в середньому понад 50 статей і матеріалів до Ленінського заліку. Цікаву форму подачі матеріалів про життя і діяльність В. І. Леніна започаткувала газета «Вільна Україна» (Львів). Протягом 1967—1970 рр. вона надрукувала 52 «Ленінські сторінки», кожна з яких присвячувалась окремому періоду життя вождя¹⁴. Республіканська радіостанція «Молода гвардія» вела понад 30 циклів передач для молоді з ленінської та історико-революційної тематики («Ленініана», «Вони бачили Леніна», «З іменем Леніна», «З чим ти ідеш до комунізму», «Розповіді про комуністів» та інші)¹⁵.

За період Ленінського заліку партійні організації республіки провели ряд науково-теоретичних і практичних конференцій, семінарів та інші масові заходи. Успішно, наприклад, пройшов залік у 4811 юнаків і дівчат Ворошиловградського ордена Леніна тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. Оволодіваючи ленінською ідейною спадщиною, молодь значно підвищила свою громадсько-політичну і трудову активність, яка особливо проявилась на суботнику, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Спільними зусиллями комсомольців на суботниках зібрано в ювілейному році 8 тис. т металолому, з якого додатково збудовано п'ять комсомольських тепловозів¹⁶. У Донецьку в Ленінському заліку брало участь 30 тис. молодих робітників. Напередодні ленінського ювілею 3920 його учасників вступили до лав комсомолу, 243 прийняті в кандидати і члени партії¹⁷. Всього в Ленінському заліку «Заповітам Леніна вірні» взяло участь понад 4,5 млн. юнаків і дівчат республіки¹⁸.

Чільне місце у політичному вихованні молодого покоління посідає Ленінський урок, який є і формою залучення молоді до вивчення марксистсько-ленінської теорії, і засобом активізації самостійної роботи слухачів над першоджерелами. Проведення Ленінських уроків у республіці набуло поширення особливо в період підготовки до 100-річчя

¹⁴ Підраховано автором за інформаційними матеріалами обкомів Компартії України та Державного Комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню; ПА ІІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 34, арк. 13—76; спр. 431, арк. 27.

¹⁵ Архів Державного Комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню, ф. Р-4915, оп. 1, спр. 338, арк. 8—11.

¹⁶ В. І. Квасов. Виховання робітничої гордості.— «Комуніст України», 1971, № 1, стор. 33.

¹⁷ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 424, оп. 13, спр. 117, арк. 4.

¹⁸ Актуальні питання патріотичного і інтернаціонального виховання молоді. стор. 19.

з дня народження В. І. Леніна. Наприклад, у Харківській області 1969 р. було проведено 5200 таких уроків, на 2300 більше, ніж у 1968 р. Робітнича молодь заводу ХТЗ, готуючись до ювілейного суботника, провела Ленінський урок, присвячений праці В. І. Леніна «Великий почин». Юнаки і дівчата прослухали запис виступу Ілліча, проглянули унікальні кадри кінохроніки першого суботника у Харкові, в якому брали участь М. І. Калінін та Г. І. Петровський¹⁹.

У формуванні марксистсько-ленінського світогляду робітничої молоді велику роль відіграє лекційна пропаганда, яка перетворилась у дійовий фактор формування наукового світогляду, активної життєвої позиції, високих моральних якостей радянських людей, мобілізації їх на підвищення ефективності суспільного виробництва. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна лекційна пропаганда була спрямована в основному на висвітлення життя і діяльності В. І. Леніна. З цією метою організовувались окремі лекції та цикли — жовтневі і ленінські читання, які давали молоді певну суму знань. Як правило, вони проводились на підприємствах і будовах, в робітничих гуртожитках. Згідно з перспективним планом Костянтинівського міськкому партії Донецької області на всіх підприємствах міста були прочитані цикли: у 1968 р. — «Життя і діяльність В. І. Леніна», 1969 р. — «Ідеї Леніна живуть і перемагають», у 1970 р. — «Міжнародне значення ленінізму»²⁰.

Цікаво проходили ленінські читання в м. Києві, організовані обласним комітетом партії, Інститутом історії партії при ЦК Компартії України, філіалом Центрального музею В. І. Леніна і обласним товариством «Знання» УРСР. Один раз у два місяці 2 тис. юнаків і дівчат слухали лекції кращих пропагандистів про В. І. Леніна і виступи творчої інтелігенції столиці²¹. Всього для комсомольців і молоді в республіці діяло 6 тис. лекторіїв. За роки восьмої п'ятирічки прочитано 2600 тис. лекцій з ленінської тематики (50% від загальної кількості лекцій з суспільно-політичних знань)²².

У формуванні марксистсько-ленінського світогляду робітничої молоді значну роль відігравали ленінські народні школи, школи комуністичної праці і передового досвіду, народні університети, тематичні вечори, фестивалі, форуми дружби, зустрічі з ветеранами партії і комсомолу. Особливого поширення набули походи по місцях революційної, бойової і трудової слави партії і радянського народу, які перетворилися в масовий патріотичний рух і набрали загальнонародного характеру. Лише в походах під девізом «Ідеї Леніна живуть і перемагають», присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, взяло участь 4,5 млн. юнаків і дівчат. Його маршрути пройшли місцями, пов'язаними з життям і діяльністю В. І. Леніна, революційними подіями у Ленінграді, Москві, Києві, Дніпропетровську, Одесі, грізними дорогами громадянської і Великої Вітчизняної воєн, шляхами подвигів радянського народу в боротьбі за соціалізм і комунізм. На основі зібраних матеріалів молодими слідопитачами створено 8,5 тис. музеїв, музейних кімнат і кутків, споруджено 4,4 тис. пам'ятників, обелісків і меморіальних дошок, встановлено 35 тис. імен досі невідомих героїв. За час походів у республіці партійними і комсомольськими організаціями було проведено 350 районних, міських і обласних зльотів, 10 тис. мітингів, 100 тис. вечорів і зустрічей з ветеранами революції, війни і праці,

¹⁹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 6, оп. 3, спр. 2, арк. 1.

²⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 32-а, арк. 31.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 4618, оп. 1, спр. 1202, арк. 128.

²² Статистичний звіт про діяльність товариства «Знання» УРСР за 1968—1971 рр., К., 1972, стор. 11.

прочитано близько 250 тис. лекцій і доповідей на патріотичну тематику²³.

Комсомольська організація ордена Леніна Південнотрубного металургійного заводу м. Нікополя, наприклад, в одному з походів «Ленінський план ГОЕЛРО в дії» збрала матеріал і оформила альбоми про нагороджених орденом Леніна, лауреатів Ленінської і Державної премій, Заслужених і Почесних металургів СРСР і УРСР. Юнаки і дівчата підготували 17 любительських кінофільмів, 7 діафільмів, опублікували 40 статей в пресі, організували 6 радіопередач. Волинський обласний штаб походу до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна провів експедицію «Ім'я Леніна на карті Волині», в результаті якої були уточнені назви населених пунктів, через які з-за кордону переправлялись у Росію газета «Искра» і ленінські праці. Зібрано також матеріал і написано історію про партизанський загін ім. В. І. Леніна, який діяв на території області в роки Великої Вітчизняної війни²⁴.

Таким чином, ідейно-виховна робота парторганізацій республіки в роки восьмої п'ятирічки сприяла формуванню комуністичної свідомості у молодій зміні робітничого класу, її відданості справі Леніна, Комуністичній партії.

На сучасному етапі партійні і комсомольські організації республіки продовжують пошуки нових форм ідеологічної, політико-виховної роботи серед молоді. Конкретні шляхи вирішення цих завдань розкриті в постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (26 квітня 1979 р.). «Ідеологічна робота, — підкреслено в постанові, — повинна бути піднесена на більш високий якісний рівень, який відповідає вимогам розвинутого соціалізму, новим завданням комуністичного будівництва. Постійна турбота про неухильне підвищення свідомості і активності народних мас, учив В. І. Ленін, залишається, як завжди, базою і важливим змістом партійної роботи»²⁵.

²³ ЦА ІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 18, спр. 88, арк. 41; «Комсомольское знамя», 4 серпня 1970; «Патріот Батьківщини», 12 липня 1970 р.

²⁴ ЦК ЛКСМ України. Інформаційний бюлетень, № 2/20, К., 1971, стор. 25.

²⁵ Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи, стор. 6—7.

Н. Т. МАЛУХА (Одеса)

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ КУЛЬТОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ У РОКИ ДРУГОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Важливим питанням в організації культурно-освітньої роботи на селі в роки другої п'ятирічки було забезпечення культосвітніх закладів кадрами. Внаслідок перемоги колгоспного ладу, розвитку техніки, успіхів у галузі народної освіти рі-

вень культури українського села в досліджуваний період став значно вищим порівняно з попереднім. Працівники клубів і бібліотек уже не могли забезпечити зрослі вимоги і запити трудівників. Постало невідкладне завдання розширення підготовки в республіці культосвітніх кадрів. Воно розв'язувалося за рахунок розширення існуючих і створення нових інститутів і технікумів комосвіти, організації культармійських університетів з філіями та заочними відділами для підготовки культармійського активу масових кадрів, курсової підготовки для забезпечення кадрами низової мережі комосвіти. З метою систематичного підвищення кваліфікації працівників політосвіти і всебічного

озброєння їх марксистсько-ленінською теорією створювалися заочні навчальні заклади й курси. У другій п'ятирічці на створення нових навчальних закладів на Україні асигнувалося 71 618 тис. крб.¹

Провідними культосвітніми закладами на селі в той період були клуби і бібліотеки. Тому завдання полягало насамперед у забезпеченні кваліфікованими працівниками саме цих закладів. На 1 січня 1934 р. в республіці налічувалося 12 політосвітніх технікумів, у яких навчалося 1642 студенти². У липні 1935 р. ряд культосвітніх технікумів, які мали незадовільну матеріально-технічну базу та недостатній рівень кваліфікації викладацького складу, було закрито. Натомість створювалися 3 технікуми політосвіти — у Харкові, Дніпропетровську та Черкасах³. Технікуми готували культосвітніх працівників середньої та нижчої ланок, у тому числі й завідуючих колгоспними клубами. У 1935/36 навчальному році на першому курсі в цих технікумах навчалося 320 чол., з них 75% — комуністів і комсомольців. Підвищувалися вимоги до вступників: до технікумів зараховувалися особи, що мали неповну середню освіту і 2 роки трудового стажу⁴. У вересні 1937 р. РНК УРСР прийняла постанову «Про організацію політосвітніх шкіл». Крім існуючих у Київській, Харківській і Дніпропетровській областях трирічних політосвітніх шкіл, передбачалося відкрити такі школи в Одесі та Вінницькій і Донецькій областях⁵.

Наявна мережа стаціонарних навчальних закладів однак не могла забезпечити потреб у кваліфікованих кадрах. Постало питання про розгортання системи заочного навчання і, зокрема, про організацію заочного культармійського університету. Перший набір до нього було оголошено наприкінці 1932 р. Заочний культармійський університет належав до системи ВЗІПОД (Всеукраїнського заочного інституту політехнічної освіти дорослих). Інститут мав 2 факультети: загальнополітехнічної освіти дорослих та масової комосвіти. Свою роботу він будував на базі початкової школи, давав знання в обсязі семирічки і відповідну кваліфікацію. Строк навчання для культармійців, що здобували семирічну освіту та вивчали спеціальні дисципліни, становив 2 роки, а ті культармійці, що оволодівали тільки спеціальними дисциплінами, вчилися від трьох до шести місяців⁶. При відділах народної освіти створювалися культармійські секції⁷.

Частина працівників політосвітніх установ, які не мали достатньої політичної і загальноосвітньої підготовки, поповнювала свої знання в радпартшколах. Останні мали 2 відділення, що готували партпрацівників-організаторів, а також політпросвітників і пропагандистів⁸. За постановою ЦК ВКП(б) від 21 січня 1933 р. у радпартшколах і на курсах марксизму-ленінізму замість організаційних і пропагандистських створювалися партійні, радянські і політосвітні відділення. Строк навчання в радпартшколах зменшувався від двох років до 8 місяців. У 1935 р. в республіці діяли 33 радпартшколи, в яких навчалося 4870 чол.⁹

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 11, спр. 99, арк. 68, 71.

² Освіта на Україні в цифрах, Харків, 1936, стор. 34—35.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 4701, арк. 88; Київський обласний державний архів, ф. 144, оп. 1, спр. 1186, арк. 4.

⁴ Там же, арк. 90.

⁵ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 1 (1917—червень 1941 рр.), К., 1959, стор. 482—483.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2831, оп. 1, спр. 847, арк. 102—103; ф. 166, оп. 11, спр. 155, арк. 17.

⁷ Там же, ф. 2831, оп. 1, спр. 847, арк. 105.

⁸ «УІЖ», 1976, № 6, стор. 55.

⁹ Ю. В. Бабко. Партійне будівництво на Україні у 1933—1937 рр., Львів, 1971, стор. 166.

Найпоширенішою формою підготовки кадрів працівників сільських культосвітніх закладів стали в ці роки короткострокові курси, семінари, зльоти тощо. При цьому партійні організації приділяли велику увагу марксистсько-ленінській освіті, спеціалізації, цілеспрямованому зв'язку навчальних закладів з вимогами життя. У 1935 р. кількість підготовлених спеціалістів зросла порівняно з попереднім роком у республіці удвічі¹⁰.

Успішне здійснення рішень партії та уряду щодо підготовки кадрів для культосвітніх закладів багато в чому залежало від активності партійних, радянських та інших організацій на місцях. Так, Харківський міськком КП(б)У в листопаді 1933 р. розглянув питання про необхідність підготовки завідуючих будинками колективіста і бібліотекарів. Шепетівський окружком партії (Вінницька область) неодноразово звертав увагу первинних партійних організацій на розміщення і добір кадрів культосвітніх працівників у селах, зокрема, в Плужному і Грицеві¹¹. Тільки в 1936 р. Шепетівський окружком КП(б)У двічі розглядав питання про підготовку завідуючих будинками колективіста¹². Вінницький обком КП(б)У в листопаді 1933 р. затвердив склад слухачів радпартшкіл області. У 1934/35 навчальному році в них налічувалося 1000 чол., у т. ч. на політосвітньому відділі — 220 слухачів, з них 50% — комуністів і 30% — комсомольців¹³. Підготовка і перепідготовка кадрів для культосвітніх закладів обговорювалася на засіданнях Одеського обкому КП(б)У та облвиконкому. Учасники засідань затвердили план роботи курсів підготовки працівників колбудів і бібліотек¹⁴. Таким чином, питання добору і розстановки кадрів постійно перебували в полі зору партійних організацій республіки.

Велика увага приділялася також добору й розстановці культорганізаторів виробничих бригад, зміцненню партійно-комсомольського про шарку в їх колективах. Так, тільки в 1936 р. партійні організації Вінницької області підібрали 17 тис. культорганізаторів, редакторів польових газет, бібліотекарів пересувних бібліотек, книгонош і читців¹⁵. Усі райони були укомплектовані райінспекторами політосвіти — в основному комуністами і комсомольцями. Постановою обкому партії заборонялося знімати та переміщати з посад культосвітніх працівників без згоди на це відповідних партійних і радянських органів¹⁶. У 132 колбудах області працювали керівники, що мали спеціальну освіту або значний стаж політосвітньої роботи. Поступово в області ліквідувалася плінність кадрів. Вжиті заходи дали можливість поліпшити справу забезпечення культосвітніх закладів кадрами¹⁷.

Партійні організації на місцях постійно вишукували нові форми підготовки й виховання кадрів. Певну роль у цьому відіграли наради культосвітніх працівників, які проходили під безпосереднім керівництвом партійних організацій. Така нарада, наприклад, була проведена Київським обкомом партії і облвно в 1937 р. У ній взяло участь 300 інспекторів політосвіти і завідуючих будинками колективіста. Нарада сприяла обміну досвідом роботи, на ній було накреслено ряд заходів щодо поліпшення підготовки кадрів для села¹⁸.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2831, оп. 1, спр. 847, арк. 102—103.

¹¹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 181, арк. 45.

¹² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 4945, арк. 16.

¹³ Миколаївський обласний державний архів, ф. Р-8, оп. 21, спр. 410, арк. 219.

¹⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 467, арк. 13.

¹⁵ «Колбуда», 1936, № 6, стор. 13.

¹⁶ Там же, стор. 17.

¹⁷ Там же.

¹⁸ «Соціалістична культура», 1937, № 1, стор. 29.

Значну допомогу партійним організаціям республіки в справі підготовки кадрів подавав комсомол. Обкоми ЛКСМУ часто посилали на роботу в клуби своїх активістів. Так, у жовтні 1933 р. на села Чернігівщини відправилися 255 комсомольців, які працювали на посадах завідуючих будинками колективіста¹⁹. У 1937 р. ЦК ЛКСМУ виділив 50 комсомольців-активістів для роботи інспекторами політосвіти. Перед виїздом для них було організовано декадний семінар. 2000 комсомольців республіки проходили підготовку на 10- й 15-денних семінарах для завідуючих сільськими і колгоспними клубами²⁰.

Партійні й комсомольські організації докладали великих зусиль для виховання культосвітніх кадрів, поліпшення їх роботи. З цією метою серед працівників сільських культосвітніх закладів було організовано соціалістичне змагання, проводилися різноманітні конкурси. Так, Городнянський РК ЛКСМУ Чернігівської області у жовтні 1933 р. провів конкурс на кращий сільбуд, в якому взяли участь 24 сільські комсомольські осередки. Семенівський РК ЛКСМУ в лютому 1936 р. організував огляд роботи колгоспних будинків²¹.

Значна увага приділялася такій важливій формі підвищення культурного рівня сільських трудівників, як організація шефства над селом. Профспілкові організації промислових підприємств посилали на села кращих робітників, комуністів і комсомольців, для роботи в сільських культосвітніх закладах, організовували для них курси і семінари перепідготовки. Про конкретні форми допомоги сільським культосвітнім закладам йшлося, зокрема, в постановах Сталінського, Харківського й Дніпропетровського міськкомів КП(б)У²².

У республіці діяла розгалужена мережа бібліотек, яка потребувала значної кількості кваліфікованих працівників. Про те, що кількість їх була недостатньою, свідчать дані проведеного НКО УРСР обстеження 1200 масових бібліотек. З 1913 бібліотекарів, які в них працювали, 70% взагалі не мали спеціальної підготовки, 38% мали нижчу освіту, 28% — лише однорічний стаж роботи. Партійний прошарок серед них становив 6,8%, комсомольський — 25,6%. На селі ж не мали спеціальної підготовки 80% працівників бібліотек²³.

Однією з причин незадовільного стану з кадрами була відсутність чіткої системи підготовки і перепідготовки бібліотечних працівників. У 1934 р. на Україні було вже 7 бібліотечних технікумів із загальним числом студентів — 972²⁴. З метою поліпшення керівництва масовими бібліотеками Оргбюро ЦК КП(б)У в березні 1934 р. і ВУЦВК та РНК УРСР у липні 1934 р. прийняли постанови, в яких було розроблено цілу систему конкретних заходів, спрямованих на піднесення якості роботи бібліотек і підготовки бібліотечних кадрів. Зокрема, передбачалося збільшити набір на бібліотечний факультет Всеукраїнського інституту комуністичної освіти на 1934/35 навчальний рік до 500 чол. (з них 100 — на вечірній); організувати в 1935 р. бібліотечний інститут; створити 3 нові бібліотечні технікуми в Донецькій, Одеській та Харківській областях; перетворити в бібліотечні технікуми Ніжинський, Мелітопольський, Тульчинський, Київський і Кременчуцький технікуми комосвіти; підготувати на тримісячних курсах 700 працівників для районних бібліо-

¹⁹ О. О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва, К., 1963, стор. 105.

²⁰ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 181, арк. 44; ЦДАЖР УРСР, ф. 116, оп. 11, спр. 3, арк. 2.

²¹ О. О. Михайлов. Назв. праця, стор. 105.

²² ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—70, спр. 331, арк. 1.

²³ «Комуніст», 8 серпня 1934 р.

²⁴ Райони УРСР, т. 1, стор. 1135—1155 (Підрахунки автора).

тек і клубів. МТС НКО та Всеукраїнська Рада профспілок (ВУРПС) мали забезпечити перепідготовку 50% наявного складу працівників низових бібліотек²⁵. Стипендія студентів бібліотечних вузів і технікумів прирівнювалася до студентських стипендій у педвузах і технікумах. З липня 1934 р. встановлювалися також нові оклади для бібліотечних працівників²⁶.

У зв'язку з тим, що мережа бібліотечних навчальних закладів тільки починала складатися, для розв'язання проблеми кадрів дуже важливе значення мала організація короткострокових курсів та семінарів підготовки і перепідготовки бібліотекарів. У другій п'ятирічці передбачалося також відкрити шестимісячні курси по підготовці бібліотечних армійців без відриву від виробництва, однорічні курси підготовки бібліотекарів для будинків колгоспника та бібліотекарів при клубах, а також заочні курси при технікумах масової комосвіти²⁷. Тільки в 1933 р. планувалося підготувати на одномісячних курсах 2500 працівників для масових закладів культури, 2000 завідуючих будинками колективіста та 1500 працівників низових бібліотек²⁸. Для цього збільшувалися державні асигнування, зокрема, по сектору масової комосвіти на Україні вони зросли більш як у 2 рази²⁹. На підготовку кадрів для будинків колгоспника 50% коштів відпускалися з держбюджету, решту — виділяти колгоспи³⁰.

У 1935 р. з місцевого бюджету відпускалося 230,5 тис. крб. для підготовки працівників зразкових колбудів, бібліотекарів сільських бібліотек та працівників райколбудів і 61,5 тис. крб. — для підготовки на семінарах керівників художньої самодіяльності³¹.

Однак, незважаючи на вжиті заходи, державні курси могли підготувати лише 15—20% необхідної кількості кадрів. Перед партійними організаціями було поставлено завдання переорієнтації на використання місцевих ресурсів. У зв'язку з цим обласні й районні комітети партії, зокрема Вінницький і Київський обкоми та Хорольський і Лозовський РК КП(б)У Харківської області, зобов'язали відповідні відділи райкомів і райвно організувати короткострокові курси для підготовки бібліотечних кадрів³². Тільки протягом першої половини 1934 р. на короткострокових курсах у республіці було підготовлено 450 бібліотекарів. У липні—вересні 1934 р. на курсах в обласних центрах пройшли перепідготовку працівники бібліотек районів та МТС. 50% низових активістів сільських бібліотек (бібліотекарі пересувок, книгоноші) інструтувалися на семінарах³³.

У травні 1934 р. ВУРПС скликала республіканську нараду працівників обласних та районних профспілок, а також профспілок МТС і радгоспів. На нараді обговорювалася робота масових бібліотек, питання організації стаціонарних бібліотек у радгоспах, підготовки та перепідготовки кадрів³⁴. Для радгоспних бібліотек республіки кадри готували-

²⁵ Культурне будівництво в Українській РСР, т. 1, стор. 655—658; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 4700, арк. 13.

²⁶ «Культура і пропаганда», 1935, № 1, стор. 63.

²⁷ «Бібліотеки у соціалістичному будівництві», 1933, № 12, стор. 18.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 11, спр. 6, арк. 46; спр. 350, арк. 19.

²⁹ Там же, арк. 2.

³⁰ Там же, арк. 15.

³¹ Там же, ф. 318, оп. 3, спр. 804, арк. 54, 55, 59.

³² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 2945, арк. 18; «Колбуд», 1936, № 6, стор. 17; «Соціалістична культура», 1937, № 1, стор. 29; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 81, оп. 1, спр. 44, арк. 2.

³³ «Комуніст», 8 серпня 1934 р.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2695, оп. 1, спр. 1012, арк. 10.

ся в основному через профспілки³⁵. У 1934 р., зокрема, через профспілки було підготовлено 400 бібліотечних працівників для радгоспів³⁶. Частина бібліотекарів пройшла перепідготовку на тримісячних курсах, які було організовано в 1934 р. у Харкові³⁷.

Певну роль у справі добору і розстановки бібліотечних кадрів відіграв Всесоюзний конкурс на район, у якому найкраще організовано бібліотечну роботу на селі. Конкурс проходив з 15 червня 1935 р. по 1 січня 1936 р.³⁸ Партійні організації виступали ініціаторами проведення таких оглядів-конкурсів на місцях. Так, Дніпропетровський обком партії у травні 1933 р., розглянувши питання «Про досвід культурно-масової роботи в полі у Верхньодніпровському районі», запропонував райкомам партії, облвню і обкому профради працівників освіти провести протягом червня огляд усіх бібліотек з метою створення нормальних умов для їх роботи, забезпечення приміщеннями і кадрами³⁹.

Важливим засобом ідеологічної роботи на селі було кіно. З розвитком кіномистецтва в республіці виникла необхідність підготовки спеціальних кадрів, які б мали достатню політичну, культурну й технічну підготовку для виконання своїх завдань. На підготовку та перепідготовку цієї категорії культосвітніх працівників, головним чином для села, в 1936 р. держава асигнувала 1,5 млн. крб. Планом передбачалося підготувати для сіл УРСР 260 механіків звукового кіно, 150 заступників механіків звукових пересувок та перепідготувати 389 районних уповноважених по кіно⁴⁰.

Таким чином, під керівництвом Комуністичної партії у роки другої п'ятирічки було створено міцний фундамент для підготовки кадрів культосвітніх працівників. Аналіз діяльності партійних організацій республіки лише на одній ділянці культурно-освітньої роботи — в галузі підготовки кадрів у досліджуваній період свідчить про важливість досягнутого досвіду, вивчення якого є актуальним і сьогодні. В матеріалах XXV з'їзду КПРС про це, зокрема, сказано: «...треба і згадати досвід минулого, і подумати про нові, сучасні форми підготовки кадрів високої кваліфікації»⁴¹.

³⁵ Там же, арк. 6.

³⁶ «Комуніст», 8 серпня 1934 р.

³⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2695, оп. 1, спр. 1012, арк. 4.

³⁸ «Красный библиотекарь», 1935, № 8, стор. 1.

³⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 31, оп. 3, спр. 882, арк. 38—39.

⁴⁰ «Радянська Україна», 1936, № 6, стор. 54; 1937, № 1, стор. 38.

⁴¹ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. 1, К., 1976, стор. 89.

О. С. ПОЗІНА (Київ)

**ВИХІДЦІ З ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ У ЦИВІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РОСІЇ
(КІНЕЦЬ ХІХ—ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Між Росією і слов'янськими народами Балканського півострова здавна розвивалися і міцніли зв'язки в галузі культури. Виникненню почуттів дружби і солідарності між ними значною мірою сприяли спільність походження, близькість мови,

єдині релігійні вірування. Певний інтерес становить питання про допомогу Росії вихідцям з Балкан у здобутті освіти в навчальних закладах імперії. Хоч даній проблемі вже присвячено чимало праць радянських істориків-славістів, однак більшість з них обмежувала рамки

своїх досліджень серединою XIX ст.¹ На основі нових архівних матеріалів автор замітки розглядає питання про навчання слов'ян з Балканського півострова в російських цивільних навчальних закладах наприкінці XIX — на початку XX ст.

З другої половини XVIII ст. царський уряд почав всіляко заохочувати вступ у навчальні заклади Росії слов'ян — вихідців з Балканського півострова, розраховуючи тим самим зміцнити з їх допомогою свій вплив у цьому районі. Російський народ гостинно приймав братів-слов'ян. Передові представники громадськості Сербії і Болгарії, в свою чергу, бачили істотну різницю між ставленням до них з боку чиновників офіційної самодержавно-кріпосницької Росії і широких народних мас. Так, сербський соціаліст Васа Пелагич писав у 1880 р.: «Народи не повинні судити про російський народ по офіційній Росії, а дзеркало російської совісті і здібностей, російської енергії і честі, слави і величі хай шукають і знаходять у тій неустанній боротьбі жінок і чоловіків за права і свободу, за рівність і прогрес, проти грізної тиранії офіційної Росії»².

Особливо багато пільг для слов'янської молоді царський уряд став надавати після своєї ганебної поразки у Кримській війні. Міністерство закордонних справ у 1856 р. приступило до складання проекту закону про виховання у Росії молодих людей з болгар, сербів і чорногорців. На думку авторів проекту, навчання в Росії вихідців з Балканського півострова давало змогу перешкодити їм вступати в університети Відня і Парижа, «де вони одержують напярм, протилежний слов'янському духу і нерідко православному сповіданню»³. У 1856 р. молодь з південнослов'янських країн, що навчалася в російських університетах і гімназіях, була звільнена від плати за слухання лекцій, а найбільш бідні навіть почали одержувати стипендії⁴. Для вступу слов'ян у російські вищі навчальні заклади непотрібно було пред'являти рекомендації їх урядів, атестати про закінчення середньої школи тощо. Навчання вихідців з балканських країн всіляко сприяло Слов'янське благодійне товариство та його комітети (Петербурзький, Московський, Київський, Одеський). Лише Петербурзьке слов'янське благодійне товариство з травня 1868 до травня 1888 р. допомогло здобути освіту в Росії 105 юнакам і 16 дівчатам. За цей час їм видано допомогу в сумі 71 134 крб. 80 коп.⁵

Багато слов'ян, що навчалися в Росії, після повернення на батьківщину працювали вчителями, лікарями, юристами, художниками та ін. У Росії, зокрема, здобули освіту майбутні видатні діячі балканських країн: сербський революційний демократ Светозар Маркович, полум'яний патріот сербського народу, один із засновників сербської соціал-демократичної партії Живоїн Жуєвич, один з родоначальників соціалізму в Сербії Васа Пелагич, засновник Болгарської соціал-демо-

¹ С. А. Никитин. Славянские комитеты в России в 1858—1876 гг., М., 1960; К. А. Поглубко. Революционные волнения среди болгар, обучающихся в Николаевском пансионе (60—70-е годы XIX в.).— Славяне и Россия. Сборник статей, М., 1972; Н. И. Хитрова. Культурные связи России с Черногорией (XVIII — начало XX в.).— Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. Сборник статей, М., 1957; Л. Г. Лященко. Про навчання на Україні молоді з південнослов'янських країн (50—70-ті роки XIX ст.).— «УІЖ», 1974, № 6.

² Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии, стор. 110.

³ Архів зовнішньої політики Росії (далі — АЗПР), ф. Слов'янський стіл, спр. 12090, арк. 5.

⁴ Там же.

⁵ Славянский архив. Сборник статей и материалов, М., 1961, стор. 213.

кратичної партії Д. Благоев, фундатор болгарської історичної науки М. Дринов та ін.⁶

Незважаючи на певні успіхи, справа освіти південних слов'ян у Росії в 50—70-х роках XIX ст. не була належним чином організована.

Після російсько-турецької війни 1877—1878 рр. царська дипломатія намагалася використати всі засоби для посилення впливу на Балканах. З цією метою вона прибрала до своїх рук і справу навчання південнослов'янської молоді в Росії. За розпорядженням царя від 25 січня 1879 р. проценти від капіталу, що був невикористаний на постачання болгарських дружин під час війни 1877—1878 рр. та окупації Болгарії, виділялися на навчання південнослов'янських уродженців у російських навчальних закладах⁷. Для керівництва цією справою було створено тимчасову комісію, до складу якої ввійшли представники синоду, військового міністерства, міністерств закордонних справ, освіти та відомства установ імператриці Марії. Основним завданням комісії було «проведення російських ідей, культури і впливу через осіб»⁸, що здобули освіту в Росії. Комісія мала також відати всіма справами, пов'язаними з добром і навчанням південних слов'ян у Росії. Вона ж розпоряджалася розподілом відповідних асигнувань⁹.

Міністерство народної освіти звернулося в усі навчальні округи Росії з проханням повідомити комісії, в яких саме навчальних закладах вчать південні слов'яни, яку стипендію і протягом якого часу вони одержують. Комісія просила директорів навчальних закладів надати звертатися до неї в разі необхідності надання стипендій і своєчасно повідомляти про учнів і студентів, що закінчили курс навчання або з якихось причин вибули з гімназії чи університету¹⁰.

21 вересня 1882 р. тимчасова комісія була перетворена на постійну, яка діяла при Азіатському департаменті міністерства закордонних справ під керівництвом директора цього департаменту¹¹. Вона всіляко намагалася підпорядкувати справу освіти південних слов'ян державним інтересам, тобто посиленню впливу Росії на Балканах. Однак їй не вистачало коштів. Якщо до створення комісії щороку різні відомства на виховання і навчання вихідців з Балкан витрачали близько 68225 крб., то бюджет комісії становив 43180 крб. Ці кошти розподілялися так: частину одержували навчальні заклади, де були південні слов'яни, частина виділялася для подання допомоги бідним стипендіатам, а решта — на утримання штату комісії.

Юнаки та дівчата з Балканського півострова, що навчалися в Росії, одержували стипендію у розмірі 240—360 крб. на рік¹². Це була невелика сума, якщо врахувати, що їм доводилося купувати теплий одяг та інші речі. Навіть голова комісії царський чиновник О. П. Веретенников у листі міністру закордонних справ С. Д. Сазонову змушений був визнати, що стипендія «дає лише можливість стипендіату існувати впроголодь»¹³. Не випадково щороку в комісію надходило кілька сотень прохань студентів про допомогу, однак з них задовольняли не більше 2—3%¹⁴.

⁶ С. А. Никитин. Назв. праця, стор. 105.

⁷ АЗПР, ф. Слов'янський стіл, спр. 11134, арк. 64.

⁸ Там же, спр. 12514, арк. 21.

⁹ Там же, спр. 11134, арк. 64.

¹⁰ ЦДІА УРСР, ф. 707, оп. 169, спр. 256, арк. 1.

¹¹ АЗПР, ф. Слов'янський стіл, спр. 12514, арк. 19.

¹² Там же, арк. 19, 20 зв.

¹³ Там же, арк. 19.

¹⁴ Там же.

У 80—90-х роках посилювалися зв'язки між молоддю з південно-слов'янських країн, що навчалася в Росії, і російськими революціонерами, в основному народниками. Але уже тоді передові представники студентства зрозуміли хибність поглядів народників і засвоїли основні положення марксизму. У 1883 р. в Петербурзі було створено марксистську групу «Партію російських соціал-демократів», відому також як «Група Благодєєва». Д. Благодєєв, який у 80-х роках навчався у Петербурзькому університеті, активно пропагував ідеї наукового соціалізму серед робітників і студентської молоді¹⁵.

Про масову участь студентів-слов'ян у революційному русі Росії 80—90-х років свідчив і розроблений міністерством внутрішніх справ проект закону «З питання про висилку за кордон грецьких, сербських, чорногорських і болгарських уродженців, що відбули строк покарання». Лише протягом першої половини 80-х років з Росії «як політично неблагонадійних» було вислано близько 10 чол.¹⁶ У 1885 р. в Болгарію вислали й Д. Благодєєва. Революційні настрої студентів-слов'ян дуже непокоїли правлячі кола. О. П. Веретенников у названому вище листі писав, що «замість друзів Росії, які можуть на батьківщині служити надійними політичними факторами проникнення російського впливу, у нас переважно готувалися ненависники якщо не самої Росії, то в усякому разі існуючого ладу її...»¹⁷

З 1887 р., коли російський уряд розірвав дипломатичні відносини з Болгарією внаслідок проавстрійської політики уряду С. Стамболова, і аж до 1896 р.— часу їх відновлення— комісія була розпущена. Після відновлення її роботи члени комісії, як і раніше, надавали велике значення, насамперед, благонадійності майбутніх учнів і студентів. Водночас комісія рішуче виступила проти того, щоб деякі з них після закінчення навчання залишалися в Росії. Все це було враховано при складанні нових правил для іноземних студентів, вироблених комісією у березні 1899 р. У них чітко визначалися умови призначення стипендій і вказувалися навчальні заклади Росії, в яких бажані могли здобути освіту. Міністерство закордонних справ розіслало циркулярний лист у всі місії і консульства Росії на Балканах з «Правилами відбору і рекомендації слов'янських уродженців у російські навчальні заклади, вироблені комісією по освіті в Росії південних слов'ян». За новими правилами МЗС Росії покладало відповідальність за благонадійність майбутніх студентів на місцеві органи влади балканських держав і на російських дипломатичних агентів. Місії збирали прохання і надсилали їх із своїми зауваженнями в комісію. Розглянувши ці подання, вона повідомляла місію про обраних кандидатів і вказувала строк, до якого вони повинні були з'явитися в навчальні заклади. Особи, які самовільно прибули в Росію, позбавлялися права одержувати стипендію з коштів комісії¹⁸.

Оскільки наприкінці XIX ст. в південнослов'янських країнах чисельність середніх навчальних закладів значно зросла, в російські вищі навчальні заклади перестали приймати осіб з незакінченою середньою освітою. І комісія виділяла стипендії лише особам, що мали середню освіту і навчалися у вищих та середніх технічних закладах¹⁹.

¹⁵ История Болгарской коммунистической партии, М., 1971, стор. 32.

¹⁶ Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии, стор. 147—148 (посилання).

¹⁷ АЗПР, ф. Слов'янський стіл, спр. 12514, арк. 21 зв.

¹⁸ Там же, спр. 13048, арк. 1, 37, 38.

¹⁹ Там же, арк. 38 зв.

Російський уряд був заінтересований у посиленні впливу православ'я серед південнослов'янського населення і, відповідно, послабленні римського церковного гніту. У зв'язку з цим «Правилами» передбачалася особлива підтримка слов'ян, які бажали вступити в духовні училища²⁰. Царизм також прагнув до того, щоб серед офіцерів південнослов'янських армій були люди, які здобули військову освіту в Росії²¹. Оскільки майбутніх офіцерів потрібно виховувати з юнацьких літ, кандидати в кадетські корпуси — хлопчики не старше 9—10 років — мали спочатку вступати в особливий затверджений комісією підготовчий клас Ф. М. Мінкова²².

«Правилами» передбачалося і навчання в Росії дівчат з балканських країн. Однак вони могли одержувати лише середню освіту, бо в університети та інші вищі навчальні заклади шлях для жінок було закрито²³.

Незважаючи на обмеження, введені комісією, слов'янська молодь прагнула одержати освіту саме в Росії. Тут формувався її передовий світогляд, складалися прогресивні політичні переконання. Під час першої російської буржуазно-демократичної революції багато південнослов'янських студентів, що навчалися в Росії, брали участь у студентських заворушеннях. У штрафному журналі Слов'янського гуртожитку в Петербурзі за 1905 р. зазначалося, що всі його мешканці з радістю сприйняли революцію і разом з солдатами місцевого гарнізону та робітниками вийшли на демонстрацію²⁴.

Після боснійської кризи 1908—1909 рр. російське самодержавство не відмовилося від проведення активної політики на Балканах. Міністр закордонних справ Сазонов у квітні 1910 р. у листі російському посланнику в Белграді М. Г. Гартвігу підкреслював, що виховання сербської молоді в Росії «має не тільки місцеве, а й загальнодержавне значення»²⁵.

У 1911 р. розпочалася реорганізація МЗС Росії. Було ліквідовано Азіатський департамент (директор якого водночас був головою комісії), що входив у перший відділ міністерства, і створено особливу політичну частину, яка складалася з відділів Близького, Середнього і Далекого Сходу. У грудні 1912 р. головою комісії призначили О. П. Веретенникова²⁶. В 1913 р. члени комісії висловилися «за бажаність радикальних змін становища речей у справі освіти слов'ян або шляхом поступового її скорочення, або постановкою її на більш раціональних засадах шляхом збільшення коштів»²⁷.

У той період в Росії виховувалися близько 120 південнослов'янських юнаків і дівчат, матеріальне становище яких було дуже тяжким. У зв'язку з постійними порушеннями правил 1899 р., російськими дипломатичними представниками на Балканах, які надсилали в комісію численні прохання про прийом своїх знайомих кандидатів з рекомендаціями відомих місцевих діячів, часто слов'яни, що подали заяви на призначення стипендій, не дочекавшись відповіді, приїжджали в Петербург. У відповіді Сазонову Веретенников писав, що «вимоги стипендій

²⁰ Там же, арк. 39.

²¹ Там же, ф. Місія в Белграді, спр. 100, арк. 32.

²² Там же, ф. Слов'янський стіл, спр. 13048, арк. 39.

²³ Там же.

²⁴ Н. И. Хитрова. Назв. праця, стор. 185.

²⁵ АЗПР, ф. Місія в Белграді, спр. 100, арк. 32.

²⁶ Там же, ф. Слов'янський стіл, спр. 11139, арк. 12, 23.

²⁷ Там же, спр. 12514, арк. 20.

або грошової допомоги стали звичайним явищем», і підкреслював, що нестача коштів позбавляє комісію можливості систематизувати справу виховання і освіти слов'ян²⁸.

Деякі члени комісії були занепокоєні результатами свого «виховання», оскільки балканська молодь перебувала не під ідейним впливом царизму, а під впливом революційних ідей російської передової думки. Тому вони виступали за скорочення сфери діяльності комісії аж до її розпуску. Але подібну точку зору не поділяв Веретенников. Він вважав, що необхідно здійснити докорінну перебудову роботи комісії, в основу якої покласти «доцільність витрачання коштів з метою досягнення важливих для Росії політичних завдань, пов'язаних з справою освіти південних слов'ян»²⁹. Насамперед, він вважав за необхідне відмовитися від практики дозволяти їм здобувати освіту у вищих навчальних закладах Росії, а перейти до виховання слов'ян змалку в закритих середніх навчальних закладах типу кадетських корпусів. Навчання і виховання мали проводитися за військовим зразком. Особам, що закінчували цей заклад, дозволялося вступати у військові та цивільні вищі навчальні заклади за рахунок держави. В середньому їх щороку закінчувало 40—50 чол., на яких, на думку Веретенникова, можна було покластися³⁰. Члени комісії відбирали відповідних кандидатів для цього середнього навчального закладу і здійснювали нагляд під час їх навчання в інститутах та університетах. Для того, щоб перешкодити слов'янам залишатися в Росії після закінчення навчання, Веретенников пропонував такі заходи: 1) щоб вихованці не втрачали зв'язку з батьківщиною, щороку відпускати їх додому на літні канікули; 2) брати на виховання дітей, по можливості, заможних батьків; 3) видати закон, що забороняє слов'янам залишатися в Росії на службі.

Веретенников вважав, що з вихованням дівчат питання стояло непогано, оскільки в Росії вони одержували в основному середню освіту і лише невелика їх група — близько 15 чол. — здобула вищу освіту. Він пропонував також поступово припинити видачу стипендій особам, що не одержали середньої освіти в Росії³¹.

Записка Веретенникова мала відверто реакційний характер. Вона яскраво відображала справжні цілі, що їх переслідував царський уряд, надаючи можливість молоді з Балкан навчатися в імперії. Перша світова війна, що незабаром розпочалася, перешкодила втіленню в життя планів Веретенникова.

Отже, протягом досліджуваного періоду царизм, переслідуючи свої політичні цілі — посилити вплив на Балканському півострові, надавав його уродженцям певні пільги для вступу у навчальні заклади Росії і матеріальну допомогу. Однак плани російського уряду зробити цих представників південнослов'янської молоді провідниками своєї політики на Балканах не завжди здійснювалися. До того ж революційна боротьба російського студентства справляла великий вплив на погляди південнослов'янської молоді.

²⁸ Там же, арк. 20—21.

²⁹ Там же, арк. 21 зв.— 22.

³⁰ Там же, арк. 23.

³¹ Там же, арк. 22—23.

О. В. ПЕТРОВ (Луцьк)

**ДІЯЛЬНІСТЬ БКП І ПОРП
ПО РОЗВИТКУ БОЛГАРО-ПОЛЬСЬКОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА (1966—1975 рр.)**

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії підкреслюється, що разом з розквітом кожної соціалістичної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав дедалі тіснішими стають їх взаємозв'язки,

виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів розвитку¹. Ця тенденція особливо яскраво стала виявлятися в другій половині 60-х — на початку 70-х років, коли більшість європейських країн соціалістичної співдружності вступили на шлях будівництва зрілого соціалістичного суспільства. З дальшим їх зближенням виникли найрізноманітніші форми і методи співробітництва між ними.

У відносинах між європейськими соціалістичними країнами із середини 60-х років велику роль поряд з багатосторонніми почали відігравати двосторонні зв'язки, які дають змогу ширше враховувати їх різноманітні інтереси, сприяють швидкому налагодженню міжнародного соціалістичного поділу праці у виробництві, організації нових форм співробітництва в галузі науки і техніки та ефективній координації зовнішньополітичної діяльності цих держав. Співробітництво між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою в 1966—1975 рр. є яскравим прикладом високої ефективності всебічних двосторонніх відносин держав соціалістичної співдружності, втілення у життя соціалістичного інтернаціоналізму.

Особливо важливу роль у розвитку різних форм співробітництва між братніми країнами відіграє діяльність правлячих марксистсько-ленінських партій, їх тісні зв'язки між собою. Зростання ролі цих партій в умовах будівництва розвинутого соціалістичного суспільства знайшло свій вияв, зокрема, й у підвищенні їх значення в міждержавних відносинах. «Основа основ нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила,— наголосив у своїй доповіді Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв на XXV з'їзді партії,— це, звичайно, непорушний бойовий союз **комуністичних партій країн соціалізму**, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі»².

Історичний досвід свідчить про те, що чим ефективніші зв'язки між правлячими марксистсько-ленінськими партіями, тим глибшими і пліднішими є відносини між народами братніх соціалістичних країн на всіх рівнях їх державної і громадської діяльності, тим вищий авторитет соціалізму в світі. Протягом існування народної влади в НРБ і ПНР болгарські і польські комуністи постійно дбали про розвиток всебічного співробітництва між обома партіями і державами. Завдяки зусиллям БКП і ПОРП на середину 60-х років болгаро-польські відносини досягли досить високого розвитку, що сприяло переходу двох братніх країн з другої половини 60-х років до якісніших і досконаліших форм двостороннього співробітництва, до більш тісної координації їх політичної та економічної діяльності. У привітанні делегації ПОРП на IX з'їзді БКП, що відбувся в 1966 р., зазначалося: «Наші дві партії здавна зв'язані традиціями боротьби проти фашизму та реакції, за соціальне визволення. Сьогодні це співробітництво розширюється при спільній побудові соціалізму, в боротьбі проти імперіалізму та війни»³.

Серцевиною тісного болгаро-польського співробітництва були і є міжпартійні зв'язки Болгарської комуністичної партії і Польської об'єд-

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 6.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 8.

³ „Trybuna Ludu”, 16 листопада 1966 р.

наної робітничої партії. Головне місце у розгалуженій системі міжпартійних відносин займали зустрічі керівників обох партій, які в 1966—1975 рр. стали досить регулярними і плідними. Протягом зазначеного періоду перші секретарі ЦК БКП і ЦК ПОРП вісім разів проводили двосторонні зустрічі, під час яких обговорювалися актуальні питання двостороннього і багатостороннього співробітництва, найважливіші проблеми міжнародного життя, визначалися головні напрями координації спільних зусиль в політиці та економіці двох братніх країн. Крім того, керівництво БКП і ПОРП брало активну участь в роботі Політичного консультативного комітету країн Варшавського договору та регіональних і міжнародних нарадах комуністичних і робітничих партій.

Міжпартійні контакти БКП і ПОРП охоплювали широкі кола комуністів — від керівників партій до працівників місцевих партійних органів, від центральних комітетів до працівників місцевих партійних органів, від центральних комітетів до парторганізацій окремих підприємств, будов тощо. Зокрема, тісні зв'язки між собою підтримували у вказаний період міські комітети БКП і ПОРП столиць обох країн — Софії і Варшави, які регулярно обмінювалися делегаціями та досвідом організаційно-партійної роботи⁴.

Аналогічне співробітництво здійснювалося між комітетами БКП і ПОРП Варненського округу (НРБ) і Гданського воєводства (ПНР). При цьому партійні зв'язки не обмежувалися лише рівнем окружних та воєводських комітетів, а й охоплювали окремі парторганізації, зокрема, суднобудівних заводів ім. Георгія Димитрова у Варні та ім. Паризької Комуні — у Гданську. Парткоми цих найбільших суднобудівних заводів двох братніх країн регулярно обмінювалися делегаціями, спільно обговорювали актуальні питання організації партійної роботи в умовах виробництва, сприяли успішному виконанню замовлень. Ці судноверфі були одними з перших підприємств НРБ і ПНР, які налагодили взаємну кооперацію по випуску океанських вантажних суден⁵.

Посилення тенденції до розрядки міжнародної напруженості, необхідність розгортання аргументованої критики ворожої, буржуазної ідеології і пропаганди ставили високі вимоги щодо координації ідеологічної роботи двох братніх комуністичних партій. Як підкреслювалося на VI з'їзді ПОРП (грудень 1971 р.), особливу увагу слід звертати на те, «щоб міжпартійне співробітництво поглиблювалося не тільки на платформі спільних політичних та економічних дій, а й шляхом зміцнення на базі марксизму-ленінізму ідеологічних основ єдності»⁶. В лютому 1970 р. у ПНР перебувала делегація працівників ідеологічного фронту з Болгарії. В ході двосторонніх зустрічей обговорювалися питання щодо підвищення ефективності ідеологічної та пропагандистської роботи. Було вироблено спільні заходи, зокрема, проведення семінарів працівників у галузі ідеології, розробка науковцями обох країн актуальних проблем з цієї тематики, спільна підготовка радіо- і телепрограм, в яких викривалася суть буржуазних ідеологічних диверсій⁷.

Плідним напрямом співробітництва двох братніх партій у галузі ідеології в 1966—1975 рр. були тісні контакти між центральними друкованими органами БКП і ПОРП — газетами «Работническо дело» і «Трибуна люду». На їх сторінках регулярно друкувалися матеріали, присвячені життю братніх країн, висвітлювалася робота з'їздів двох

⁴ «Работническо дело», 26 листопада 1968 р.; «Трибуна Люду», 27 листопада 1968 р.

⁵ «Трибуна Люду», 13 березня 1970 р.

⁶ VI съезд Польской Объединенной рабочей партии, М., 1972, стор. 70.

⁷ «Трибуна Люду», 20 лютого 1970 р.

партій, а також здійснювався обмін інформацією. У першій половині 70-х років з'явилися нові форми зв'язків — підготовка святкових та інформаційних матеріалів однією газетою для другої. Особливо це яскраво виявилось під час святкування 30-річчя народної влади в Болгарії (вересень 1974 р.) і в Польщі (липень 1974 р.), коли польські журналісти підготували цикл статей для газети «Работническо дело», а їхні болгарські колеги — для «Трибуни люду»⁸.

БКП і ПОРП брали також найактивнішу участь у багатосторонніх заходах в галузі ідеології братніх комуністичних партій країн соціалістичної співдружності. Починаючи з 70-х років, стали регулярними зустрічі секретарів ЦК братніх партій, які відповідали за ідеологічні та міжнародні питання. Такі зустрічі відбулися в 1973 р. у Москві, в 1975 р. — у Празі, в 1976 р. — у Варшаві⁹. Всебічне ознайомлення з досвідом одна одної давало БКП і ПОРП можливість творчо використовувати в своїх умовах те цінне, що було в їх друзів і водночас уникати певних помилок і прорахунків. Взаємне вивчення передового досвіду стало важливим фактором у справі соціалістичного будівництва в НРБ і ПНР.

З посиленням тенденції до розрядки міжнародної напруженості спільні зовнішньополітичні зусилля соціалістичних країн на двосторонній та багатосторонній основі набули ще більшого значення. Виявилось це й у співробітництві між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою. У новому* Договорі про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між НРБ і ПНР, підписаному 6 квітня 1967 р., було зафіксовано зобов'язання обох країн проводити спільні консультації з найважливіших питань міжнародних відносин, брати участь в заходах, спрямованих на зміцнення миру і безпеки, подавати одна одній в разі необхідності згідно з Варшавським договором від 14 травня 1955 р. всіляку допомогу, в тому числі військову¹⁰. Перший секретар ЦК БКП тов. Т. Живков, який виступив під час підписання Договору, підкреслив, що хоч Болгарія і Польща розташовані в різних частинах європейського континенту, вони однаково заінтересовані у зміцненні миру і безпеки в Європі та в усьому світі¹¹.

Питання непорушності польських західних кордонів, їх загальне визнання довгий час було складною проблемою. Виявом глибокої політичної солідарності і співробітництва став той факт, що соціалістичні країни, в тому числі й Болгарія, не нормалізовували своїх відносин з ФРН доти, доки остання не визнала всі територіальні зміни, що сталися після другої світової війни стосовно Радянського Союзу, Польщі, ЧССР і НДР¹².

Соціалістичні держави Європи завжди виступали за утвердження на континенті системи колективної безпеки, за розвиток співробітництва країн з різним соціальним ладом. Братні партії і країни стали ініціаторами скликання загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва. Болгарія і Польща активно включилися у кампанію по підготовці необхідних передумов для її успішного проведення. Зокрема, у березні 1969 р. Рада Міністрів НРБ висловила за безпосередню

⁸ Див.: «Работническо дело», 22 квітня 1974 р.; „Trybuna Ludu”, 9 вересня 1974 р.

⁹ Див.: Ю. И. Кандалов. Идеологическое и культурное сотрудничество братских стран, М., 1975, стор. 39—40.

* Попередній договір було укладено в 1948 р.

¹⁰ „Zbiór Dokumentów PISM”, 1967, № 4—5, стор. 449.

¹¹ «Польские ведомости», 1967, № 5, стор. 13.

¹² М. Тодорова. Външна политика на съвременна България, София, 1970, стор. 50; Problem niemiecki w polityce Bułgarii, Czechosłowacji, Jugosławii, Rumunii i Węgier, Warszawa, 1969, стор. 17—18.

розробку програми такої зустрічі, а у квітні 1969 р. Народні збори Болгарії звернулися із закликом до парламентів європейських країн прискорити реалізацію ініціативи соціалістичних держав¹³. Із свого боку, протягом 1969—1972 рр. дипломатичні представники ПНР провели в країнах Заходу понад 100 політичних консультацій і переговорів, темою яких були питання, пов'язані з підготовкою та проведенням загальноєвропейської наради¹⁴. Болгарія і Польща брали активну участь в розробці колективних пропозицій щодо її порядку денного, які обговорювалися на нарадах міністрів закордонних справ держав — учасниць Варшавського договору в жовтні 1969 р., січні та червні 1970 р.¹⁵

Під час першого етапу Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, що відбувся в липні 1973 р. у Хельсінкі, НРБ і ПНР виступили із спільним проектом документу «Основні напрямки розвитку культурного співробітництва, контактів та обміну інформацією»¹⁶, чим внесли вагомий вклад у колективні зусилля братніх країн, в справу європейської безпеки і співробітництва. Крім того, болгаро-польський проект завдав відчутного удару по спробах буржуазних політиків використати культурне співробітництво як інструмент втручання у внутрішні справи соціалістичних держав. Успішне проведення в 1975 р. заключного етапу Наради відкрило нові перспективи у розвитку відносин між державами континенту, а прийняття Заключного акта наради з питань безпеки і співробітництва заклало, як підкреслив товариш Т. Живков, «фундамент кращої Європи»¹⁷.

Разом з іншими соціалістичними країнами Народна Республіка Болгарія і Польська Народна Республіка активно виступали в 1966—1975 рр. за конструктивне і радикальне розв'язання питань про припинення гонки озброєнь і роззброєння, надавали всіляку підтримку зусиллям Радянського Союзу у цій кардинальній галузі сучасних міжнародних відносин. Зокрема, НРБ енергійно підтримувала діяльність СРСР, ПНР, ЧССР і НДР на переговорах по обмеженню збройних сил і озброєнь у Центральній Європі, що велися з 1973 р.¹⁸. Виходячи з своїх принципових позицій, Болгарія і Польща стали в цей період учасниками ряду міжнародних угод, прийняття яких певною мірою сприяло обмеженню деяких каналів гонки озброєнь¹⁹. Крім того, вони подавали широку політичну і значну матеріальну допомогу героїчному в'єтнамському народові, що боровся проти американського імперіалізму, брали участь у колективних діях союзників по Варшавському договору стосовно припинення війни на Близькому Сході у 1967 та 1973 роках.

Таким чином, активна зовнішньополітична діяльність НРБ і ПНР в 1966—1975 рр. значно розширювала сферу болгаро-польських зв'язків, свідчила про перехід до координації зовнішньої політики братніх соціалістичних країн.

Діяльність БКП і ПОРП по розвитку болгаро-польських відносин у

¹³ Внѣшња политика на Народна република България. Сборник от документи и материали, т. II, София, 1971, стор. 501—505.

¹⁴ „Sprawy Międzynarodowe”, 1973, № 7—8, стор. 16.

¹⁵ Див.: Внешняя политика Советского Союза. 1970. Сборник документов, М., 1971, стор. 114, 116.

¹⁶ „Trybuna Ludu”, 6 липня 1973 р.: „Sprawy Międzynarodowe”, 1973, № 9, стор. 130.

¹⁷ Т. Живков. Мир и безопасность для народов, София, 1975, стор. 7.

¹⁸ «Работническо дело», 6 липня 1973 р.; 29 листопада 1973 р.

¹⁹ Див.: Э. Гайда. Внешняя политика ПНР (1944—1975 гг.). Пер. с польск., М., 1977, стор. 240; Социалистическая внешняя политика Народной Республики Болгарии. 1944—1974. Пер. с болг., М., 1976, стор. 257.

1966—1975 рр. була б висвітлена неповно без розгляду економічних та науково-технічних зв'язків між обома країнами, оскільки саме вони становили матеріальну основу братерської дружби їх народів. На всіх зустрічах партійно-урядових делегацій НРБ і ПНР обговорювалися питання розвитку співробітництва в цих галузях. Особливо велику роль у стимулюванні економічних контактів між двома країнами відіграли зустрічі, що відбулися в 1970, 1972 і 1973 рр.²⁰

Для економічних та науково-технічних зв'язків між Болгарією і Польщею в 1966—1975 рр. характерними були високі темпи їх розвитку і значне розширення сфери взаємного співробітництва. У вказаний період кожні 5 років подвоювався товарооборот обох країн. Якщо в 1965 р. його річний обсяг становив лише 76 млн. крб., то в 1975 р. він перевищив 330 млн. крб., а в 1978 р. — 400 млн. крб.²¹ Темпи зростання двосторонньої торгівлі у першій половині 70-х років були одними із самих високих у рамках країн — членів РЕВ. ПНР в ці роки стала третім за величиною торговельним партнером Болгарії, а НРБ, в свою чергу, вийшла на п'яте місце в торгівлі Польщі з іншими соціалістичними державами. Обидві країни задовольняли значну частину потреб одна одної в морських суднах, металообробних верстатах, автомобілях, електронному обладнанні, електротехнічних виробах, сільськогосподарських товарах та ін.

Але не лише темпи та обсяг торгівлі визначали новий якісний ступінь економічного співробітництва між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою. Головним було запровадження більш ефективних, інтенсивних форм взаємних зв'язків, широкий перехід до спеціалізації і кооперування виробництва. Якщо в 1969 р. обсяг у взаємній торгівлі продукції, що постачалася на основі двосторонньої спеціалізації і кооперування, не перевищував 4%, то в 1975 р. він становив 6%, в 1976 р. — 19%, а в 1978 р. — понад 20% загального обсягу болгаро-польської торгівлі²². Успішно розвивалася спеціалізація і кооперування виробництва між двома країнами у суднобудуванні, верстатобудуванні, електротехнічній, електронній та хімічній промисловості. В 1971—1975 рр. з ініціативи БКП і ПОРП було розроблено ряд довгострокових програм співробітництва в окремих галузях народного господарства НРБ і ПНР, зокрема, в машинобудівній, хімічній, вугільній та металургійній промисловості. Під час переговорів партійно-урядових делегацій обох країн, що відбулися в листопаді 1977 р. у Софії, було вироблено комплексну програму економічного та науково-технічного співробітництва між Болгарією і Польщею до 1990 р.²³ Велику роль відіграли БКП і ПОРП у тому, що в науково-технічних зв'язках НРБ і ПНР в 1966—1975 рр. також відбулися якісні зрушення. Поряд з традиційними формами — обміном науково-технічною документацією та спеціалістами — з'явилися і почали широко впроваджуватися такі нові методи співробітництва, як виконання досліджень на замовлення партнера, робота над спільними темами, спільні науково-дослідні групи, конструкторські бюро, археологічні експедиції та ін. У цей же час розпочала свою діяльність і двостороння болгаро-поль-

²⁰ Див: Nowy etap współpracy między Polska i Bułgaria, Warszawa, 1970, стор. 8—10; «Работническо дело», 12 жовтня 1972 р.; „Trybuna Ludu”, 29 листопада 1973 р.

²¹ Підраховано за: Rocznik statystyczny handlu zagranicznego, 1975, Warszawa, 1976, стор. 244; «Работническо дело», 22 липня 1978 р.

²² «Икономическа мисл», 1976, № 13, стор. 8; „Zycie Warszawy”, 29 січня 1979 р.

²³ „Trybuna Ludu”, 18 травня 1976 р.

ська комісія істориків. Обидві сторони досить активно брали участь й у роботі багатосторонніх наукових колективів країн — членів РЕВ²⁴.

Однією з особливостей співробітництва між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою в зазначений період стала значна активізація зв'язків масових громадсько-політичних організацій, розширення всебічних контактів між болгарськими і польськими трудящими. Це було виявом тенденції до зростання ролі подібних факторів в умовах будівництва розвинутого соціалізму, дальшого удосконалення соціалістичної демократії, до інтернаціоналізації духовного життя двох братніх країн. Як підкреслювалося у новому Договорі про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу від 1967 р., обидві сторони «будуть зміцнювати всебічне співробітництво між громадськими організаціями з метою більш глибокого ознайомлення і дальшого зближення двох народів»²⁵.

Важливим напрямом зв'язків громадських організацій Болгарії і Польщі в 1966—1975 р. було співробітництво профспілкових об'єднань обох країн. Особливо інтенсивним воно стало, коли на основі угоди про співробітництво профспілок НРБ і ПНР значно збільшився обмін делегаціями, насамперед робітничими, встановилися безпосередні контакти між галузевими профспілками та первинними організаціями окремих підприємств²⁶. Згідно з цією угодою було налагоджено систему взаємних консультацій з актуальних питань профспілкового руху, спільної розробки проблем, що цікавлять обидві сторони, обміну результатами соціологічних досліджень тощо. Складовою частиною подібних контактів стало тісне співробітництво трудових колективів, зокрема, нафтопереробних комбінатів у Бургасі (НРБ) і Плоцьку (ПНР), судоверфей ім. Георгія Димитрова у Варні й ім. Паризької Комуни у Гданську, та багатьох інших підприємств Болгарії і Польщі²⁷.

Активно розвивалися контакти між болгарськими і польськими трудящими в процесі спільного будівництва промислових об'єктів, двосторонніх наукових досліджень, під час роботи спільних конструкторських бюро та планово-координаційних комісій. Прикладами такого співробітництва в 1966—1975 рр. можуть бути участь польських робітників та інженерно-технічних працівників у спорудженні однієї з найбільших електростанцій у Болгарії «Бобов Дол», ряду об'єктів нафтохімії у Бургасі та Плевені, а також нафтопроводів, вугільних шахт, цукрових заводів та ін.²⁸ Їхні колеги з НРБ, з свого боку, працювали разом з польськими товаришами на будівництві в ПНР спеціалізованих тепличних комбінатів²⁹.

Тісному співробітництву громадських організацій двох братніх країн в 1966—1975 р. сприяли в значній мірі тісні зв'язки, що існували між Вітчизняним фронтом (НРБ) і Фронтом народної єдності (ПНР). Об'єднуючи в своїх рядах мільйони борців за соціалізм, обидві організації сприяли встановленню тісних контактів між болгарськими і польськими трудящими. У привітанні Всепольського комітету Фронту народної єдності VI конгресу Вітчизняного фронту (1967 р.) підкрес-

²⁴ Докладніше: О. В. Петров. Розвиток науково-технічного співробітництва НРБ і ПНР (1966—1975 рр.).— «УІЖ», 1978, № 9, стор. 67—74.

²⁵ Сборник на международни договори, София, 1970, стор. 211.

²⁶ «Отечествен фронт», 23 серпня 1973 р.

²⁷ „Trybuna Ludu”, 10 березня 1968 р.; «Корабостроене и кораблоплаване», 1973, № 6, стор. 4.

²⁸ «Работническо дело», 22 липня 1974 р.; «Польское обозрение», 1972, № 19, стор. 7.

²⁹ „Trybuna Ludu”, 8 березня 1975; «Болгарская внешняя торговля», 1974, № 10, стор. 8.

лювалося, що в умовах активізації всебічних болгаро-польських зв'язків важливу роль у зміцненні братніх відносин між НРБ і ПНР відіграє співробітництво цих обох організацій³⁰.

Досить інтенсивно розвивалися також зв'язки між Болгарським землеробським народним союзом (БЗНС) та Об'єднаною селянською партією (ОСП) Польщі. Борючись разом з БКП і ПОРП за утвердження соціалізму в своїх країнах, вони водночас сприяли розвитку болгаро-польської дружби, розширенню безпосередніх контактів та дружніх зв'язків між трудящими.

Завдяки неухильній увазі з боку БКП і ПОРП значно активізувалися діяльність міст та областей-побратимів Болгарії і Польщі. Протягом 60—70-х років тісні контакти між собою встановили Софія і Варшава, Пловдив і Познань, Плевен і Торунь, Варна і Гданськ, а також ряд інших міст, округів і воеводств обох країн³¹. Міста та області-побратими обмінювалися різними делегаціями, художніми колективами, ділилися досвідом розв'язання соціально-побутових та культурних проблем.

Велику роботу по розвитку співробітництва двох братніх народів, налагодженню тісних зв'язків між громадськими організаціями проводили в 1966—1975 рр. Товариства болгаро-польської та польсько-болгарської дружби. З їх ініціативи в обох країнах з 1968 р. регулярно проходять «Дні Польщі» в НРБ та «Дні Болгарії» в ПНР, а з 1974 р. — «Дні Варшави» в болгарській столиці і «Дні Софії» — в польській³².

Таким чином, тісні інтернаціональні зв'язки широких мас трудящих Народної Республіки Болгарії і Польської Народної Республіки, що здійснювалися під керівництвом Болгарської комуністичної партії та Польської об'єднаної робітничої партії в 1966—1975 рр. через систему народних фронтів, профспілкових, творчих та інших громадських організацій, сприяли дальшому успішному розвитку співробітництва двох країн, зміцненню братерської дружби болгарського і польського народів, посиленню тенденції до поступового зближення НРБ і ПНР у рамках загальних процесів інтернаціоналізації всіх сторін життя, характерних для держав соціалістичної співдружності.

³⁰ VI-ти конгрес на Отечествен фронт, Софія, 1967, стор. 292.

³¹ «Польское обозрение», 1968, № 43, стор. 13; „Trybuna Ludu”, 11 листопада 1972 р.

³² «Работническо дело», 21 червня 1974 р.; „Trybuna Ludu”, 2 липня 1974 р.
У. Український історичний журнал № 8

Наш календар

ПОЛУМ'ЯНА РЕВОЛЮЦІОНЕРКА
(До 100-річчя з дня народження
Є. Б. Бош)

Серед борців за велику ленінську справу почесне місце належить Євгенії Богданівні Бош (партійні клички «Ірина», «Ніна Павлівна», «Японка»).

Народилася Є. Б. Бош 23 серпня 1879 р. у м. Очаківі Херсонської губернії (нині — Миколаївської області) в сім'ї механіка. Революційну діяльність вона розпочала в 1900 р. на півдні України, у 1901 р. вступила до РСДРП. В 1903 р., після II з'їзду РСДРП, вона примкнула до більшовиків-ленінців і з того часу всю свою енергію віддавала партійній роботі.

З 1908 р. Є. Б. Бош брала активну участь у роботі Київського вузлового бюро РСДРП Південно-Західної залізниці, що фактично виконувало функції не тільки міського, а й обласного партійного центру. В 1909 р. царська охранка заарештувала увесь склад залізничного бюро. За ґрати потрапила і Є. Б. Бош, та незабаром її випустили, оскільки під час обшуку жандарми нічого в неї не знайшли.

Після виходу на свободу Євгенія Богданівна проводила велику роботу по відновленню Київської більшовицької організації. З 1910 р. вона регулярно листується з В. І. Леніним і Н. К. Крупською. Спочатку це було ділове листування, але згодом воно набуло дружнього характеру. «Коли ж на ряд моїх коротких ділових листів,— згадувала Євгенія Богданівна,— продовжували надходити товариські дружні листи від Володимира Ілліча і лагідні... листи від Надії Костянтинівни, я якось непомітно для себе залишила короткі інформаційні повідомлення і почала докладно повідомляти про життя парторганізації, про наші утруднення і ділитися з Володимиром Іллічем усіма своїми тривогами. У його відповідях завжди знаходила уважнучуйне ставлення до всіх запитів, дружні поради, вказівки і товариську підтримку»¹.

У листопаді 1911 р. відбулася загальноміська партійна конференція, на якій Є. Б. Бош було обрано секретарем Київського комітету РСДРП. Працюючи секретарем комітету, вона налагодила зв'язки з ЦК, Петербурзьким, Катеринославським, Одеським та деякими іншими комітетами партії.

Київська партійна організація і особисто Євгенія Богданівна взяли активну участь у підготовці Празької конференції РСДРП, що відіграла визначну роль у зміцненні більшовицької партії. Київський охоронний відділ у листі до Особливого відділу департаменту поліції від 2 липня 1912 р., характеризуючи діяльність Київського комітету РСДРП, писав, що останній «ще з кінця 1911 року виявляв аж надто інтенсивну роботу не тільки на місці, об'єднуючи місцеві організації, але й у справі об'єднання всієї партії, що він брав надто активну участь у скликанні січневої 1912 року конференції в Празі, що внаслідок її утворився так званий ленінський ЦК». У листі відзначалась особливо активна роль Євгенії Бош у діяльності по згуртуванню організацій РСДРП навколо ленінського ЦК як загальнопартійного органу².

¹ «Пролетарська революція», 1924, № 3 (26), стор. 155.

² Нелегальна організація РСДРП в Києві (1910—1914 рр.), Х.—К., 1930, стор. 102.

Київська партійна організація однією з перших визнала Празьку конференцію та обраний на ній Центральний Комітет загальнопартійними органами, а їх рішення — обов'язковими для себе. Вона також закликала інші організації РСДРП бойкотувати ліквідаційську конференцію, до проведення якої готувалися закордонні розкольники. Діяльність Київського комітету не могла залишитися непоміченою царською охраною. У квітні 1912 р. Є. Бош знову було заарештовано і після суду в 1913 р. вислано до Верхолеського повіту Іркутської губернії, звідки їй у жовтні 1914 р. вдалося втекти до Японії, а згодом вона виїхала до Америки. Багато поневірянь і тяжких недугів довелося пережити їй за цей час.

Незабаром після приїзду в Нью-Йорк Є. Б. Бош одержала телеграму від В. І. Леніна, в якій він запрошував її взяти участь у роботі першої конференції закордонних секцій РСДРП, що мала відбутися у швейцарському місті Берні. В лютому 1915 р. вона прибула в Швейцарію, де вперше зустрілася з В. І. Леніним. За пропозицією Володимира Ілліча партконференція обрала Євгенію Богданівну до складу комісії по виробленню резолюції конференції з питання про лозунг «Сполучених Штатів Європи».

Під час перебування у Швейцарії Євгенія Бош часто зустрічалась з Володимиром Іллічем, радилася з ним про плани на майбутнє. Вона мріяла про активну роботу і хотіла повернутися в Росію³.

У Берні Є. Б. Бош брала участь у роботі організованого В. І. Леніним журналу «Коммунист», що мав видаватися редакцією центрального органу більшовиків газети «Социал-Демократ». Вийшов лише перший подвійний номер журналу. Всередині редакції «Коммуниста» утворилась антипартійна група Бухаріна—Пятакова, що стояла на антимарксистських позиціях «імперіалістичного економізму»^{3а}. Зокрема, ця група вважала, що національно-визвольні війни в умовах імперіалізму неможливі, і виступала проти програмної вимоги більшовиків — права націй на самовизначення. До цієї групи належала і Є. Б. Бош.

В. І. Ленін був упевнений, що помилки Євгенії Богданівни — це наслідок її недостатньої теоретичної підготовки і тривалої відірваності від практичної роботи в масах. «Люди не подумали. Не почитали. Не зайнялися...», — зазначав В. І. Ленін в одному з листів. — Людей треба спростувати, викрити, дати їм час повчитися і подумати...»⁴. За пропозицією В. І. Леніна видання журналу «Коммунист» було припинено. Є. Б. Бош допускала помилкові погляди і пізніше. Зокрема, в 1923 р. вона примикала до троцькістської опозиції.

Восени 1915 р. Є. Б. Бош переїхала до Стокгольма, а потім у Христіанію (Осло). Під час перебування в Стокгольмі вона підтримувала зв'язки з лівим крилом шведських соціал-демократів, допомагала їм переправляти революційну літературу із Швеції в Росію.

Одержавши повідомлення про перемогу в Росії Лютневої буржуазно-демократичної революції, Євгенія Богданівна вирішила негайно виїхати на батьківщину. Дізнавшись про це, В. І. Ленін у листі до О. М. Коллонтай від 17 березня 1917 р. повідомляв, що він закінчив перший, чорновий начерк тез про політику більшовицької партії, і дуже просив ознайомити з ними Є. Б. Бош⁵. Через Євгенію Богданівну вождь революції передав у Петроград членам ЦК РСДРП написану ним 6 березня 1917 р. телеграму, в якій висловлювалося повне недовір'я буржуазному Тимчасовому уряду і вказувалося на необхідність озброєння пролетаріату⁶.

Повернувшись до Росії, в Петроград, Євгенія Бош з головою поринула у партійну діяльність. 13 березня 1917 р. на засіданні Російського бюро ЦК РСДРП вона

³ А. Гриценко, Ж. Тимченко. Євгенія Богданівна Бош, К., 1964, стор. 35.

^{3а} Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 470.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 186.

⁵ Див.: там же, стор. 386.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 7.

робить повідомлення про тактику більшовицької партії після перемоги буржуазно-демократичної революції. В той же день Євгенія Богданівна оголосила текст телеграми В. І. Леніна на засіданні Виконавчої комісії Петербурзького комітету партії⁷.

Наприкінці березня 1917 р. Є. Б. Бош прибула до Києва⁸, де відразу активно включилася в роботу більшовицької організації. Тут її було обрано членом міського комітету більшовиків, введено до складу Ради робітничих депутатів та редакції більшовицької газети «Голос социал-демократа».

Величезну роль у мобілізації сил соціалістичної революції відіграли Квітневі тези В. І. Леніна, що стали надбанням усієї партії, широких трудящих мас. Повсюдне їх обговорення і схвалення сприяло зміцненню більшовицьких організацій, які швидко згуртувалися навколо ленінської платформи. Проте нові завдання, що постали перед робітничим класом і його авангардом, не зразу стали зрозумілими для всіх членів партії. Невірну позицію при обговоренні Квітневих тез зайняла і Є. Б. Бош, над якою ще тяжіли деякі помилкові позиції періоду першої світової війни, особливо в національному питанні. Не зумівши правильно розібратися в нових історичних умовах, Євгенія Богданівна голосувала проти Квітневих тез. Проте після VII (Квітневої) Всеросійської конференції, на якій вона була делегатом від Київської більшовицької організації, Євгенія Бош визнала помилковість своєї попередньої позиції і стала на шлях боротьби за здійснення ленінського курсу переростання революції буржуазно-демократичної в соціалістичну.

Виходячи з ленінських настанов про необхідність згуртування партійних сил, Є. Б. Бош активно боролася за створення Південно-Західного обласного партійного об'єднання. З ініціативи Київського комітету і за участю Євгенії Богданівни в Києві у квітні 1917 р. була скликана окружна нарада РСДРП Південно-Західного краю, на якій було обрано окружний комітет РСДРП. Секретарем комітету було затверджено Євгенію Бош.

На обласній партійній конференції, що відбулася 10—12 липня 1917 р. у Києві, був обраний Південно-Західний обласний комітет РСДРП(б), головою якого стала Євг. Бош. Вона була делегатом VI з'їзду партії, повернувшись з якого енергійно пропагувала його історичні рішення. Як голова обласного комітету РСДРП(б), Євгенія Бош у серпні—вересні 1917 р. об'їхала фронтові частини, відвідала Могилів-Подільський, Вінницю, Конотоп, Проскурів та інші міста, де виступала перед трудящими, роз'яснюючи їм політику партії. Так, протягом одного тижня вона провела у військових частинах Могилева-Подільського та на його околицях 15 мітингів. «Всюди слухали з захоплюючим інтересом,—відзначала Є. Б. Бош,—і проводжали проханням приїхати ще»⁹.

Євгенія Бош брала активну участь у створенні Української Радянської Республіки. Як відзначав М. О. Скрипник, «революційне чуття Євгенії Богданівни, її незмінне почуття зв'язку з масами, діалектичний аналіз співвідношення класових сил дали їй можливість стати одним з піонерів всеукраїнського робітничо-селянського об'єднання»¹⁰.

На I Всеукраїнському з'їзді Рад (грудень 1917 р.) Україну було проголошено Радянською республікою, а катож обрано ЦВК Рад України, який 17 грудня 1917 р. створив Радянський уряд України—Народний Секретаріат. До його складу ввійшла і Є. Б. Бош. Починається нова сторінка партійної та державної діяльності бійця ленінської гвардії. Всю свою творчу енергію Є. Б. Бош, як і інші народні секретарі, підпорядковує головному завданню—згуртуванню трудящих навколо Рад та мобілізації їх на боротьбу проти націоналістичної контрреволюції. На початку діяльності Народного Секретаріату обов'язки голови уряду виконували всі його члени по черзі. Оскільки Євгенія Бош була секретарем внутрішніх справ, вона

⁷ Там же, стор. 482—483.

⁸ «Летопись революции», 1931, № 4, стор. 148.

⁹ Е. Бош. Год борьбы, М.—Л., 1925, стор. 27.

¹⁰ «Коммунист», 8 січня 1925 р.

також деякий час очолювала його роботу. «До приїзду М. Скрипника,— відзначав у своїх спогадах І. Ю. Кулик,— обраного головою Народного Секретаріату України, головували члени уряду по черзі. Але фактичним головою спочатку була т. Бош»¹¹.

Робота в першому Радянському уряді України була надзвичайно напруженою і відповідальною. Згадуючи про цей період діяльності Народного Секретаріату, Євгенія Бош писала: «Спочатку засідання ЦВК проходили щоденно, а пізніше — на 2 тижні раз. Засідання Народного Секретаріату бували щоденно з 12 до 4—5 години ночі, бо з 6—7 годин вечора більшість членів Народного Секретаріату була зайнята на робітничих зборах і мітингах»¹².

Є. Б. Бош брала активну участь у скликанні і роботі Всеукраїнської селянської конференції, що рішуче засудила буржуазно-націоналістичну Центральну раду, а в питанні про дежавну владу і землю позністю приєдналися до лєнінських декретів, прийнятих II Всеросійським з'їздом Рад.

Після визволення Києва у січні 1918 р. від націоналістичних в'їйськ Центральної ради Євгенія Богданівна Бош разом з урядом Радянської України повернулася до Києва, проводила велику роботу в Народному секретаріаті та по налагодженню діяльності місцевих органів Радянської влади. У цей час вона з окремих питань поділяла погляди лівих комуністів.

Під час боротьби з німецько-австрійськими окупантами в 1918 р. Євгенія Бош керувала політичною роботою в полку Червоного козацтва В. Примакова. Своім особистим прикладом і більшовицьким словом вона постійно підтримувала моральний дух бійців, разом з ними брала участь у боях. З її активною участю в червонокозацькому полку було налагоджено випуск фронтової газети «До зброї!», перший номер якої вийшов 12 березня 1918 р. «Хто знає той час,— писала пізніше Є. Б. Бош,— той легко може собі уявити, з якими труднощами пов'язане було видання. Не говорячи вже про неймовірні труднощі при збиранні потрібного матеріалу, саме друкування номеру вимагало героїчних зусиль»¹³.

Влітку 1918 р. Є. Б. Бош деякий час працювала в Москві. Незабаром за пропозицією В. І. Леніна та Я. М. Свердловського Євгенію Бош було направлено до Пензенської губернії, яка в свій час була основним поставщиком хліба і продовольчих товарів трудящим Москви і Петрограда. Перед від'їздом Є. Бош до Пензи Володимир Ілліч просив її повідомити, якщо буде потрібна допомога. Він говорив: «Обіцяю бути акуратним у виконанні і зробити навіть неможливе, якщо цього буде вимагати успіх роботи... Обов'язково відразу ж телеграфуйте мені, в якому становищі знайдете губернію»¹⁴.

Згодом за завданням лєнінської партії Євгенія Богданівна працювала в Астрахані, потім у Білорусії, виконуючи обов'язки члена Рєввійськради Південного фронту, Астраханському губкомі партії, Раді Оборони Литовсько-Білоруської республіки. Коли на Україну розпочали свій наступ денікінці, її було призначено особууповноваженим уряду України по організації політичної роботи у прифронтовій смузі. В своїх виступах на мітингах і зборах Євгенія Бош закликала трудящих до нещадної боротьби з ворогом. У газеті «Коммунист» (орган Центрального Комітету та Київського губкому КП(б)У) з'являються її запальючі статті «Всі на роботу по обороні!», «Невідкладна робота» та «На перевалі».

Виконуючи найвідповідальніші завдання Комуністичної партії і особисто В. І. Леніна, Є. Б. Бош віддавала свої сили, енергію та здібності полум'яного пропагандиста й організатора в ім'я торжества соціалізму.

Останні роки свого життя Євгенія Богданівна тяжко хворіла. Практична партійна робота стала для неї неможливою, але вона не підкоряється невблаганним обставинам. Позбавлена можливості брати безпосередню участь у діяльності Комуністич-

¹¹ ЦНА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 287, оп. 1, спр. 13, арк. 11.

¹² Е. Бош. Назв. праця, стор. 97.

¹³ Памятник борцам пролетарской революции, погибшим в 1917—1921 гг., М.—Л., 1925, стор. 334.

¹⁴ «Пролетарская революция», 1924, № 3, стор. 167.

ної партії, Євгенія Богданівна вважає своїм священним обов'язком написати книгу, присвячену 1917 року на Україні — року героїчної революційної боротьби трудящих за перемогу Великого Жовтня. Вона написала дві праці, які з великим інтересом читаються і сьогодні. Перша з них «Національний уряд і Радянська влада на Україні» вийшла в 1919 р. Друга її книга «Рік боротьби. Боротьба за владу на Україні з квітня 1917 року до німецької окупації» була написана в 1924 р. Цю книгу Євгенія Бош не побачила. 5 січня 1925 р. Євгенія Богданівна Бош пішла з життя.

Життя та революційна діяльність Є. Б. Бош, якій належить одне з почесних місць у славній плеяді революціонерів-професіоналів, є зразком боротьби за перемогу Великого Жовтня і соціалізму в нашій країні. «Історії російської революції знайомий цей тип жінки-борця, — відзначали товариші Є. Б. Бош, — яка жертвувала собою до кінця, до останньої клітинки мозку, до останнього нервового волокна тій справі, якій вона вирішила служити»¹⁵.

Віддане революції життя Євгенії Богданівни, як і інших жінок-революціонерок, послужило чудовим матеріалом для письменника Вс. Вишневського при створенні образу жінки-комісара в «Оптимістичній трагедії»¹⁶.

Життя і революційний подвиг Євгенії Бош, активного провідника ленінських ідей, талановитого партійного організатора і пропагандиста, назавжди залишаться прикладом, гідним наслідування.

Ж. П. ТИМЧЕНКО (Київ)

¹⁵ «Літопис революції», 1925, № 2, стор. 2.

¹⁶ Вс. Вишневский. Собр. соч. в пяти томах, т. V, М., 1960, стор. 333.

НІМЕЦЬКИЙ ІСТОРИК-АНТИФАШИСТ (До 75-річчя з дня народження В. Бартеля)

У вересневі дні 1978 р. в Києві проходила XXVII наукова конференція Комісії істориків СРСР та НДР з проблем «Фашизм і неофашизм. Історія і сучасність». На заключному пленарному засіданні виступав і ветеран антифашистського руху, колишній керівник Бухенвальдського повстання, доктор Вальтер Бартель, життя і політична діяльність якого є втіленням активної боротьби за соціальну справедливість, за торжество ідей марксизму-ленінізму.

Народився В. Бартель 15 вересня 1904 р. у м. Фюрстенберг (Мекленбург) в робітничій сім'ї. Він рано розпочав свою трудову діяльність і ще підлітком брав участь у молодіжному пролетарському русі.

З 1920 р. Бартель — член організації «Вільна соціалістична молодь» — попередниці Комуністичної спілки молоді Німеччини. Згодом він був обраний до її ЦК.

Дев'ятнадцятирічним юнаком (у 1923 р.) В. Бартель вступає до лав Комуністичної партії Німеччини (КПН). У жовтні того ж року, за два тижні до Гамбурзького повстання, баварська поліція розпочала кампанію переслідування німецьких комуністів. Якось Бартель потрапив до рук поліції, але через відсутність будь-яких прямих доказів його причетності до КПН був звільнений.

У 1927 р. Бартель очолював німецьку делегацію, яка брала участь у святкуванні Міжнародного дня молоді в Москві. Він виступав з трибуни на Красній площі.

У 1929 р. Бартель знову в Москві. Після закінчення дев'ятимісячних курсів при Міжнародній ленінській школі його залишають на три роки для навчання в аспірантурі. Тут він глибоко вивчає історію, філософію, політекономію, історію КПРС, проблеми соціалістичного будівництва, міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Назавжди запам'ятався Бартелю день, коли після закінчення аспірантури група молодих німецьких комуністів біля Мавзолею вождя світового пролетаріату дала клятву невтомно нести ленінські ідеї в робітничі маси своєї країни.

Повернувшись додому, Бартель за завданням ЦК КПН веде партійну роботу серед робітників Берліна і Рура. В червні 1933 р. він потрапляє у гестапо. Далі — допити в Берліні, каторжна тюрма в Бранденбурзі, в якій він перебував 2 роки, еміграція в Чехословаччину. В 1939 р. гестапівські агенти у Празі знову заарештовують його і кидають у концтабір Бухенвальд.

Німецькі комуністи, що перебували в Бухенвальді, знали Бартеля як активного члена партії і в зв'язку з цим обрали його до керівництва своєю підпільною організацією.

Згодом, коли в концтабір почали прибувати в'язні з інших країн, Бартель і його товариші зробили все можливе для встановлення тісного контакту з представниками інших національних підпільних груп. Влітку 1943 р. у зв'язку з розширенням антифашистської боротьби в Бухенвальді було створено підпільний міжнародний табірний комітет (ІТК), активним організатором якого був В. Бартель. Комітет, до якого входили представники різних національних підпільних організацій, відіграв вирішальну роль у підготовці й проведенні збройного повстання в'язнів Бухенвальда.

11 квітня 1945 р., коли гітлерівців охопив панічний страх перед наступаючою Червоною Армією, за сигналом ІТК в'язні напали на головні укріплення концтабору. Велику роль у його визволенні відіграла утворена комітетом військова організація, в якій налічувалось понад 1,5 тис. бійців-інтернаціоналістів, озброєних карабінами, автоматами, кулеметами і навіть «фауст-патронами». В результаті повстання було врятовано 21 тис. фашистських невільників, у тому числі близько тисячі дітей до чотирнадцяти років.

Після визволення Бартель очолює Інтернаціональний табірний комітет, налагоджує роботу по наданню медичної допомоги хворим, забезпеченню визволених людей харчуванням, одягом тощо. Пізніше він турбується про відправлення їх на батьківщину.

Після закінчення війни В. Бартель перебуває у перших лавах будівників нового життя в Німеччині. З утворенням НДР його було призначено помічником Голови Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЕПН) і першого прозидента НДР В. Піка. Пізніше, ставши доктором філології, Бартель переходить на наукову і педагогічну роботу. З 1953 р. він професор університету ім. К. Маркса (Лейпціг), з 1957 по 1962 рр. — очолює Інститут новітньої історії в Берліні і водночас керує відділом новітньої історії в університеті ім. Гумбольдта. Пізніше Бартель працює проректором по навчальній частині цього ж університету. Нині він там же професор-консультант.

Життя В. Бартеля вкрай насичене: він пише книжки, керує авторськими колективами по створенню наукових історичних збірників, виступає на міжнародних конференціях тощо. У 1958 р. виходить його праця «Ліві в німецькій соціал-демократії в боротьбі проти милітаризму і війни». У 1959 р. її видано російською мовою у Москві. Згодом під керівництвом Бартеля виходить у світ збірник документів і матеріалів «Бухенвальд», у якому висвітлюється боротьба антифашистів у гітлерівському концтаборі. Збірник виданий багатьма мовами світу, в тому числі й російською.

Бартель всебічно досліджує проблеми другої світової війни, зокрема рух Опору фашизму. Вже самі назви його статей, опубліковані тільки в радянських виданнях, свідчать про це: «Спільна боротьба німецьких і радянських борців Опору в Бухенвальді» («Новая и новейшая история», 1958, № 3), «Спільна боротьба німецьких і радянських борців Опору в фашистському концентраційному таборі Бухенвальд і висвітлення цього питання в історичній літературі» («Проблемы истории второй мировой войны», М., 1959), «Ернст Тельман завжди відчував пульс робітничого класу» («Германии бессмертный сын», М., 1963), «Нові дані про спільну боротьбу німецьких та зарубіжних антифашистів» («Вторая мировая война. Книга 3-я. «Движение Сопротивления», М., 1966), «Пролетарський інтернаціоналізм у дії» («Ежегодник германской истории», М., 1975) та ін.

Досвідчений історик водночас пильно стежить за формуванням і становленням молодих учених в НДР, які присвятили себе вивченню цих проблем, подає їм необхідну допомогу.

Бартель добре знає ціну фашизму. Майже все своє життя він бореться з ним і сьогодні активно виступає з викриттям його звірчої суті. В одній із своїх статей «Антифашистська боротьба і молодь» учений, відзначаючи успіхи трудящих капіталістичних країн, зокрема молоді, в боротьбі за мир, вказує, що було б фатальною помилкою недооцінювати небезпеку неонацизму і неофашизму та їх розгалужених організацій і груп у країнах Західної Європи.

Будучи віце-президентом Міжнародної федерації колишніх в'язнів Бухенвальда, Бартель часто виїжджає в різні країни Європи для участі в нарадах, симпозиумах, конференціях. Його авторитетний голос кличе до ще більшого єднання усіх прогресивних сил планети у боротьбі за мир, демократію і соціальний прогрес.

С. С. ПАЛИВОДА (Львів)

ВІДОМИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ

(До 175-річчя з дня народження
М. О. Максимовича)

Спадщина Михайла Олександровича Максимовича дуже багатогранна. Науковий діапазон його охоплював природознавство, історію, історіографію, етнографію, філо-

логію, фольклористику та інші галузі науки. Життя та діяльність М. О. Максимовича багато в чому були типовими для представників різночинної інтелігенції кріпосницької Росії. Він повною мірою зазнав і радість успіхів, досягнутих ціною надзвичайного напруження розумових і фізичних сил, і гіркоту невдач і тяжких матеріальних нестатків.

Світогляд М. О. Максимовича сформувався у 20—30-ті роки XIX ст.—у часи суворой реакції, коли, за словами В. І. Леніна, «усі суспільні питання зводились до боротьби з кріпосним правом та його залишками»¹. У становленні його світосприймання важливу роль відіграли ліберальна і демократична суспільно-політична думка, традиції просвітництва кінця XVIII—початку XX століття.

Творча діяльність М. О. Максимовича відбувалася в умовах становлення буржуазної науки і була підпорядкована боротьбі проти консерватизму і різних реакційних концепцій. Європейське визнання вченому принесли дослідження у галузі природознавства і філології. В таких його працях, як «Главные основания зоологии, или наука о животных», «Основание ботаники», «Систематика растений», фундаментальні дослідження «История древней русской словесности», «Начатки русской филологии» було здійснено перші сміливі спроби систематизації наукових знань. Він був одним з основоположників вітчизняної ботаніки і попередників Ч. Дарвіна.

Вчений брав активну участь у боротьбі проти об'єктивного ідеалізму, вніс значний вклад у критику натурфілософії і метафізики. Його філософські ідеї відіграли значну роль у формуванні матеріалістичного світогляду в науці.

У 30-ті роки М. О. Максимович слідом за просвітителями висунув широку і сміливу програму освіти народних мас і прагнув її реалізувати шляхом видання дешевих книг і проведення ряду інших заходів, перебуваючи на посаді першого ректора Київського університету. Його збірники пісень, які поклали початок українській фольклористиці, «Размышление о природе», «Ботаника для юношества», «Краткий букварь для народа» викликали інтерес вчених до історії України. Історико-літературні видання М. О. Максимовича — альманахи «Денница», «Киевлянин», «Украинец» відіграли важливу роль у розвитку української журналістики.

Максимович був одним з перших представників прогресивного напрямку в українській ліберально-буржуазній історіографії.

Прогресивні погляди М. О. Максимовича як історіографа виявилися в обґрунтуванні принципу історизму та історичної істини, у його вимогах до історії як науки. Історія, стверджував вчений, повинна вірно відображувати життя й історію народу,

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 497.

бути засобом освіти і виховання в ньому громадянських і патріотичних почуттів. Він зробив спробу реалізувати просвітительські, природничо-філософські положення, ідеї про поєднання «фактичного і умоглядного методів» дослідження, застосовував у своїй науковій діяльності принципи аналізу і синтезу, критичного відбору матеріалів, порівняльно-історичний метод.

Як одному із зачинателів української історіографії та джерелознавства М. О. Максимовичу належить чимала заслуга в оцінці окремих шкіл і напрямів в історичній науці XVII—XIX ст. (головним чином у зв'язку з критикою норманістів і аналізом ряду сюжетів і подій з історії Київської Русі та України).

Прогресивність наукових ідей вченого виявилася також у захисті традицій М. В. Ломоносова, історичних поглядів О. С. Пушкіна, у критиці антинаукових концепцій М. Т. Каченовського, П. О. Куліша, В. Б. Антоновича, Д. І. Зубрицького та ін. Він відстоював ідею про єдність світового історичного процесу і критикував спроби протиставити російську історію західноєвропейській.

Позитивний вклад ученого в джерелознавство полягав, насамперед, у боротьбі проти антинаукових концепцій А. Л. Шльоцера і традицій критичної школи, в аналізі «Русской Правды», «Слова о полку Игореве», «Повести временных лет», «Истории Руссов», «Апокрисиса», «Синописиса», «козацьких» літописів Самовидця, Грабянки, Величка.

М. О. Максимович одним з перших на Україні зайнявся вивченням історії книгописання і книгодрукування, яку він вважав складовою частиною вітчизняної історії. Він був одним з ініціаторів археологічних розкопок у Києві, брав безпосередню участь у роботі Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, Історичного товариства Нестора-літописця, був організатором створення археологічного фонду в Київському університеті.

В працях з етнографії («Дни и месяцы украинского селянина», «О малороссийских народных песнях», «Что такое думы», «Заметки о бытовых песнях») він історично підходить до аналізу досліджуваного матеріалу, прагне показати його самобутність, нерозривну етнографічну спільність трьох братніх народів, що склалася історично. Його твердження про народну творчість як важливе історичне джерело були значним досягненням історичної думки того часу.

Звертаючись до історії Київської Русі, М. О. Максимович вперше в українській історичній науці на основі даних філології, етнографії, фольклористики піддав різкій критиці антинаукові норманістські погляди на виникнення давньоруської держави, відстоюючи ідею про автохтонність східних слов'ян. «Народ русский образовался из разных отраслей славянского племени, которые с незапамятных времен обитали в Восточной Европе, начиная от Карпат и Вислы,—відзначав М. О. Максимович.—Руссы, давшие имя нашим славянам..., были не норманны, но чистые славяне»².

Великий науковий інтерес становило дослідження вченим етнографічного складу давньоруської держави і, зокрема, княжої дружини, історичної спільності слов'янських народів.

Учений вніс певний вклад у розкриття традиційних історичних зв'язків російського, українського і білоруського народів.

М. О. Максимович був одним з небагатьох істориків того часу, які зверталися до систематичного вивчення історії міст і пам'яток матеріальної культури Київської Русі та України. Поряд з М. В. Закревським і М. Ф. Берлинським він поклав початок критичному освоєнню і узагальненню відомостей про «матір міст руських». Радянські вчені по праву називають його одним з визначних дослідників історії Києва.

М. О. Максимович розглядав історичні події в плані єдності долі російського і українського народів. Саме на основі цього принципу ним були досліджені історія козацтва, повстання XVI—XVII ст., визвольна війна українського народу 1648—1654 рр.

² Центральна наукова бібліотека АН УРСР. Рукописний відділ, ф. 3, од. зб. 4925, арк. 2.

Учений аналізує причини виникнення і етапи розвитку козацтва, акцентує увагу на соціальній нерівності всередині його. Він відзначає роль братств у боротьбі проти унії, за визволення України від іноземного гноблення. В умовах кріпосницької реакції вчений взяв під захист селянсько-козацькі повстання та їх керівників.

Передові ідеї М. О. Максимовича виявилися в оцінці національно-визвольної війни 1648—1654 рр. як історично зумовленого явища, в характеристиці Переяславської ради як «великого історичного акту», що був підготовлений усім ходом боротьби двох братніх народів. Він науково аргументував висновок про Б. Хмельницького як про видатного державного діяча та полководця і першим на Україні підняв клопотання про спорудження йому пам'ятника.

М. О. Максимович поклав початок вивченню гайдамацького руху і, зокрема, повстання 1768 р. («Коліївщини»). Сам факт звернення до цієї теми в умовах кріпосницької реакції, висока оцінка народних рухів були істотним вкладом в історичну науку дожовтневого періоду. Однак у тлумаченні антифеодальних рухів М. О. Максимович виявив ліберальну обмеженість, переоцінюючи значення церковно-релігійного та культурно-ідеологічного факторів як рушійних сил боротьби народних мас.

Суспільно-політичні погляди, які сформувалися в умовах тогочасної епохи, багато в чому зумовили специфіку історичного мислення М. О. Максимовича. Його оцінка історичних подій була по суті ідеалістичною, зумовленою його буржуазним лібералізмом. Він був далеким від політичного радикалізму, допускався помилок і прорахунків у своїх дослідженнях. Однак при всій своїй обмеженості його спадщина мала важливе значення, відбиваючи еволюцію становлення прогресивних традицій в українській історичній науці, зростання співробітництва культур двох братніх народів в умовах кріпосницької Росії.

Вчений вважав, що служіння народу і справі освіти — його священний обов'язок. Він мріяв побачити свою вітчизну економічно і культурно розвинутою, «на чолі всього освіченого людства». М. О. Максимович належить до числа тих діячів минулого, які внесли значний вклад у розвиток прогресивної, демократичної культури.

П. Г. МАРКОВ (Київ)

ВІДОБРАЖЕННЯ У ЗБІРНИКАХ ДОКУМЕНТІВ ТА МАТЕРІАЛІВ БОРотьБИ ТРУДЯЩИХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ

Відзначення 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі — важлива подія в житті республіки. Вона є яскравим свідченням торжества ленінської національної політики партії, дружби радянських народів.

Револьюційно-визвольна боротьба трудящих західноукраїнських земель за возз'єднання з Радянською Україною в 1921—1939 рр. відображена в ряді опублікованих документальних збірників¹. Вони виходили в різний час і в різних містах. У зв'язку з цим назріла потреба в певній їх систематизації.

Документальну основу збірників становлять в основному матеріали фондів партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, державних і партійних архівів Волинської, Львівської, Ровенської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, а також Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. Крім того, в збірниках використано матеріали тогочасної періодики, що видавалася на західноукраїнських землях, а також повідомлення закордонної преси.

Всі документи в збірниках розміщено в хронологічному порядку. Їх можна розділити на дві групи. До першої з них належать документи і матеріали КПЗУ — організатора революційної боротьби в краї, а також комсомольських і модрівських організацій, лівих професійних спілок, матеріали комуністичної й прогресивної преси та документи, складені самими трудящими (протести, скарги, анонімні листи). До другої групи належать документи й матеріали, що походять з ворожого табору польських окупаційних властей.

У документах широко відображено економічне становище трудящих Західної України під час окупації. Особливо тяжким воно було в період економічних криз 1921—1923 рр. та 1929—1933 рр. Панівні класи Польщі намагалися перекласти всі труднощі на плечі народних мас. Під час криз набагато зростали ціни на продукти першої необхідності. У 1925 р. на Західній Україні панував голод. Документи свідчать про надходження допомоги голодуючому населенню поневолених земель з Радянської України через Український Червоний Хрест. До Львова, зокрема, у 1925 р.

¹ Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів (далі — Боротьба трудящих Волині), ч. 1 (1921—1928 рр.), Луцьк, 1957; ч. II (1929—1939), Львів, 1965; З історії революційного руху у Львові (1917—1939 рр.). Документи і матеріали, Львів, 1957; Становище трудящих Львова (1917—1939 рр.). Документи і матеріали, Львів, 1961; Під прапором Жовтня (Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні). Документи і матеріали. Перша книга (1917—1920 рр.), Львів, 1957; Друга книга (1921—1928 рр.), Львів, 1964; Третя книга (1929—1939 рр.), Львів, 1965; За волю народну (Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939). Документи і матеріали (далі — За волю народну), Львів, 1964; Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали (1921—1939 рр.) (далі — Боротьба трудящих Прикарпаття), Станіслав, 1957; Революційна боротьба на Тернопільщині (1917—1939 рр.). Документи і матеріали, Тернопіль, 1959.

було направлено 22 вагони зерна. Аналогічну допомогу робітники й селяни Західної України діставали дуже часто²⁻³. У збірниках вміщено також документи про кількість безробітних у різні періоди, на конкретних фактах ілюструється їх тяжке становище. Так, на Волині за станом на 19 листопада 1924 р. лише в Луцьку і Ковелі налічувалося 2750 безробітних. За неповними даними, в усьому Волинському воєводстві на початку 1936 р. не мали роботи 3794 чол.⁴ У Станіславському воєводстві в 1925 р. налічувалося 3530 безробітних, наприкінці 1935 р.—11 200, а наприкінці 1938 р.— вже 13 020⁵.

Значний інтерес становлять документи, у яких відображено економічне гноблення трудяшого селянства. В них зафіксовано, зокрема, факти роздачі земель українських селян польським колоністам і осадникам. Це призводило до збільшення кількості безземельних. Розорені селяни поповнювали багатотисячну армію сільськогосподарського пролетаріату⁶.

У збірниках вміщено документи і матеріали, які свідчать про жорстоке національне гноблення і політичне безправ'я трудящих Західної України. Проводячи шовіністичну політику, польська буржуазія переслідувала українську мову і культуру, ліквідувала національні школи⁷.

Трудящі західноукраїнських земель з перших же днів окупації боролися проти гніту й експлуатації, за свої економічні й політичні права, за возз'єднання з Радянською Україною. Так, у збірниках наводяться документальні визнання офіційної влади про збройну боротьбу селянських партизанських загонів. Зокрема, засвідчуються факти нападів їх на поміщицькі маєтки, господарства польських осадників-колоністів у Дубицькому, Здолбунівському, Острозькому, Ровенському та інших повітах Волинського воєводства⁸. На Тернопільщині діяли загони П. Шеремета, С. Мельничука, І. Цепка⁹. Санацийний уряд жорстоко розправлявся з національно-визвольним рухом. Для придушення партизанської боротьби використовувалися регулярні війська¹⁰.

Над учасниками збройних виступів організовувалися судові процеси. На них підсудні нерідко заявляли, що вони боролися і боротимуться за возз'єднання всіх українських земель в єдиній державі¹¹. У документах зафіксовані також виступи трудящих проти рекрутських наборів до польської армії і факти дезертирства з неї, випадки бойкотування виборів до польського сейму і сенату та місцевих органів влади¹². Багато документів стосується такої форми класової боротьби, як страйки. Цей рух трудящих тривав від початку окупації краю і до визволення його Червоною Армією у 1939 р. Значна частина страйків мала політичний характер. Найбільшими з них були виступ робітників нафтової промисловості у вересні 1924 р., в якому взяли участь близько 5 тис. чол., та загальний страйк 11 тис. робітників дерезообробної промисловості в листопаді 1926 р.¹³ Часто страйкували також лікарі, кравці, робітники цегельних, цукрових і скляних заводів Волинського воєводства¹⁴. На Прикарпатті неодноразово піднімалися на боротьбу за свої права робітники лісової, дерево-

²⁻³ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 6, 22, 51, 70, 88, 93, 96, 97, 113, 141, 151; Боротьба трудящих Волині, ч. I, док. 76, 84, 99, 103.

⁴ Боротьба трудящих Волині, ч. I, док. 68, 118, 157; ч. II, док. 133.

⁵ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 82, 291, 332.

⁶ Там же, док. 12, 16, 88, 141; За волю народну, док. 33, 43; Боротьба трудящих Волині, ч. I, док. 37.

⁷ За волю народну, док. 2, 9, 105, 148; Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 50, 23, 65, 77.

⁸ За волю народну, док. 26—28.

⁹ Революційна боротьба на Тернопільщині (1917—1939 рр.), док. 74—80.

¹⁰ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 30, 36.

¹¹ За волю народну, док. 36.

¹² Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 14, 19, 37—38, 41, 46, 288—289; За волю народну, док. 83, 140; Революційна боротьба на Тернопільщині (1917—1939 рр.), док. 71, 73.

¹³ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 62, 108.

¹⁴ За волю народну, док. 3, 13—17, 23, 40—41, 47, 52, 62, 69, 79 та ін.; Боротьба трудящих Волині, ч. I, док. 35, 49, 53, 88, 92; ч. II, док. 6, 119, 136, 185.

обробної та інших галузей промисловості. Лише в жовтні 1923 р. у Станіславському воєводстві відбулося 85 страйків, у яких взяли участь робітники металообробної, гірничої, нафтової, будівельної та харчової промисловості — загалом 7733 чол.¹⁵ На території Львівського воєводства з травня 1922 р. по серпень 1939 р., за даними документів, відбулося 623 страйки¹⁶.

Широкого розмаху набрали також революційні виступи сільськогосподарських робітників. Поряд з економічними вимогами — підвищення заробітної плати, зменшення податків тощо — страйкарі висували і політичні: ліквідація поміщицького землеволодіння, звільнення політ'язнів і повернення політемігрантів, возз'єднання західно-українських земель з Радянською Україною¹⁷.

Керівною й спрямовуючою силою в боротьбі трудящих Західної України проти соціального й національного гніту, за возз'єднання з УРСР була Комуністична партія Східної Галичини (з 1923 р. — Комуністична партія Західної України — КПЗУ), яка входила тоді до складу Комуністичної партії Польщі. В документах і матеріалах збірок широко відображено роль КПЗУ у згуртуванні трудящих мас. Навіть місцеві урядовці змушені були визнавати великий вплив комуністичних ідей серед населення. Так, староста Косівського повітового управління у донесенні Станіславському воєводському управлінню в листопаді 1923 р. писав про поширення в повіті листівок із закликком «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» та книжок комуністичного змісту¹⁸. Посилення агітації з боку КПЗУ непокоїло повітового старосту м. Ровно, який у квітні 1936 р. повідомляв про це воєводське управління¹⁹. Листівки із закликами до участі у загальних страйках 1-го травня, в день святкування роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також до боротьби проти прийняття вигідних поміщикам і капіталістам законів дуже часто потрапляли до робітників і селян²⁰.

Дуже важливими і цінними є документи збірок, у яких висвітлюється рух солідарності проти судового переслідування комуністів, що набрав у 20-х роках особливо широкого розмаху. Великого розголосу дістали протести й відозви трудящих проти процесу над 57 членами КПЗУ, що відбувся в Луцьку в лютому—квітні 1934 р.^{21–22}

На основі документальних джерел у збірках розкривається багатогранна діяльність КПЗУ по керівництву боротьбою трудящих за возз'єднання з Радянською Україною. Особливо важливі у зв'язку з цим документи, які свідчать, що Комуністична партія Західної України доклала всіх зусиль до організації мас на боротьбу проти білого терору, проти підготовки імперіалістичної війни, за створення єдиного антифашистського фронту²³.

Намагаючись придушити революційно-визвольну боротьбу трудящих, окупаційні власті здійснювали жорстоку політику терору. Цій меті служили так звані «пацифікації» (умиротворення). Загони поліції і війська громили села, розстрілювали комуністів. Так, у Східній Галичині поліція вчинила розправу над трудящими 325 населених пунктів, війська — у 168. Лише в Станіславському воєводстві в ході «пацифікації» було заарештовано 741 чол.²⁴ Це викликало хвилю протестів. Комуністична партія Польщі закликала робітників усієї країни активно виступити проти фашистського терору на Волині і в Галичині. Значна робота проводилася також серед солдатів. Внаслідок цього вони нерідко відмовлялися від участі в придушенні револю-

¹⁵ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 54.

¹⁶ З історії революційного руху у Львові, док. 92.

¹⁷ Революційна боротьба на Тернопільщині, док. 72; Боротьба трудящих Волині, ч. I, док. 210; ч. II, док. 68, 82, 89, 91; За волю народну, док. 107, 151, 179.

¹⁸ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 52.

¹⁹ Боротьба трудящих Волині, ч. I, док. 119.

²⁰ Там же, док. 81–83, 134, 199; ч. II, док. 78, 146–148; З історії революційного руху у Львові, док. 164, 177, 207, 212, 223–224, 239, 305; Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 58, 206, 208; За волю народну, док. 95, 142–144.

^{21–22} Боротьба трудящих Волині, ч. II, док. 69–74, 76.

²³ Там же, ч. I, док. 165–166, 198; ч. II, док. 20, 35, 59, 186.

²⁴ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 176–177; За волю народну, док. 171.

ційного руху²⁵. КПЗУ вела активну революційно-агітаційну пропаганду і серед безробітних.

У збірниках міститься чимало документів, у яких розкриваються різноманітні форми партійної роботи²⁶.

Великого значення надавала КПЗУ інтернаціональному єднанню трудящих. У збірниках вміщено відозви ЦК КПЗУ до населення, в яких викривалася антинародна суть українського буржуазного націоналізму, його прислужництво іноземній буржуазії та польським окупаційним властям, співробітництво з фашизмом, реакційна роль духовенства і релігії²⁷.

КПЗУ налагодила тісні зв'язки з масовими політичними організаціями трудящих. Однією з таких легальних організацій було Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання — «Сельроб», яке виникло в 1926 р. У 1928 р., після організаційного розколу всередині цієї організації оформилася масова легальна революційна організація трудящих «Сельроб-єдність», яка до заборони її польським урядом у 1932 р. перебувала під безпосереднім впливом КПЗУ. Роль «Сельробу» і «Сельроб-єдності» у революційно-визвольній боротьбі трудящих також належним чином відображено у документах²⁸.

У збірниках приділяється велика увага діяльності молодіжних організацій Західної України. Тут наводяться відозви ЦК КСМЗУ до молоді із закликами до єдності в боротьбі за возз'єднання з Радянською Україною, до участі в створенні єдиного молодіжного фронту в Польщі²⁹.

Серед документів, які стосуються діяльності КПЗУ, є свідчення про відзначення днів пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта, Р. Люксембург, про демонстрації у дні роковин їх смерті, які відбувалися під гаслами непримиренної боротьби з кривавим фашистським терором³⁰.

У ряді документів можна знайти цифрові дані — про чисельність місцевих організацій КПЗУ, про збір коштів у фонд допомоги революційній Іспанії тощо³¹.

Усі документи і матеріали в збірниках належним чином археографічно оброблено. В довідковому апараті вміщено пояснення до скорочень, а також до маловживаних та незрозумілих слів, подаються примітки, географічні покажчики, назви перейменованих вулиць і площ тощо.

Отже, навіть короткий перегляд матеріалів документальних збірників про визвольну боротьбу трудящих західноукраїнських земель за возз'єднання з Радянською Україною свідчить, що вони є цінним джерелом до вивчення цієї проблеми. Однак у збірниках подано лише частину документів, які стосуються досліджуваної теми. Крім того, всі вони видавалися 15—20 років тому. В зв'язку з цим виникла необхідність дальшої систематизації і публікації документів і матеріалів з розглядуваної тематики.

В. І. Тхор (Ровно)

²⁵ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 248, 250.

²⁶ Там же, док. 175, 213, 223—224, 235, 253.

²⁷ Там же, док. 180—181, 227, 245, 265; За волю народну, док. 100; Боротьба трудящих Волині, ч. II, док. 111.

²⁸ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 102, 144—145, 148, 196, 200, 212, 216; За волю народну, док. 63, 70, 88.

²⁹ Боротьба трудящих Волині, ч. II, док. 96, 128; Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 245, 249, 255, 259, 266.

³⁰ Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 229, 256; Революційна боротьба на Тернопільщині, док. 166; Боротьба трудящих Волині, ч. II, док. 177—178.

³¹ За волю народну, док. 104, 109, 111; Боротьба трудящих Волині, ч. II, док. 174; Боротьба трудящих Прикарпаття, док. 270, 293, 310.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КПРС ПО ФОРМУВАННЮ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ,

Видавництво політичної літератури
України,
К., 1978, 184 с. *

Рецензована книга підготовлена в секторі наукового комунізму Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Авторський колектив висвітлює історичний досвід КПРС по створенню соціально-економічних, ідейно-політичних та духовних основ радянського соціалістичного способу життя. В книзі показана керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії у дальшому розвитку і вдосконаленні способу життєдіяльності радянських людей.

В першому розділі розповідається про соціальну політику КПРС як найважливішу передумову формування та розвитку радянського способу життя. Автори показують, що радянський спосіб життя утвердився в результаті усієї революційно-перетворюючої діяльності радянського народу, керованого Комуністичною партією, тих докорінних матеріальних, політичних і духовних зрушень, які сталися в нашій країні за роки Радянської влади.

Автори відзначають, що соціалістичний спосіб життя — це зумовлений соціалістичним ладом спосіб життєдіяльності суспільства, класів, соціальних груп, особн. На яскравому фактичному матеріалі вони розкривають його найважливіші риси — колективізм, гуманізм, демократизм, інтернаціоналізм, соціальний оптимізм. У книзі підкреслюється, що новий зміст праці, комуністична переконаність радянських людей, їх активна життєва позиція є характерними для соціалістичного суспільства. Все це робить соціалістичний спосіб життя об'єктом

великої притягальної сили для трудящих усього світу.

Характеризуючи основні етапи і закономірності формування соціалістичного способу життя, автори підкреслюють керівну роль робітничого класу у його становленні та розвитку. Робітничий клас на чолі з Комуністичною партією організував трудящі маси на боротьбу проти капіталістичного ладу, експлуатації та національного гноблення, за побудову нового, соціалістичного суспільства. Справляючи вирішальний вплив на всі соціальні групи суспільства як най-послідовніший носій ідеалів комунізму, наукового світогляду, ідеології марксизму-ленінізму, робітничий клас відіграв провідну роль у створенні матеріальних і духовних основ соціалістичних форм життя.

У монографії підкреслюється, що найважливішою закономірністю формування та розвитку соціалістичного способу життя в нашій країні є керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії. На всіх етапах комуністичного будівництва Комуністична партія творчо, на основі марксизму-ленінізму оцінювала об'єктивну дійсність, нові явища суспільного життя і виробляла таку соціальну політику, яка сприяла гармонійному розвитку життєдіяльності радянських людей. Комплексно вирішуючи питання, пов'язані з удосконаленням соціалістичного способу життя, КПРС намічає такі заходи, які охоплюють усі сфери життєдіяльності радянських людей: працю, громадсько-політичну активність, духовне життя, побут, дозвілля. Партія виховує трудящих у дусі непримиренності до буржуазної ідеології, до проявів буржуазного способу життя, пережитків минулого у свідомості й поведінці людей.

На спосіб життя радянських людей великий вплив справляє миролюбна зовнішньополітична діяльність КПРС, пройнята ідеалами гуманізму. «Багатогранна діяльність КПРС, — відзначається у книзі, — завжди служила і служить справі визволення трудящих від експлуатації та національного гноблення, від страхіть війни; вона сприяла й сприяє неухильному соціальному прогресу всього людства на шляху до комуністичного способу життя» (стор. 41).

* Авторський колектив: В. Г. Королько (керівник), В. К. Василенко, В. В. Горак, Ф. Я. Горовський, В. В. Колобков, І. Ф. Надольний, В. О. Тихонович.

Значну увагу в книзі приділено висвітленню політики партії по вдосконаленню і розвитку соціалістичного способу життя, яка ґрунтується на принципах, сформульованих основоположниками марксизму-ленізму. В зв'язку з цим у монографії розкривається суть діалектико-матеріалістичної концепції способу життя, розробленої К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. І. Леніним. Автори наголошують на особливому значенні положення класиків марксизму-ленізму про те, що спосіб життєдіяльності індивідів значною мірою залежить від розвитку не тільки економічних, а й політичних умов життя людей, моральних принципів, які утвердились у суспільстві, а також від суб'єктивних прагнень, волі й свідомості людей, їх ціннісних орієнтацій.

Одним з головних напрямів політики партії по формуванню та зміцненню соціалістичного способу життя є розвиток його економічних основ. У другому розділі монографії широко висвітлюється багатогранна діяльність КПРС по формуванню та розвитку продуктивних сил радянського суспільства і людини як головної продуктивної сили.

Історичний досвід партії вчить, наголошується в книзі, що лише політика органічного з'єднання досягнень сучасної науково-технічної революції з перевагами соціалізму, прискорений розвиток науки і техніки є основою якісних зрушень у соціалістичному способі життя, розв'язання завдань побудови комуністичного суспільства.

Підкреслюється, що характерною рисою соціалістичного способу життя і неодмінною умовою його розвитку є соціалістична праця. Її новий зміст, творчий характер, поступове перетворення праці у першу життєву потребу — все це сприяє всебічному розвитку всіх членів суспільства, формуванню нової людини.

Третій розділ присвячений розгортанню соціалістичної демократії і всієї політичної системи суспільства як однієї з найголовніших передумов вдосконалення соціалістичного способу життя. Розвиток демократії передбачає залучення до управління справами суспільства найширших трудящих мас, сприяння всебічному розквіту особи.

В книзі розглядаються такі важливі питання, як формування і вдосконалення соціалістичного способу життя на базі діалектичної взаємодії з процесом подолання соціально-класових відмінностей у радянському суспільстві, утвердження і розвитку інтернаціоналізму, дружби і братерства радянських народів. Торжеством соціалістичного способу життя в нашій країні є становлення у процесі комуністичного будівництва нової історичної спільності — радянського народу.

Важливим структурним компонентом соціалістичного способу життя є духовна культура. У монографії показано роль і місце духовної культури у формуванні соціалістичного способу життя, охарактеризо-

вано ідейно-виховну роботу партії як важливий чинник формування та розвитку соціалістичного способу життя радянських людей, підкреслено, що запорукою дальшого зміцнення соціалістичного способу життя є вдосконалення форм та методів ідейно-виховної роботи.

В заключному розділі монографії розкривається органічний зв'язок процесу переростання розвинутого соціалістичного суспільства в комуністичне з послідовним розвитком соціалістичного способу життя і його переростанням в комуністичний. Це передбачає комплексне розв'язання завдань утвердження та зміцнення корінних основ соціалістичного способу життя, його найважливіших рис і принципів, підтримку всього того нового, що народжується народною ініціативою і уособлює комуністичне майбутнє, подолання та ліквідацію негативних явищ, несумісних з нормами соціалістичного співжиття.

Вирішальною умовою успішного цілеспрямованого формування та розвитку соціалістичного способу життя є керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії, її постійна турбота про неухильне піднесення матеріального та культурного рівня життя народу, її невтомна діяльність по комуністичному вихованню трудящих. Історичний досвід КПРС у формуванні та розвитку соціалістичного способу життя є яскравим проявом неухильного виконання ленінською партією свого інтернаціонального обов'язку, її неогінного вкладу в боротьбу всіх революційних сил сучасності за торжество комуністичних ідеалів у всесвітньому масштабі.

В книзі акцентується увага на міжнародному значенні радянського способу життя, який є прикладом для народів, що стали на шлях соціалізму. Автори ґрунтовно розкривають перевагу соціалістичного способу життя перед капіталістичним, критикують буржуазні перекручення соціалістичного способу життя. У зв'язку з цим прикрим є те, що в книзі автори не звернули уваги на критику ревізіоністських, і зокрема маоїстських концепцій способу життя.

Недостатню увагу приділяється висвітленню історичного досвіду КПРС по удосконаленню сімейно-побутових традицій, громадського побуту.

Оцінюючи монографію в цілому, слід сказати, що вона є значним вкладом у дослідження і висвітлення багатогранного історичного досвіду Комуністичної партії по формуванню і розвитку радянського способу життя. Написана на високому ідейно-теоретичному рівні книга, безсумнівно, подасть реальну допомогу партійним працівникам, лекторам і пропагандистам системи партійної та комсомольської освіти. Вона може бути рекомендована також для викладачів, студентів вузів, для всіх, хто виявляє інтерес до питань соціалістичного способу життя.

І. Н. Побережний (Київ)

ОЧЕРКИ ИСТОРИИ
ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТНОЙ
ПАРТИЙНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ,

изд-во «Донбас»,
Донецк, 1978, 504 с.*

В останні роки науковці Української РСР підготували ряд монографічних досліджень, в яких висвітлюється героїчний шлях одного з бойових невід'ємних загонів КПРС — Компартії України.

Помітною подією в історичній науці є вихід в світ рецензованої праці. Це ґрунтовне дослідження історії однієї з найбільших обласних партійних організацій Української РСР.

Сьогодні в лавах Донецької обласної партійної організації понад 320 тис. комуністів. Під її керівництвом трудящі Донеччини добились значних успіхів у розвитку всіх галузей економіки. За ці досягнення Донецька область двічі нагороджена орденом Леніна. Вона виховала тисячі передовиків виробництва, серед яких майже 500 удостоєні почесного звання Героя Соціалістичної Праці, а шести з них це високе звання присвоєно двічі.

Дослідження історії Донецької обласної партійної організації — почесне і відповідальне завдання, з яким авторський колектив цілком справився.

Методологічну основу монографії становлять праці В. І. Леніна, рішення партійних з'їздів, конференцій, Пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України. В ній використані праці видатних діячів КПРС і Радянської держави, документи і матеріали Донецького обкому, міських і районних комітетів партії, що зберігаються в архівах Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Інституту історії партії при ЦК Компартії України, а також періодична преса, листівки, спогади учасників історичних подій, монографічні видання та інші літературні джерела.

Історія Донецької обласної партійної організації розглядається у нерозривному зв'язку з діяльністю всієї партії.

Безумовною заслугою авторського колективу є висвітлення керівної ролі партійної організації, її впливу на всі сторони соціально-економічного, політичного і духовного життя Донбасу у процесі будівництва нового суспільства. Дотримуючись історико-партійного підходу при аналізі явищ дійсності, автори розкривають складність і багатогранність діяльності партійних організацій області на всіх етапах її існування. Як переконливо доводиться в дослідженні, вірність марксизму-ленінізму, критичний партійний підхід до аналізу подій і процесів допомагали комуністам долати всі перешкоди, знаходити і приймати вірні рішення, добиватися успіхів у здійсненні поставлених завдань. Заслугує позитивної оцін-

ки прагнення показати діяльність усіх ланок Донецької обласної партійної організації: цехових, первинних, районних, міських, які безпосередньо на місцях втілювали в життя рішення ЦК КПРС і ЦК Компартії України.

На прикладі історії Донецької партійної організації яскраво розкривається один з основних принципів марксизму-ленінізму — пролетарський інтернаціоналізм в дії. Члени створеного В. І. Леніним Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» І. В. Бабушкін, І. Х. Лалаєв, А. І. Іванов та інші взяли безпосередню участь у створенні у Донбасі перших соціал-демократичних гуртків, вся діяльність яких проходила під впливом і керівництвом В. І. Леніна. В гуртках вивчали його книги і статті, матеріали «Искры», яка на своїх сторінках висвітлювала становище робітників шахт і металургійних підприємств Донбасу. В. І. Ленін в своїх працях чільне місце відводив аналізу процесів, що відбувалися в цьому районі.

Автори послідовно розкривають діяльність більшовицьких організацій в роки першої російської революції, в період реакції, нового революційного піднесення, першої світової війни. Високої оцінки заслугове висвітлення роботи більшовиків Донбасу в період підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. На багатому фактичному матеріалі простежується їх тісний зв'язок з більшовицькими організаціями Петербургу, Москви, та ін. міст. Так, на VII (Квітневій) Всеросійській партійній конференції, де було завершено процес ідейно-політичного і організаційного згуртування партії навколо В. І. Леніна, були посланці Макіївської, Горлівської та Єнакіївської партійних організацій. Вони одноставно підтримали і схвалили ленінські рішення конференції.

З інтересом читаються сторінки книги про здійснення ленінського плану переходу від буржуазно-демократичної до соціалістичної революції, про боротьбу за завоювання мас на бік революції в умовах двовладдя, за перемогу Радянської влади на Україні. В монографії ґрунтовно розглядаються ці складні процеси, з класових, партійних позицій висвітлюється непримиренна боротьба більшовицьких організацій з угодівськими, буржуазними, націоналістичними партіями та угрупованнями. Підкреслюється, що постійні, тісні зв'язки більшовицьких партійних організацій Донбасу з ЦК РКП(б), ленінські вказівки і настанови відіграли вирішальну роль в остаточній перемозі Радянської влади в Донбасі.

Розповідаючи про роботу партійних організацій по відбудові і дальшому розвитку Донбасу в 20—30 рр., автори на великому фактичному матеріалі прагнуть показати масовий героїзм трудівників, керованих комуністами, у боротьбі за виконання ленінського плану соціалістичного будівництва. Широко показана діяльність партійних організацій по керівництву соціалістичним змаганням, по підтримці, узагальненню

* «Нариси» підготовлені авторським колективом на чолі з доктором істор. наук Г. П. Єрховим.

і поширенню цінних починів П. Ангеліної, М. Ізотова, П. Кривоноса, М. Мазая, О. Стаханова. Зосередження основної уваги на розвитку вугільної, металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості є, на нашу думку, цілком виправданим — адже саме ці галузі становлять серцевину всього народного господарства регіону. Значне місце відводиться також колективізації сільського господарства, успіхам, досягнутим колгоспним селянством Донеччини у роки довоєнних п'ятирічок.

Хвилюючі сторінки книги присвячені рокам Великої Вітчизняної війни, самовідданий боротьбі комуністів по мобілізації всіх сил для відсічі навали німецько-фашистських загарбників. Промисловість у стислі строки була перебудована на воєнний лад. Глибоко усвідомлюючи свій громадянський обов'язок перед Батьківщиною, трудівники Донбасу змагались за виконання напружених планів воєнного часу.

В області діяло народне ополчення у складі 220 тис. чоловік, було створено 33 знищувальних батальони, 53 загони для боротьби з ворожими танками та диверсантами-парашутистами, 180 партизанських загонів і груп.

Справжній трудовий подвиг здійснили трудящі Донеччини при відбудові народного господарства після визволення краю.

Гітлерівські загарбники зруйнували і пограбували міста і села, промислові підприємства, транспорт, сільське господарство, культурні заклади тощо. З 1311 підприємств, що діяли перед війною, лише 61 було придатне до експлуатації. Промисловість випускала 0,6% довоєнної продукції. Відчувалася гостра нестача кваліфікованої робочої сили. В книзі показана велика організаторська робота партійних організацій, які очолили боротьбу трудящих по відродженню Донбасу, розкривається допомога братніх республік у відновленні народного господарства області.

В останніх двох розділах висвітлюється багатогранна діяльність Донецької обласної партійної організації по втіленню в життя рішень XXII—XXV з'їздів КПРС та Компартії України, розповідається про здійснення заходів по вдосконаленню рівня організаторської роботи партійних комітетів, посиленню авангардної ролі комуністів, по дальшому піднесенню політичної та трудової активності трудящих. У книзі наводяться дані про прийом нового поповнення до лав КПРС, про регулювання його соціального складу, розстановку комуністів на виробництві.

Одне з центральних місць у роботі партійних організацій займає прискорення розвитку науково-технічного прогресу у народному господарстві, впровадження наукової організації праці, піднесення соціалістичного змагання на якісно новий рівень. Розглядаючи соціалістичне змагання в динаміці, автори на конкретних прикладах розкривають його ефективність для розвитку народного господарства, дають виробничі портрети передовиків майже всіх основних галузей народного господарства Донеччини — шахтарів, металургів, машинобудівельників, хіміків, трудівників сільського господарства.

Останні сторінки книги присвячені виконанню Донецькою обласною партійною організацією завдань, висунутих XXV з'їздом КПРС на десяту п'ятирічку.

Позитивно оцінюючи рецензовану працю, слід однак звернути увагу авторського колективу і на окремі її недоліки. На нашу думку, діяльність Донецької обласної партійної організації по втіленню в життя рішень XXV з'їзду КПРС потребує глибшого, більш докладного висвітлення. В останніх розділах мало говориться про труднощі, які прийшлося долати Донецькій партійній організації в тих чи інших сферах життя області. Недостатньо розкрито механізм керівної діяльності партійної організації Радами народних депутатів, профспілками, комсомолом, товариством «Знання» тощо. Надто стисло розповідається про діяльність партійної організації, спрямовану на зростання матеріального добробуту трудящих, розвиток науки і культури. Оскільки в монографії наводиться значна кількість прізвищ, а також назв підприємств, бажано було б в кінці книги дати іменний покажчик. Книга набагато виграла б, якби була ілюстрована фотодокументами, картами, схемами, діаграмами. Все це, на нашу думку, варто врахувати при підготовці другого видання.

В цілому рецензована праця є значним науковим доробком авторського колективу в дослідженні історії Компартії України, зокрема Донецької обласної партійної організації. Вона викличе інтерес партійних працівників, пропагандистів і агітаторів, науковців і викладачів, студентів вузів, слухачів системи партійної освіти — всіх, хто вивчає славний шлях боротьби і творення ленінської партії, хто захоплюється її героїчною історією.

М. М. Матвійчук (Київ),
В. О. Романцов (Київ)

І. К. Васюта.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
НА СЕЛІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
ДО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ (1918—1939).

Вид-во при Львівському
державному університеті
видавничого об'єднання
«Вища школа», 1978, 192 с.

Напередодні 40-річчя возз'єднання Західної України в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі наша історична наука збагатилася новим дослідженням І. К. Васюти, яке має безпосереднє відношення до цієї знаменної дати.

Історія західноукраїнських земель у період між двома світовими війнами, коли вони перебували під гнітом буржуазно-поміщицької Польщі, привертала увагу багатьох дослідників. Однак досі не було цілісної синтетичної праці, в якій би комплексно досліджувалися соціально-економічні відносини на селі Західної України в зазначений період. Монографія І. К. Васюти — перше таке дослідження, в якому з марксистсько-ленінських позицій на багатому документальному матеріалі глибоко і всебічно показано становище західноукраїнського селянства в буржуазній Польщі, розкрито соціально-економічні та політичні передумови возз'єднання Західної України з Радянською Україною.

Для написання монографії автор використав численні документи Центрального державного історичного архіву УРСР у місті Львові, державних архівів Львівської та Івано-Франківської областей, цікаві статистичні дані, значну кількість економічної та історичної літератури на дану тему. Більшість першоджерельних матеріалів введено в науковий обіг уперше.

Рецензована книга є також певним внеском у загальну справу радянських істориків, які дають гідну відсіч реакційним силам з українського буржуазно-націоналістичного табору на Заході, що намагаються всіляко перекидати історію, заперечувати законність встановлення Радянської влади в західних областях України. Монографія І. К. Васюти переконливо спростовує антинаукові теорії «єдиного потоку», про «безкласовість» і «безбуржуазність» українського народу в минулому і обґрунтовано доводить, що возз'єднання західноукраїнських земель у братній сім'ї народів Союзу РСР було обумовлено закономірністю історичного розвитку.

Вона привертає увагу постановкою багатьох принципово нових питань, які раніше не порушувалися у подібних наукових дослідженнях. Це стосується таких проблем, як соціально-економічна природа поміщицького господарства та його еволюція, аграрна політика польського уряду, розвиток капіталістичної сільськогосподарської кооперації, аналіз соціальної структури села, аграрного перенаселення та його наслідків, причин та особливостей селянсько-

го руху на західноукраїнських землях в 1918—1939 рр.

Поклавши в основу монографії проблемний принцип, автор розпочинає своє дослідження із загальної характеристики розвитку капіталізму в сільському господарстві Західної України. Він підкреслює, що до початку досліджуваного періоду в Польщі й насамперед на західноукраїнських землях буржуазна аграрна еволюція не завершилася, жоден з двох типів аграрного капіталізму ще остаточно не утвердився, продовжувала існувати основа для загальнодемократичного тиску і повороту, за висловом В. І. Леніна, від «пруського» до «американського» шляху. Цю справу вирішувала класова боротьба (стор. 10—11). Вона загострилася, зокрема, в зв'язку із земельною реформою 1919—1925 рр.

В монографії вдало висвітлені питання формування аграрних відносин в Західній Україні та їх особливостей, пов'язаних насамперед з проведенням тут польської осадницької колонізації. Автор довів, що реалізація реформи 1919—1925 рр. означала насильство над трудящими селянами на користь куркульства.

Значний інтерес становить висвітлення ролі кооперації в капіталістичному розвитку західноукраїнського села і, зокрема, у зміцненні аграрної буржуазії. Аналізуючи кооперативний рух, автор навів чимало матеріалів, які викривають антинародну діяльність різноманітних товариств і спілок, показують тісний зв'язок аграрної буржуазії з фінансовим капіталом, спростовують нікчемні вигадки українських буржуазних націоналістів про «класову єдність» і «класове співробітництво» в сільській кооперації.

Досліджуючи еволюцію соціально-економічної структури західноукраїнського села, автор вперше в радянській історіографії визначив ступінь класового розшарування селянства до початку 30-х років з врахуванням усієї сукупності економічних показників, в тому числі характерні риси і особливості цього процесу в різних місцевостях, хоч ця проблема вимагає ще дальшої розробки.

Вдалою є й спроба автора дослідити класову диференціацію селян Західної України за їх національною ознакою. Це дає можливість, по-перше, ще переконливіше спростовувати теорії українських буржуазних націоналістів про соціальну «однорідність» і «безбуржуазність» українського селянства; по-друге, показати соціальну неоднорідність селян польської національності в Західній Україні; по-третє, висвітлити спільність класових інтересів українських і польських трудящих, які були основою їх інтернаціонального єднання в боротьбі проти класових ворогів, за соціальне визволення.

В монографії знайшли висвітлення різні форми капіталістичної і напівфеодальної експлуатації трудящих селян, показано великі масштаби лихварства і посилення податкового гніту, заборгованості селян по

податках та капіталістичному і лихварському кредиту. Автор розкриває класову суть і колоніальні риси податкової і кредитної політики польського буржуазно-поміщицького уряду в західноукраїнському селі.

Велику увагу в праці приділено аналізу різних форм і методів експлуатації села капіталістичними монополіями, які широко застосовували, зокрема, систему монопольних цін: низьких на сільськогосподарську продукцію і високих на промислові товари. Великими були і територіальні «ножиці» цін. Значна розбіжність цін на сільськогосподарську продукцію в метрополії і внутрішній колонії, як підкреслює автор, була наслідком колоніального господарювання на західноукраїнських землях монополістичного капіталу, який встановив контроль над виробництвом і сферою збуту. На цьому наживалися купецько-лихварські елементи, поміщицькі синдикати (Спілка експортерів зерна та Малопольська спілка млинів) і зв'язані з монополіями керівники кооперації.

Значне місце в книзі займає з'ясування причин, форм вияву і наслідків аграрного перенаселення. Автор показує, що на початку 30-х років у західноукраїнському селі налічувалося понад 1600 тис. «зайвих» робочих рук — 27% від загальної кількості населення, зайнятого в сільському господарстві (стор. 174). В роботі показані умови життя різних соціальних прошарків села — наймитів, поденників та інших груп сільськогосподарського пролетаріату.

В монографії показано також національно-політичне гноблення західноукраїнського селянства, викривається антинародна, реакційна ідеологія та політика українських буржуазних націоналістів і уніатської церкви. В центрі уваги автора — висвітлення аграрної політики КПЗУ, яка послідовно захищала інтереси трудящих. Глибокий аналіз соціально-економічних процесів на селі, всебічне обґрунтування причин і особливостей селянського руху 1918—1939 рр. дали змогу авторові показати соціальні й політичні передумови возз'єднання Західної України з Радянською Україною, спростувати антинаукові реакційні вигадки буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів історії Західної України в досліджуваний період.

Відзначаючи велику наукову і політичну цінність рецензованої праці, необхідно вказати й на деякі її недоліки. Так, при висвітленні історіографії проблеми автору слід було згадати працю Л. Я. Корнійчук «Становище трудящегося селянства західних областей України під владою панської Польщі» (К., 1957), яка була першою спробою дослідити дане питання.

Варто було, на наш погляд, при дослідженні становища західноукраїнського селянства не обмежуватися в основному аграрними відносинами, а дещо більше зупинитися на критиці загальної соціально-правової структури капіталістичного суспільства з його законами «непорочності» приватної власності, «свободи приватної ініціативи» тощо, на основі яких і базувалася експлуатація трудового селянства в буржуазній Польщі. Це, зокрема, вся система законодавства і правосуддя з величезною армією судових чиновників, адвокатів, які під виглядом «захисту» приватновласницьких інтересів теж грабували пригноблених селян. Сюди ж слід віднести і торгово-лихварський капітал, який з особливою жорстокістю душив західноукраїнське селянство. Щоправда, в книзі є окремий параграф «Експлуатація селян банками та лихварями», але в ньому йдеться більше про кредитно-банківську систему і майже нічого не сказано про те, як величезна маса приватних торговців, користуючись відсутністю контролю над цінами, ошукувала безправних і неписьменних селян. Це питання могло б бути предметом окремого дослідження.

В роботі зустрічаються й окремі недоліки редакційного порядку. Так, на стор. 26 (другий абзац) твердження автора суперечить наведеним ним цитаті із звіту Львівської землеробської палати. Неудалними є деякі формулювання, такі, як «аграрна революція» (замість «селянська революція», стор. 14), «селянська буржуазія» (замість «сільська буржуазія», стор. 25, 37, 127).

Проте вказані недоліки не впливають в цілому на високу оцінку дослідження І. К. Васюти. Думається, що книга буде зустрінута з інтересом не тільки фахівцями, але й широким колом читачів.

М. К. Івасюта (Львів),
Д. Д. Низовий (Львів)

В. Ф. Солдатенко.

БОЛЬШЕВИСТСКАЯ ПРЕССА УКРАИНЫ
В 1917—1918 гг.

Историко-библиографический обзор,
изд-во при Киевском
государственном университете
издательского объединения «Вища школа»,
К., 1979, 208 с.

Радянська історіографія більшовицької преси періоду підготовки та проведення

Великої Жовтневої соціалістичної революції збагатилась новою працею — монографією В. Ф. Солдатенка. Історії більшовицької преси у 1917—1918 рр. присвячена значна кількість публікацій, про це свідчить, зокрема, історіографічний огляд, зроблений автором у передмові до книги. На відміну від попередніх дослідників (Г. Карнауха, М. Ф. Дмитрієнка та ін.) В. Ф. Солдатенко здійснив аналіз не лише більшовицької партійної преси, але й газет Рад, профспілок та інших масових органі-

зацій, які протягом 1917—1918 рр. перейшли на більшовицькі позиції. Це дозволило розширити рамки дослідження і сприяло тому, що книга стала певною віхою в реалізації ідеї, яка вже давно розвивається на сторінках наукової преси, про створення розгорнутого довідника всієї більшовицької преси зазначеного періоду.

Монографія В. Ф. Солдатенка складається з розгорнутих довідок, а точніше статей-мікродосліджень, про 64 більшовицькі газети, що видавалися на Україні з березня 1917 р. по квітень 1918 р. (14 партійних газет, 36 газет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, 9 військових газет, 5 профспілкових видань). Якщо врахувати, що лише близько 10 газетам досі присвячувалися окремі статті дослідників, то стане зрозумілою велика робота, проведена автором.

В. Ф. Солдатенко скрупульозно зібрав дані про історію створення, строки і регулярність видань, склад редакційних колегій, місця збереження газет тощо. Не обмежуючись цими даними, автор проаналізував зміст газет, уточнив строки переходу деяких з них на більшовицькі позиції, навів найбільш яскраві уривки із статей.

Заслугою автора є те, що він узагальнив відомості про публікації ленінських праць на сторінках більшовицької преси. В книзі згадується майже про 300 публікацій ленінських праць в українській періодиці з березня 1917 р. по квітень 1918 р.

В дослідженні містяться цінні дані про тиражі більшовицьких газет, що видавалися на Україні. Щоправда окремі з них вимагають уточнення, адже більшість газет в залежності від багатьох об'єктивних факторів не мала в той час сталих тиражів. Тому до цього питання слід підходити дуже обережно. Автор, наприклад, наводить дані про те, що тираж газети «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» складав близько 10 тис. примірників (стор. 70). Насправді тираж газети не був однаковим, у 1917 р. він коливався від 5 до 29 тис. екземплярів¹. Те саме можна сказати й про газету «Солдатская мысль», орган полкового комітету 49-го піхотного полку. Автор вказує її тираж 6—7 тис. екземплярів (стор. 157), але у квітні газета видавалася тиражем 20 тис.²

Заслугує на увагу спроба автора класифікувати газети по групах. Ще в 1974 р. В. Ф. Солдатенко пропонував розподілити більшовицькі газети в такому порядку: 1) газети більшовицьких організацій; 2) газети Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та інших революційних і робітничих організацій, які прийняли більшовицьку платформу; 3) газети військових

організацій при більшовицьких комітетах і військових частинах, в яких вирішальний вплив мали більшовики³. Тепер автор запропонував більш досконалу схему класифікації газет, розподіливши їх на чотири групи: 1) друковані органи більшовицьких комітетів і організацій (стор. 16—63); 2) видання Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (стор. 64—154); 3) військова преса (стор. 155—185); 4) профспілкові періодичні видання (стор. 186—195). Але і цією класифікацією не зовсім зручно користуватися, що наочно продемонстрував у ряді випадків і сам автор. Адже деякі з газет в 1917 р. були одночасно органами Рад, профспілок, фабзавкомів (наприклад, газета «Пролетарская мысль» — Київ). Газету «Харьковский революционный печатник», яка була органом секції більшовиків і співчуваючих спілки робітників друкарської справи, варто, на наш погляд, віднести до розділу партійних газет. Що ж до категорії «військова преса», то вона взагалі носить невизначений характер. Не випадково нарис про деякі газети, що були розраховані на солдатів, опинилися в книзі у розділі «Видання Рад» (наприклад, газети «Известия солдатских депутатов 8-й армии» (Могилів-Подільський), «Вперед» — орган Ради депутатів 4-ї армії радянських військ Українського фронту). Все це переконує в тому, що більш доцільно користуватися класифікацією, запропонованою В. В. Фарсобіним, який рекомендує поділяти більшовицьку пресу на такі групи: 1) більшовицька партійна преса; 2) інші більшовицькі газети. Окремо він виділяє так звані невизначені видання, які відповідають перехідним ступеням між пролетарською і непролетарською пресою⁴. Виділення цієї 3-ї групи газет, на наш погляд, має рацію, бо, зокрема й на Україні, були такі невизначені видання (наприклад, «Вісті Полтавської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів», «Известия Полтавского Совета революции» на початку видання — у листопаді 1917 р. та ін.).

В науковій літературі зверталася увага на те, що поняття «більшовицька преса» стосовно періоду підготовки і проведення Жовтневої революції чітко не окреслено. Не випадково у більшості досліджень (особливо це характерно для видань до 1964—1967 рр.) під більшовицькою розуміють партійну пресу. Автор, рецензованої

³ В. Ф. Солдатенко. Більшовицька преса України — джерело вивчення боротьби партії за ленінську політику пролетарського інтернаціоналізму в період підготовки і проведення Жовтневої революції. — «Архіви України», 1974, № 3.

⁴ В. В. Фарсобин. Вопросы источниковедческого анализа центральных большевистских газет (март 1917 — февраль 1918 г.). — Источниковедение истории советского общества. М., Наука, 1964, стор. 101.

¹ Одеський обласний державний архів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 86, арк. 38; спр. 90 а, арк. 41 зв.; спр. 90 б, арк. 101 зв.

² Там же, спр. 90 б, арк. 25 зв.

монографії, дає й своє визначення поняття «більшовицька преса»: «...та, яка цілком розділяла платформу партії більшовиків, всіляко її пропагувала і боролась за втілення в життя» (стор. 12). На нашу думку, таке визначення не зовсім обґрунтовує включення деяких газет до книги, адже більшовики деяких міст, скажімо, Полтави, Кременчука, Одеси, самі припускалися помилкових поглядів з деяких проблем поточного моменту та революційної тактики, що відбивалося й на змісті навіть партійних газет. Доцільніше було б сказати, на наш погляд, що до більшовицьких газет слід зараховувати такі, які з основних питань революції перейшли на бік більшовиків.

Недостатня визначеність поняття «більшовицька преса» веде до неоднакових тлумачень різними авторами змісту деяких газет. Так, В. Ф. Солдатенко не погоджується (стор. 12) із М. І. Смирновою, яка вважає газету «Моряк» (Одеса) більшовицькою⁵. Ця газета не аналізується в книзі. А даремно. Ознайомлення з повним комплектом газети, що зберігся в Одеській науковій бібліотеці, дозволяє нам зробити висновок про те, що на певному етапі розвитку ця газета з есерівських позицій перейшла на більшовицькі. З 16 вересня, коли її редакцію очолив більшовик, газета стала кликати читачів до розв'язання наболілих питань у більшовицькому розумінні. У передовій статті «Змова не знищена — будьте насторожі», спрямованій проти буржуазії, говорилося: «Треба негайно, не чекаючи ні хвилини, почати проводити в життя земельну революцію, треба приступити до негайного здійснення робітничого контролю над виробництвом і розподілом»⁶. А в статті «Коли ж кінець проклятих війн?» викривалася імперіалістична політика уряду. В наступних номерах газета розкрила значення з'їзду Рад, що готувався у Петрограді. Так, 23 жовтня газета вийшла з редакційною статтею «Влада Рад». В ній говорилося: «Настав момент, коли лозунг «Вся влада Радам!» повинен бути, нарешті, перетворений в життя». В газеті було опубліковано ряд важливих партійних документів: стаття В. І. Леніна «З щоденника публіциста» (2 жовтня), звернення Балтійського флоту «До пригноблених усіх країн» із закликом піднімати прапор повстання (14 жовтня). 30 жовтня газета вийшла з передовою «До

світлого майбутнього», в якій вітала перемогу Жовтневої революції. 6 листопада вона надрукувала декрети про мир, про землю, 27 листопада — декрет про робітничий контроль. Все це дає підставу вважати газету більшовицькою. Щоправда, виникає питання, чому більшовики Одеси в листопаді 1917 р. в листі до ЦК, який цитується в книзі (стор. 76), серед більшовицьких газет міста не згадують газету «Моряк»? На наш погляд, справа в тому, що «Моряк» був органом спілки моряків торгового флоту і розповсюджувався не в місті, а на кораблях цього флоту. До речі, делегат від моряків торгового флоту на II Всеросійському з'їзді Рад в анкеті на питання «під впливом якої фракції знаходиться друкований орган...?» відповідав: «Орган «Моряк», редактор більшовик»⁷.

Взагалі, слід зазначити, коло більшовицьких газет, що видавалися на Україні, в досліджуваній період значно ширше, ніж це відзначено в книзі. Автор не звернув уваги на деякі статті, в яких вже робилися спроби охарактеризувати ряд газет цього ж періоду. Так, А. Г. Ткачук ще в 1965 р. зробив спробу визначити кількість більшовицьких за змістом військових видань на Румунському і Південно-Західному фронтах. Він виявив 12 більшовицьких газет, причому деякі з них не згадуються в книзі («Гвардеец», «Перекопсць», «Коммуна», «Окопные думы»)⁸. Окремі упущення, які можна виправдати тим, що книга є першою спробою створити довідник з усієї більшовицької преси на Україні 1917—1918 рр., не применшують значення великої роботи, здійсненої автором. Слід підкреслити високий рівень оформлення в книзі наукового апарату, наявність іменного та географічного покажчиків, вибіркового бібліографічного списку (зауважимо лише, що, враховуючи характер видання, його слід було б розширити). В цілому книга заслуговує високої оцінки, вона висвітлює важливу маловивчену тему, дальша, колективна розробка якої здатна порадувати нас відкриттям нових яскравих фактів багатогранної роботи більшовиків по використанню преси для завоювання і зміцнення диктатури пролетаріату в нашій країні.

Б. І. Корольов (Київ)

⁵ М. І. Смирнова. Газета «Моряк» у боротьбі за Жовтень. — Наукові праці з історії КІРС. Вид. 21. К., 1968, стор. 27—35.

⁶ «Моряк» (Одеса), 16 вересня 1917 р.

⁷ Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. Сборник документов, М., 1957, стор. 323.

⁸ А. Г. Ткачук. Більшовицька преса Південно-Західного та Румунського фронтів у 1917 р. — «Архіви України», 1965, № 3, стор. 76—81.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

Сборник научных трудов*,
Днепропетровск, ДГУ, 1978, 114 с.

З 1975 р. історики Дніпропетровська видать щороку збірники наукових праць, присвячені питанням вітчизняної історіографії та джерелознавства**. Рецензоване видання є певним вкладом у розв'язання завдань, поставлених XXV з'їздом КІРС перед історичною наукою.

Книжка складається з двох розділів: 1) джерелознавства та 2) історіографії. До кожного з них включено по 8 статей, у яких широко використані архівні джерела, а також вже опубліковані документи і спеціальні праці. Ряд наукових розвідок першого розділу тематично пов'язаний. Так, статтю В. Я. Борщевського «Деякі питання вивчення радянської періодичної преси як історичного джерела», присвячену загальним аспектам дослідження радянської періодики з висловленням цінних рекомендацій щодо правильного її використання, доповнює й продовжує стаття І. І. Копотієнка «До питання про структуру газетних матеріалів (За матеріалами газет України 1921—1925 рр.)». Автор останньої розглянув структуру і особливості відображення в газетах республіки розвитку історичного процесу в період відбудови народного господарства. Близькою до них за тематикою є стаття А. М. Черненка «Російські робітничі газети в Австралії як історичне джерело (1912—1917 рр.)». У ній автор наочно доводить, які важливі матеріали історик може і повинен почерпнути з газет. Стаття А. В. Санцевича «Листівки як історичне джерело» свідчить про цінність історичної інформації, що її містять документи. Заслугує на увагу і всіляку підтримку пропозицій автора про публікацію каталогів колекцій листівок, які зберігаються у різних архівах, музеях та бібліотеках країни.

Одна із статей розділу хронологічно присвячена періодові відбудови і розвитку народного господарства країни в 1921—1925 рр. У праці «До питання про класифікацію писемних джерел про участь робітничого класу в міськрадах Донецько-Криворізького басейну (1921—1925 рр.)» (автор — В. В. Подгаєцький) зроблено вдалу спробу включити до загальноприйня-

тої класифікації схеми писемні джерела з досліджуваного питання. Стаття В. Н. Мороко «Видання закордонних більшовицьких організацій 1903—1905 рр. як джерело» розширює документальну базу дослідників історії більшовицьких організацій. Її автор рекомендує широко використовувати як цінне історичне джерело видання Комітету закордонних організацій і закордонних груп сприяння РСДРП у період підготовки і проведення першої російської буржуазно-демократичної революції.

Більш давнім періодам історії — XV—XVIII ст. — присвячені статті М. П. Ковальського «Документальні колекції Радзімінського і Оссолінського як джерело з історії Волині XV—XVIII ст.» і Ю. А. Миценка «Українські короткі літописці кінця XVII — початку XVIII ст.». У першій з них докладно розглядається історія виникнення, особливості та джерелознавче значення згаданих вище старовинних рукописів, у другій — уперше опубліковано знайдені автором у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР кілька українських літописців кінця XVII — початку XVIII ст., які доповнюють наші знання про ряд відомих культурних діячів тих часів.

Розділ з історіографії починається статтею В. І. Шевцова «Оцінка німецької історіографії кінця XVIII — першої третини XIX ст. в творах Й. Т. Паєвського». У ній розглядається забутий дослідниками доробок професора Ніжинського ліцею Й. Т. Паєвського, погляди якого характерні для російської буржуазної історіографії у період її формування. В статті «Російська історіографія другої половини XVIII ст. і царизм» на підставі аналізу численних фактів її автор А. Г. Бolečух доходить важливого висновку про те, що царизм перешкоджав розвитку передових, прогресивних напрямів і теорій у російській історичній науці.

Три історіографічні статті збірника присвячені радянському періодові. Зокрема, в статті В. В. Іваненка «Про стан і перспективи вивчення історії модрівського руху в СРСР» аналізується переважно наукова література останніх років з вказаної проблеми, накреслено шляхи дальшої розробки ще малодосліджених її аспектів. «Питання більшовизації фабзавкомів і профспілок 1917 року на Україні в історичній літературі 20-х — першої половини 30-х років» — тема статті П. М. Бабець. Автор простежує, як ці питання були розкриті у працях радянських істориків під час становлення і зміцнення радянської історичної науки в країні. В. В. Гоцуляк у статті «Радянська історіографія про боротьбу В. І. Леніна і більшовиків за повернення інтернаціоналістів у революційну Росію» аналізує позицію В. І. Леніна та його однодумців з цього питання, розглядає їх відповіді праці.

Дві статті П. Г. Кожемякіна присвячено історії стародавнього Риму. В першій з них — «Історія римського рабовласництва в творах російських дворянських дослідників

* Редакційна колегія: д-р істор. наук проф. Борщевський В. Я. (відп. редактор), канд. істор. наук доц. Шевцов В. І. (заст. відп. редактора), канд. істор. наук доц. Ковальський М. П., канд. істор. наук доц. Бolečух А. Г. (відп. секретар).

** Див.: Сарбей В. Г., Шевченко Ф. П. Історіографічні та джерелознавчі видання Дніпропетровського університету. — «УІЖ», 1978, № 2.

першої третини XIX ст.» — автор стверджує, що менш розробленими були питання про становлення, розвиток і загибель рабовласницьких відносин. Все ж він виділяє окремі аспекти, по яких йшло дослідження цих питань, критикує дворянську історіографію за її обмеженість, вузькість джерельної бази, хибну методологію. У другій статті «Деякі питання древньоримської історії в лекціях Д. Л. Крюкова» аналізується історична спадщина професора Московського університету Д. Л. Крюкова з питань історії стародавнього Риму, зокрема, спецкурс «Римские древности», який було прочитано в 1837 р. У статті «До питання про час проникнення сарматів у Скіфію» В. І. Костенко на основі першоджерел переглядає ряд положень і дат, що стосуються давньої історії Північного Причорномор'я, зокрема, час приходу сарматів у Скіфію та розгром останньої.

Таким чином, перед нами — цікавий, змістовний і різноплановий збірник, появу якого слід вітати. Однак він не позбавлений і певних недоліків. Зокрема, у

деяких його статтях, на наш погляд, спірною є періодизація. Крім того, у збірнику вміщено мало матеріалів, присвячених радянському періодові.

На сторінках видання часто трапляються граматичні помилки. Багато було б на майбутнє вмішувати у збірниках наукові розвідки, присвячені актуальним проблемам сучасної історії, методичні й методологічні історичних досліджень, історіографічні огляди. У зв'язку з цим, може варто давати історіографічні огляди з окремих проблем за різні періоди. Ширші хронологічні рамки, природно, вимагатимуть збільшення обсягу статті, але дадуть змогу простежити еволюцію висвітлення того чи іншого питання, визначити внесений у його розробку вклад на кожному з етапів розвитку історичної науки.

Ці завдання під силу досвідченим кадрам історіографів і джерелознавців, які працюють в одному з провідних наукових і учбових центрів республіки — Дніпропетровську.

Н. В. Комаренко (Київ)

Н. П. Ковальський.
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ
ИСТОРИИ УКРАИНЫ (XVI —
ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVII ВЕКА),
часть 1, Днепропетровск, 1977, 94 с.;
часть 2, Днепропетровск, 1978, 113 с.;
часть 3, Днепропетровск, 1978, 94 с.

Дніпропетровський державний університет імені 300-річчя возз'єднання України з Росією — один з республіканських центрів по дослідженню проблем історіографії, джерелознавства та інших спеціальних («допоміжних») історичних дисциплін. Науковцями університету підготовлено та видано ряд збірників, монографій і посібників¹. Вийшов у світ в трьох частинах посібник відомого джерелознавця М. П. Ковальського.

Для того, щоб успішно виконувати завдання, що стоять перед істориками в наш час, треба творчо підходити до вирішення назрілих проблем, постійно підвищувати свій ідейно-теоретичний рівень, удосконалювати методи наукової роботи. Саме на це націлює постанову ЦК КПРС «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи».

Радянською історичною наукою порушено і належним чином висвітлено ряд важливих проблем різних періодів історії. Од-

нак слід відзначити, що історики України недостатню увагу приділяють історіографії, джерелознавству та іншим спеціальним історичним дисциплінам. Розвиток історичної науки можливий лише при умові пильної уваги до фактів, що вимагає глибокого і всебічного вивчення першоджерел. «Марксизм стоїть на ґрунті фактів, а не можливостей», — писав В. І. Ленін². Три випуски посібника М. П. Ковальського є першою значною працею з питання джерелознавства історії України періоду феодалізму.

Жодна галузь і дисципліна в історичній науці не виступає ізольованою від інших. М. П. Ковальський не обмежився розповіддю тільки про джерела — він звертає увагу на зв'язок джерелознавства з історіографією, археографією, історією установ, з дипломатикою та іншими спеціальними дисциплінами.

В посібнику розповідається про джерела, які стосуються історії України XVI — першої половини XVII ст. Це був час, коли основна частина українських земель перебувала у складі шляхетської Польщі, коли в суспільстві відбувалися значні соціально-економічні зміни, загострилася класова боротьба народних мас, відбувалися селянсько-козацькі повстання, серед населення України зростало прагнення до возз'єднання з Росією.

Перша частина посібника присвячена аналізу радянських археографічних публікацій документальних джерел. У книзі розкривається творча лабораторія історика,

¹ Див.: Огляд В. Г. Сарбей, Ф. П. Шевченко. Історіографічні та джерелознавчі видання Дніпропетровського державного університету. — «УІЖ», 1978, № 2, стор. 134—137.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 306.

розповідається про пошуки джерел шляхом аналізу інформації виданих документів, дається досить ґрунтовна класифікація джерел за видами і тематикою, значна увага приділяється висвітленню публікаторської діяльності радянських археографів. Автором також проведена коліткі робота по виявленню матеріалів з історії України в періодичних виданнях за роки Радянської влади. Автор вказує на недоліки, які існують у цій справі, звертає увагу на питання, що потребують дальшого дослідження. У книзі відзначається актуальність публікації джерел про становище народних мас і соціально-економічний розвиток українських земель в першій половині XVI ст. Назріла також необхідність видання джерел про народні рухи, які відбувалися на Україні в XVI—XVII ст., та про російсько-українські зв'язки цього періоду.

Ця частина книги є також своєрідним бібліографічним покажчиком джерельних публікацій і досліджень, що з'явилися в радянських виданнях.

Радянське джерелознавство та археографія використовують багатий досвід минулого. Тому другу частину праці присвячено аналізу дореволюційних вітчизняних публікацій джерел. Автором вперше в джерелознавстві та археографії проведена класифікація і групування опублікованих джерел по історії України XVI — першої половини XVII ст. за їх видовими ознаками, тематикою та хронологією. Встановлюється місце зберігання джерел. З марксистсько-ленінських позицій розкривається класово-політична спрямованість публікацій в дорадянський період.

Автор розглядає публікації однотомні, серійні, журнальні. Вміщено також відомості про археографів, які готували відповідні публікації. В книзі показана археографічна діяльність окремих дореволюційних видавничих центрів. Спеціальний розділ присвячено публікації документів з історії України у Москві і Петербурзі, які були культурними і науковими центрами також і для українського народу. У другому розділі розповідається про видання джерел Київською археографічною комісією та Історичним товариством Нестора-літописця, третій розділ висвітлює діяльність Віленської

археграфічної комісії, Харківського історико-філологічного товариства, Одеського товариства історії і старожитностей.

Автор основну увагу приділяє аналізу видань документальних джерел по соціально-економічній історії України, документам про взаємозв'язки російського та українського народів в XVI — першій половині XVII ст. та про форми і прояви класової боротьби.

Третя частина праці присвячена характеристиці опублікованих джерел по історії України XVI—XVII ст. на іноземних мовах. Слід відзначити, що це дослідження є першим в українському джерелознавстві. У ньому зроблено огляд і охарактеризовано найбільш значні іноземні публікації джерел, в яких є відомості з історії України XVI—XVII ст., розглянуто структуру і зміст публікацій, різновидності документів. Виявляючи своєрідність цих видань, автор підкреслює їх класову обмеженість. Як і в попередніх частинах, основна увага звертається на соціально-економічні питання, класову та визвольну боротьбу народних мас. Крім публікацій джерел автор використав широке коло літератури на іноземних мовах, в якій знайшла своє відображення історія України періоду феодалізму.

Третя частина відрізняється своєю структурою і колом джерел від двох попередніх. В першому розділі йдеться про публікацію документальних джерел, другий присвячено епістолярним та оповідним джерелам, а також збірникам з різномірними джерелами.

Третя частина посібника відкриває перед дослідниками широкі джерельні можливості у висвітленні багатьох питань. Автор звернув увагу на ряд недоліків методологічного і методичного характеру, які треба враховувати, використовуючи іноземні публікації XIX—XX ст.

В цілому рецензована праця написана на належному науковому рівні і може бути зразком при підготовці подібних видань. Вона допоможе викладачам, студентам історичних факультетів вузів, а також всім тим, хто цікавиться вітчизняною історією.

Ф. П. Шевченко (Київ)

МЕЖДУНАРОДНАЯ
СОЛИДАРНОСТЬ ТРУДЯЩИХСЯ
1917—1923 *

изд-во «Наукова думка»,
К., 1978, 352 с.

В умовах сучасного світового революційного процесу проблеми міжнародної солі-

дарності, пролетарського інтернаціоналізму, об'єднання всіх антиімперіалістичних сил у боротьбі за мир, національне визволення і соціальний прогрес перебувають у центрі уваги КПРС, а також комуністичних і робітничих партій світу.

Тому слід всіляко вітати вихід у світ рецензованої монографії, в якій відтворено широку картину пролетарської солідарності, яка особливо зросла у світі після

* Редакційна колегія: А. М. Шлепаков (відповідальний редактор), Б. М. Забарко (відповідальний секретар), В. І.

Клоков, І. М. Мельникова, І. Ф. Черніков.

перемоги Великого Жовтня. Книгу написано на основі широкого фактичного матеріалу, праць теоретиків марксизму-ленінізму, документів міжнародного комуністичного і робітничого руху, архівних матеріалів, монографічної та мемуарної літератури, періодичної преси.

Зібраний авторським колективом матеріал систематизовано у п'яти розділах, що правда не кожний з них рівноцінний за обсягом викладеного фактичного матеріалу. На нашу думку, більш виправданою була б систематизація тексту у двох великих розділах, причому в першому з них доцільно об'єднати I, II і IV розділи монографії, а в другому — III та V розділи.

У першому розділі «Великий Жовтень та інтернаціональний захист його завоювань. Початок нового етапу в розвитку пролетарського інтернаціоналізму», який складається з чотирьох параграфів, головну увагу приділено інтернаціональній солідарності міжнародного пролетаріату з революційною боротьбою трудящих Росії за встановлення Радянської влади і розгром контрреволюції та іноземної інтервенції. Використавши широкий фактичний матеріал, автор розділу І. С. Хміль показав вплив Великого Жовтня на розвиток революційного процесу в Європі і США, створення комуністичних партій у ряді країн, розкрив інтернаціональний характер Жовтневої революції. Слід водночас зазначити, що розділу бракує ґрунтовної джерельної бази, він має в основному не науковий, а публіцистичний характер.

Надто стилій за обсягом (32 стор.) другий розділ — «Трудящі Азії, Африки й Латинської Америки у русі солідарності з Країною Рад» (автори — І. Ф. Черніков та О. Н. Вітрученко). В ньому розповідається про історичні корені й окремі фактичні прояви солідарності з Радянською Росією на африканському, азійському та латиноамериканському континентах. Тут, на нашу думку, не досить глибоко проаналізовано революційні події у згаданих вище країнах. Надто часто автори посилаються на збірник матеріалів «Дело трудящихся всего мира. Факты, документы, очерки о братской помощи и солидарности трудящихся зарубежных стран с народами Советского Союза» (М., 1957) та ін.

За добром матеріалу, глибиною аналізу та методологічною спрямованістю позитивно відрізняється від інших третій розділ «Солідарність міжнародного пролетаріату у боротьбі трудящих Німеччини й Угорщини. 1918—1919 рр.» (автори — Г. В. Павленко та І. М. Гранчак). Тут до наукового обігу введено значну кількість нового джерельного матеріалу і на його основі досить ґрунтовно розкрито широкий рух солідарності трудящих Європи і, зокрема, Країни Рад з революційним робітничим класом Німеччини, Угорської та Баварської республік. Щоправда, у розділі дано перебільшену оцінку впливу Листопадової революції 1918 р. у Німеччині на хід революційних подій у центральних і південноєвропей-

ських країнах. Зокрема, авторською натяжкою є твердження про вплив німецької революції на революційне піднесення в Австрії (стор. 122—123). Як відомо, в Австрії буржуазно-демократична революція почалася набагато раніше, ніж у Німеччині.

Автори розділу надто захоплюються цитуванням висловлювань окремих діячів робітничого руху, документів.

Найбільші за обсягом IV і V розділи (стор. 179—350). В них висвітлюється боротьба зарубіжного пролетаріату на захист і підтримку Країни Рад у 1921—1923 рр. та рух інтернаціональної солідарності трудящих у період революційних боїв 1923 р. Обидва розділи відрізняються від попередніх трьох розділів не лише широкою науково-джерельною основою, а й глибшим аналізом проблем, оригінальною постановкою ряду питань, які до виходу в світ рецензованої монографії залишалися поза увагою радянських дослідників.

Великий фактичний матеріал міститься в IV розділі (автори — О. А. Макаренко та Б. М. Забарко). В ньому показано активну участь міжнародного пролетаріату у відбудові соціалістичної економіки окремих районів Країни Рад, зокрема вугільних шахт Донбасу, промислових підприємств Кузбасу та ін. Широко висвітлено грандіозний вплив Жовтневої революції на трудящих усього світу. Цей розділ містить особливо цінний матеріал для вчителів історії та викладачів вузів.

Цікаві дані про солідарність радянських людей з пролетаріатом Болгарії, Німеччини та Японії в період революційних боїв 1923 р. наведено в розділі V (автори — Б. М. Забарко та В. А. Врадій).

Проте й ці розділи не позбавлені недоліків. Автори захоплюються окремими дріб'язковими деталями, багато місця відводять аналізу болгарського повстання 1923 р., що досить широко висвітлено у радянській балканістиці. Чимало сторінок (189, 212, 235, 301, 302, 339 та ін.) переобтяжено прізвиськами, великою кількістю цифрових даних (стор. 205, 290, 315, 320). На окремих сторінках (185, 197, 202, 205, 225, 227, 241, 247, 287, 315, 334, 335 та ін.) надзвичайно багато дається посилань.

У цілому ж рецензована колективна праця певною мірою доповнює наші знання про міжнародну пролетарську солідарність. Це особливо важливо нині, коли пролетарський інтернаціоналізм є об'єктом ідеологічної диверсії не тільки з боку апологетів імперіалізму та їх націоналістичних поплічників, а й з боку маоїстів, які паплюжать комуністичні ідеали, стали на шлях прямої агресії проти в'єтнамського народу.

Вихід книги у світ, безумовно, буде позитивно оцінений історичною громадськістю республіки. Вона стане в пригоді науковцям, вузівським викладачам, вчителям-історикам, студентам історичних факультетів, усім, хто цікавиться проблемами післяжовтневого розвитку робітничого руху.

А. Ф. Трубайчук (Київ)

Хроніка та інформація

ІСТОРІОГРАФІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В КАЛІНІНГРАДІ

28—30 травня 1979 р. в м. Калінінграді відбулася наукова конференція на тему «Актуальні питання вивчення і викладання історіографії у вищій школі». Організаторами її були: Наукова рада з проблеми «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР, Північно-Західна регіональна секція цієї Ради та Калінінградський державний університет.

На пленарному засіданні, яке відкрив ректор університету, д-р екон. наук, проф. М. А. Медведєв, було заслухано 5 доповідей: «Наукова рада з проблеми «Історія історичної науки» і деякі питання викладання історіографії у вищій школі» (д-р істор. наук, проф. В. А. Дунаєвський), «Про проект нової програми з історіографії історії СРСР» (канд. істор. наук, доц. В. О. Муравйов), «Нова література для вузів з проблем історіографії нового і новітнього часу» (д-р істор. наук, проф. Г. Р. Левін), «Підручники і навчальні посібники з історіографії вітчизняної і загальної історії (спроба порівняльного аналізу)» (канд. істор. наук В. І. Дурновцев), «Про вивчення історіографії народів СРСР в загальних вузівських курсах вітчизняної історіографії дорадянського періоду» (д-р істор. наук В. Г. Сарбей).

На конференції працювали дві секції: історіографії та історії СРСР; історіографії загальної історії.

З доповідями і повідомленнями виступили науковці та викладачі вузів Москви, Ленінграда, Калінінграда, Калініна, Саратова, Куйбишева, Свердловська, Петрозаводська, Іванова, Рязані і Вологди.

Активну участь у роботі конференції взяли члени української делегації. На пленар-

ному засіданні і на засіданнях обох секцій були заслухані доповіді д-ра істор. наук, проф.

Миколаївського педінституту Г. Г. Черних «Відображення ленінської історіографічної спадщини в програмах та підручниках вузів з історіографії», д-ра істор. наук, проф. Київського університету В. Н. Котова «З досвіду читання курсу історіографії історії СРСР», канд. істор. наук, доц. Одеського університету І. В. Зав'ялової «Деякі проблеми читання курсу історіографії нового і новітнього часу в університетах», канд. істор. наук, доц. Одеського університету С. Й. Аппатова «Досвід викладання історіографії історії нового і новітнього часу», д-ра істор. наук, проф. Кам'янець-Подільського педінституту П. Ф. Лаптіна «Проблемні лекції з історіографії в курсі медієвістики у педінститутах».

Актуальних проблем розвитку української історіографії як складової частини історіографії СРСР торкнулись д-р істор. наук, проф. Університету дружби народів ім. Лумумби О. В. Чистякова у своїй доповіді «Висвітлення проблем історіографії XVII ст. в загальному курсі історіографії історії СРСР» та д-р істор. наук, проф. Калінінського університету Г. П. Жндков у доповіді «Про структуру навчального посібника з історії історичної науки в СРСР періоду розвинутого соціалізму».

В роботі конференції взяв участь зав. відділом науки і учбових закладів Калінінградського обкому КПРС канд. пед. наук В. Н. Шамардін. Прийнято рішення про видання збірника праць конференції.

В. Г. Сарбей (Київ)

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ»

21—22 червня в Києві відбулася науково-практична конференція «Актуальні проблеми ідеологічної боротьби на сучасному етапі». Її організатори — Київський міський Компартії України, товариство «Знання» Української РСР, Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн

АН УРСР і Київський філіал Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

Від Президії АН УРСР учасників конференції привітав віцепрезидент АН УРСР академік АН УРСР П. Т. Тронько.

З великим інтересом учасники конферен-

ції заслухали доповідь члена Політбюро ЦК Компартії України, першого секретаря Київського міськкому Компартії України товариша О. П. Ботвина «Актуальні проблеми ідеологічної боротьби і завдання міської партійної організації по ідейно-політичному вихованню трудящих».

Постійне зростання ідейної переконаності, політичної зрілості трудящих, відзначив доповідач, стало важливою умовою успішного просування радянського суспільства вперед. Новим виявом постійної турботи Комуністичної партії про підвищення рівня ідеологічної роботи є прийнята в квітні цього року Постанова ЦК КПРС «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи». В світлі цієї постанови першочерговими завданнями партійних організацій столиці Радянської України є поглиблене втілення в практику ленинського принципу єдності ідеологічної і організаційної роботи, органічне поєднання політико-виховної діяльності з мобілізацією мас на вирішення актуальних соціальних і економічних питань. Доповідач підкреслив, що імперіалістична пропаганда безперервно намагається отруїти свідомість радянських людей наклепами на нашу дійсність, очорнити соціалізм. Буржуазні ідеологи силкуються перекрутити не тільки теорію соціалізму, а й його історію, економіку, політику, культуру. Одним з найдієвіших знарядь у підіривній діяльності проти соціалізму поборники старого світу вважають буржуазний націоналізм. Головна ставка робиться на сionізм і український буржуазний націоналізм. Все це вимагає, підкреслив товариш О. П. Ботвин, посилення активності, оперативності і переконливості нашої пропагандистської і контрпропагандистської діяльності, всебічного підвищення ефективності роботи партійних комітетів та ідеологічних установ, усіх пропагандистських кадрів по своєчасній і аргументованій відсічі антирадянській пропаганді, координатції всіх засобів ідейного впливу для розв'язання завдань наступального викриття класового противника.

З доповіддю «Антисоціалістична суть новітніх буржуазних і реформістських течій» виступив голова наукової ради АН СРСР з проблем зарубіжних ідеологічних течій, академік АН СРСР М. Б. Мітін. Він, зокрема, відзначив, що одним з плацдармів, на якому в останні роки ведеться гостра ідеологічна боротьба, було й лишається питання війни і миру. Сотні й тисячі книг, брошур, статей, опублікованих на замовлення західних військово-промислових комплексів, сповнені вигадок про міфічну «радянську загрозу». Неспроможність цих вигадок доводять боротьба за мир, практика економічного й наукового співробітництва країн з різним суспільним ладом, пропаганда ленинських принципів мирного співіснування, яку веде КПРС.

«Проблеми соціального розвитку сучасного світу в ідеологічному протиставленні» — тема доповіді директора Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних кра-

їн АН УРСР, члена-кореспондента АН УРСР А. М. Шлепакова. Він відзначив, що одним із засобів дискредитації завоювань реального соціалізму «радіологічними» центрами є використання обивательських уявлень про життєвий рівень людей. Критично аналізуючи показники соціально-економічного розвитку капіталістичних країн, підкреслив А. М. Шлепаков, треба розкривати справжній зміст «усереднення» цього рівня, за яким приховується контрастність соціального стану різних категорій населення.

З доповіддю «Завдання атеїстичного виховання у світлі постанови ЦК КПРС «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» виступив керівник Київського філіалу Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС, д-р філос. наук, професор О. С. Онищенко. Він зазначив, що імперіалізм сьогодні активно використовує релігійний канал для ідеологічного проникнення в соціалістичні країни. Останнім часом наші ідеологічні противники все більше практикують замасковані спроби збудження релігійності, намагаються дискредитувати атеїзм і атеїстичну пропаганду. Тому далі вдосконалення атеїстичної роботи передбачає узагальнення нагромадженого досвіду, детальний аналіз змін, що відбуваються в середовищі віруючих, викриття клерикально-антикомуністичних диверсій з-за кордону. Доповідач висвітлив загальносоюзне значення атеїстичної роботи у Києві.

На важливі напрями сучасної ідеологічної боротьби звернув увагу у своїй доповіді «Антимарксистська суть сучасних доктрин маоїзму» заступник директора Інституту Далекого Сходу АН СРСР д-р філос. наук В. О. Кривцов. Він підкреслив, що маоїзм переживає період гострої кризи і розкладу. Світовий комуністичний рух, викриття великодержавної, шовіністичної суті маоїзму, безсумнівно, допоможуть китайському народу стати на вірний шлях.

Обговорення проблем вдосконалення форм і методів ідеологічної роботи проходило по секціях. На засіданні першої секції обговорювалась тема: «Зовнішньополітична діяльність КПРС і проблеми ідеологічного протиставлення між соціалізмом і капіталізмом», яка була розкрита у таких доповідях і повідомленнях: «Досвід пропаганди зовнішньополітичної діяльності КПРС і проблеми підвищення ефективності і якості лекційної пропаганди» (д-р істор. наук Г. М. Цветков); «Співвідношення мирного співіснування і класової боротьби на міжнародній арені» (канд. істор. наук Л. О. Лещенко); «Мобілізація трудящих на виконання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань — вагомий вклад у здійснення радянської програми миру» (О. І. Нікіщенко); «Еволюція зовнішньополітичних концепцій США в галузі культурних обмінів із соціалістичними країнами» (канд. істор. наук В. М. Ткаченко); «Порушення прав людини у зовніш-

ній політиці Ізраїля» (канд. істор. наук В. К. Гура); «Дружні зв'язки з трудовими колективами соціалістичних країн — найважливіший засіб інтернаціонального виховання трудящих» (П. Д. Теренчук); «Ідеологічні маневри противників розрядки міжнародної напруженості» (І. Ф. Черепанов); «Роль засобів масової інформації у боротьбі проти ідеологічних диверсій імперіалізму» (Я. С. Грицай).

«Критика буржуазного націоналізму, міжнародного сіонізму і питання інтернаціонального та патріотичного виховання трудящих» — тема засідання другої секції.

Учасники його заслухали доповіді і повідомлення: «Ідеологічні диверсії зарубіжних організацій українських буржуазних націоналістів проти дружби народів» (д-р істор. наук В. П. Чернявський); «Досвід роботи партійних організацій Києва по подоланню буржуазно-націоналістичних пережитків та еміграційних настроїв серед окремої частини населення» (канд. філос. наук В. М. Куценко); «Надбання парт-організацій по патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих» (В. П. Коломієць); «Посібництво українських буржуазних націоналістів силам війни і гегемонізму» (канд. істор. наук В. П. Трошинський); «Агітаційно-масова робота в трудовому колективі по викриттю буржуазної пропаганди» (Г. К. Улещенко); «Національні відносини у фокусі ідеологічної боротьби» (канд. істор. наук М. М. Соломатін); «Ідеологічні диверсії емігрантських організацій українських буржуазних націоналістів проти молоді» (канд. істор. наук О. В. Картунов); «Антирадянська основа блокування українських буржуазних націоналістів і сіоністів» (В. В. Ковальов); «Сіоністські фальсифікатори зовнішньої політики СРСР» (О. В. Спицька).

Тема засідання третьої секції «Два способи життя — дві ідеології» була розкрита у таких доповідях і повідомленнях: «Особливості ідеологічної боротьби в умовах розрядки міжнародної напруженості»

(д-р екон. наук В. І. Філіппов); «Два світа — два способи життя» (д-р філос. наук К. Ю. Зуев); «Неспроможність буржуазних прогнозів соціально-економічного розвитку капіталізму» (д-р філос. наук В. В. Косолапов); «Критика антимарксистських теорій змагання двох систем» (канд. екон. наук І. Ю. Сушинська); «Критика буржуазних концепцій соціалістичної економічної інтеграції» (канд. екон. наук Г. О. Шепелюк); «Діяльність трудових колективів по утвердженню і розвитку соціалістичного способу життя» (канд. екон. наук П. Ю. Тарасюк); «Робота закладів культури по викриттю буржуазної, буржуазно-націоналістичної, сіоністської та релігійної пропаганди» (А. М. Супрун).

Учасники четвертої секції, роботою якої керували другий секретар міськкому партії В. М. Гайовий, секретарі міськкому партії Т. В. Главак, Д. Б. Головкин, В. В. Кулик, обговорили проблему «Сучасна ідеологічна боротьба і релігія». Були заслухані доповіді і повідомлення: «Критика буржуазно-клерикальних фальсифікацій історії Києва і Київської Русі» (канд. філос. наук В. О. Зоц); «Формування політичної культури громадян як засіб протидії релігійному екстремізму» (канд. філос. наук І. І. Бражник); «Шляхи підвищення ефективності ідейно-виховної роботи з віруючою молоддю» (канд. філос. наук П. І. Косуха); «Питання вдосконалення підготовки і перепідготовки лекторів-атеїстів» (канд. філос. наук І. П. Северчук); «Методика критики новітніх концепцій клерикального антикомунізму» (канд. філос. наук В. О. Суярко); «Специфіка роз'яснення серед іноземних туристів становища релігії та церкви в СРСР» (В. С. Зорько); «Соціалістична обрядовість в системі форм і методів комуністичного виховання трудящих» (М. Т. Пархоменко).

Конференція підсумувала роботу секцій і прийняла практичні рекомендації, які сприятимуть активізації боротьби проти буржуазної ідеології.

Ю. Т. Краснощок (Київ)

60-річчя ПРОФЕСОРА М. А. АКОПОВА

7 червня 1979 року на засіданні Ради Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті відбулося урочисте відзначення 60-річчя з дня народження доктора історичних наук, професора кафедри історії КПРС ІПК при КДУ Михайла Арутюновича Акопова.

Відкриваючи засідання Ради, директор інституту, проф. А. Т. Нелєп підкреслив, що М. А. Акопов належить до числа відомих радянських суспільствознавців, талановитих партійних пропагандистів. З доповід-

дю про життєвий і творчий шлях М. А. Акопова виступив зав. кафедрою історії КПРС ІПК при КДУ, проф. П. М. Шморгунов.

Народився Михайло Арутюнович Акопов 7 червня 1919 р. в с. Тех Горіського району Вірменської РСР. Згодом, разом з сім'єю, переїхав до м. Ставрополя. В 1938—1939 рр. працював зав. відділом піонерських організацій, а потім — зав. відділом пропаганди і агітації Старомар'ївського райкому комсомолу Ставропольського краю. Член КПРС з 1939 р.

Того ж року М. А. Акопов був призваний до лав Радянської Армії, якій віддав 35 років свого життя. Службу в армії розпочав курсантом полкової школи, згодом його призначили заступником політрука роти. В травні 1940 р. М. А. Акопов обирається відповідальним секретарем комсомольського бюро полку.

В роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. М. А. Акопов перебував на партійно-політичній роботі в Радянській Армії. За бойові заслуги нагороджений орденами «Вітчизняної війни» першого і другого ступеня, «Червоної зірки» і медалями.

В 1946—1950 рр. навчався у Військово-політичній академії ім. В. І. Леніна, після закінчення якої у житті М. А. Акопова розпочався новий період. Спочатку він працює лектором Ризького окружного будинку офіцерів, а згодом — начальником соціально-економічного циклу Калінінградського військового училища. У 1958—1960 рр. він старший викладач, а в наступні 14 років — начальник кафедри марксизму-ленінізму Київського вищого інженерно-артилерійського училища.

З жовтня 1974 року М. А. Акопов професор кафедри історії КППС ІПК при КДУ. Глибока ідейно-теоретична підготовка, багатий досвід науково-педагогічної і пропагандистської роботи дозволили М. А. Акопову успішно працювати й на ниві підготовки та підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук вузів СРСР. За роки діяльності в ІПК при КДУ його авторитет науковця і викладача, наставника і пропагандиста помітно зріс.

Перу М. А. Акопова належить понад 100 друкованих праць, які торкаються різних проблем марксистсько-ленінської теорії, історії КППС, ленінської теоретичної спадщини, ідеологічної боротьби на сучасному етапі. Серед них — «В. І. Ленін і Радянські Збройні Сили», «Ленінізм — теорія і методологія революційної думки і революційної дії», «Ленінізм ідейна спадщина — наукова основа Конституції СРСР», «Ідеологічні міфи імперіалізму», «За фасадом «вільного світу», «Насильство — знаряддя імперіалізму», «Насильство і обман — методи правління імперіалістичної буржуазії» та ін., які дістали позитивну оцінку наукової громадськості.

Як лектор-пропагандист М. А. Акопов за заслуги в пропаганді марксизму-ленінізму нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР та нагрудним знаком «За активну роботу» товариства «Знання» СРСР.

Поряд з науково-педагогічною діяльністю Михайло Арутюнович бере активну участь у громадсько-політичному житті інституту і за його межами.

В день ювілею М. А. Акопова вітали представники всіх кафедр ІПК при КДУ, Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС, Військово-політичної академії ім. В. І. Леніна, кафедр суспільних наук багатьох вузів республіки та вищих військових училищ Києва.

Г. Т. Кікалов (Київ)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ А. І. ЧЕРНІЄМ

4 червня 1979 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук проректором по науковій роботі Ровенського педінституту А. І. Чернієм на тему: «Соціалістична індустріалізація Народної Республіки Болгарії в період будівництва основ соціалізму (1948—1958 рр.)».

Дисертантом вперше в радянській історіографії здійснено комплексне дослідження важливої наукової проблеми.

Офіційні опоненти д-р істор. наук, ст. наук. співроб. Л. Б. Валєв, доктори істор. наук, професори А. К. Мартиненко і Г. М. Попов у своїх виступах відзначили, що дисертація написана на основі великої кількості опублікованих і архівних матеріалів, зокрема використано фонди 14 центральних і окружних партійних і державних архівів НРБ, а також Центрального архіву ВЦРПС.

В дисертації досліджено такі основні питання: розробка і здійснення БКП і народ-

ною державою генеральної програми соціалістичної індустріалізації країни, створення важкої індустрії — основної бази соціалізму, підготовка кадрів робітничого класу і прискорення технічного прогресу в промисловості; інтернаціональні зв'язки болгарського і радянського робітничого класу; братерська допомога СРСР та інших соціалістичних країн у здійсненні індустріалізації країни та ін.

В обговоренні дисертації взяли участь консул Народної Республіки Болгарії в Києві Дмитр Данчев, д-р істор. наук, ст. наук. співроб. І. М. Кулінич, д-р істор. наук, проф. М. О. Буцько, які високо оцінили дисертацію А. І. Чернія, відзначивши її актуальність. Вони вказали на значення дослідження А. І. Чернія для дальшого розвитку і зміцнення дружби і співробітництва між СРСР і НРБ.

Спеціалізована рада одностайно висловила за те, щоб порушити клопотання перед ВАК СРСР про присудження А. І. Чернію вченого ступеня доктора історичних наук.

Н. І. Миронець (Київ)

МАРІЯ ГРИГОРІВНА БЕЗПАЛКО

16 червня 1979 р. після тяжкої тривалої хвороби померла член КПРС з 1956 р., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, вчений секретар Республіканської ради по координації наукових досліджень з історії КПРС і партійного будівництва Марія Григорівна Безпалко.

М. Г. Безпалко народилася 15 вересня 1932 р. в с. Каршиному Ровеньківського району Ворошиловградської області в сім'ї шахтаря. Після закінчення в 1955 р. історичного факультету Київського ордена Леніна державного університету працювала вчителем історії середньої школи в м. Новоукраїнці Кіровоградської області, а згодом — у м. Полтаві. З 1956 по 1961 р. М. Г. Безпалко — викладач історії КПРС міжобласної радянсько-партійної школи при Полтавському обкомі Компартії України. Після закінчення аспірантури при Київському державному університеті у квітні

1965 р. захистила кандидатську дисертацію і працювала на кафедрі історії КПРС Київського державного університету. З серпня 1975 р. і до останніх днів свого життя М. Г. Безпалко — старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України, вчений секретар Республіканської ради по координації наукових досліджень з історії КПРС і партійного будівництва.

М. Г. Безпалко брала активну участь у розробці важливих проблем історії Комуністичної партії України. Її перу належить понад 30 наукових праць.

М. Г. Безпалко проводила значну науково-організаторську роботу, користувалася авторитетом і повагою серед науковців та викладачів історії партії.

Світла пам'ять про Марію Григорівну Безпалко — принципового комуніста, прекрасного педагога, талановитого вченого, чуйну, доброзичливу людину — назавжди збережеться в пам'яті тих, хто її знав.

МИКИТА СЕМЕНОВИЧ ГОЛЬНЬВ

4 червня 1979 р. помер член КПРС з 1925 р., відомий радянський історик, кандидат історичних наук, доцент, персональний пенсіонер республіканського значення Микита Семенович Гольнєв.

М. С. Гольнєв народився 26 травня 1902 р. у с. Покровська Багачка Хорольського повіту Полтавської губернії в селянській сім'ї. У 1920 р. добровольцем пішов у Червону Армію, брав участь в ліквідації куркульсько-націоналістичних банд. З 1921 по 1928 р. працював у радянських органах.

Після закінчення Дніпропетровського інституту народної освіти й аспірантури Харківського інституту червоної професури працював зав. кафедрою ленізму Українського інституту заочного партійного навчання при ЦК КП(б)У, зав. відділом пропаганди Київського міськкому КП(б)У, керівником кафедри марксизму-ленізму Київського педагогічного інституту, заступником директора Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна, доцентом Новосибірського педінституту і Київського

державного університету, лектором ЦК КП(б)У.

У 1947 р. Микита Семенович захистив кандидатську дисертацію і був призначений директором Інституту історії партії при ЦК КП(б)У — філіалу Інституту Маркса—Енгельса—Леніна при ЦК ВКП(б). З 1951 по 1956 р. працював головним редактором журналу «Комуніст України», майже 20 років очолював кафедру історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті, вніс значний вклад у підготовку кадрів для радянської вищої школи. Його перу належить понад 50 наукових праць з питань теорії і історії партії.

За заслуги перед Батьківщиною М. С. Гольнєв нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями. Світла пам'ять про Микиту Семеновича Гольнєва — принципового комуніста, талановитого педагога і вченого, чуйну людину — назавжди збережеться в серцях всіх, хто його знав.

СТЕПАН КОРНІЙОВИЧ ГУТЯНСЬКИЙ

Українська радянська історична наука зазнала відчутної втрати. На 63 році життя після тяжкої хвороби помер кандидат історичних наук, заслужений працівник культури Української РСР, директор Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, член Спілки журналістів СРСР, ветеран Великої Вітчизняної війни комуніст Степан Корнійович Гутянський.

С. К. Гутянський народився 1 серпня 1916 р. в с. Губарівка Богодухівського району Харківської області в родині селянина-бідняка. Його трудова біографія почалася у 1933 р. на Харківському заводі «Серп і молот», потім він працював учителем у школі. В 1939—1947 рр. служив у лавах Радянської Армії, захищав свободу і незалежність Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни.

У 1943 р. С. К. Гутянський вступив до лав КПРС. В 1945 р. закінчив Житомирський державний педагогічний інститут, в 1953 р. — Вищу партійну школу при ЦК Компартії України. Протягом ряду років працював на комсомольській і партійній роботі — секретарем Тернопільського обкому ЛКСМУ, завідувачим відділом і секретарем Тернопільського міськкому партії. Після успішного закінчення аспірантури захистив кандидатську дисертацію і працював молодшим, а з 1964 р. — старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР.

Творчо і наполегливо досліджуючи проблеми культурного будівництва, С. К. Гутянський написав понад 60 праць про становлення, розвиток і зміцнення культури УРСР в період побудови соціалізму. Серед них особливо важливе наукове значення має монографія «В. І. Ленін і культурне будівництво в Українській РСР», в якій автор вперше в українській радянській історіографії всебічно розкрив значення праць вождя світового пролетаріату для розвитку культури в УРСР в перші роки Радянської влади. Вдумливий і вимогливий дослідник, С. К. Гутянський брав ак-

тивну участь у створенні багатотомної «Історії Української РСР», а також таких узагальнюючих колективних праць Інституту історії АН УРСР, як «Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії» (К., 1969), «Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади» (К., 1973), «Великий советский народ» (К., 1976). Він був одним з авторів, які у співдружності з вченими братніх республік видали ряд праць, присвячених історичним зв'язкам і неперушній дружбі українського народу з усіма народами СРСР. С. К. Гутянський вів велику громадську роботу — обирався секретарем партійного бюро Інституту, виступав з лекціями перед трудящими, займався вихованням наукової молоді.

В 1969 р. С. К. Гутянського було призначено директором Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР. На цій посаді яскраво виявився його організаторський талант, уміння працювати з людьми. Під його керівництвом працівниками бібліотеки було досягнуто значних успіхів у галузі бібліотекознавства і книгознавства. За ініціативою С. К. Гутянського з 1974 р. почали видаватися щоквартальні бібліографічні покажчики «Українська РСР в братній сім'ї радянських народів». В 1977 р. за редакцією С. К. Гутянського вийшов створений в ЦНБ покажчик літератури за 1971—1976 рр. «Социалистический образ жизни и вопросы идеологической работы», що одержав високу оцінку фахівців у Москві.

Вся наукова, видавнича, організаторська діяльність С. К. Гутянського відзначалася високою комуністичною ідейністю, глибокою партійною принциповістю. Він був удостоєний звання Заслуженого працівника культури УРСР, нагороджений багатьма медалями і орденом «Знак Пошани».

С. К. Гутянський був чуйним, уважним товаришем, принциповою і вимогливою людиною. Пам'ять про нього назавжди збережеться в серцях всіх, хто знав його.

Художній редактор Б. В. Сушко
Технічний редактор Н. Є. Любич

Коректор Н. Г. Тараскіна

Здано до набору 5.07.79. Підп. до друку 14.08.79. БФ 23348. Формат 70×108¹/₁₆. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,31. Тираж 5010 пр. Зам. К-89.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 8 (221), 1979, август. (На украинском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

НОВІ КНИГИ

БРЕЖНЕВ Л. И.— Ленинским курсом. Речи, приветствия, статьи, воспоминания. Т. 7. М., Политиздат, 1979. 672 с.

Дев'ята сесія Верховної Ради Української РСР (дев'яте скликання) 18—19 грудня 1978 р. Стенографічний звіт. К., Політвидав України, 1979. 211 с.

АППАТОВ С. И.— США и Европа: общие проблемы американской континентальной политики. Критический анализ буржуазной историографии США. М., «Мысль», 1979. 238 с.

БАХТИН М. И.— Начало великого пути. Из истории социалистического преобразования деревни. 1917—1925. М., «Мысль», 1979. 152 с.

БОНДАРЕНКО Е. П.— Выравнивание уровней экономического развития стран — членов СЭВ в условиях интеграции. Вопросы теории и методологии. М., Издательство Московского университета, 1979. 200 с.

Великая сила интернационального единства. Деятельность КПСС по дальнейшему укреплению интернационального единства и развитию сотрудничества народов СССР. К., Политиздат Украины, 1979. 335 с.

Визит Президента Франции В. Жискара Д'Эстена в Советский Союз. 26—28 апреля 1979 года. Документы и материалы. М., Политиздат, 1979. 64 с.

ВЛАДИМИРОВ С., ТЕПЛОВ Л.— Варшавский Договор и НАТО: два курса, две политики. М., «Международные отношения», 1979. 296 с.

ВОРОЖЕЙКИН И. Е.— Летопись трудового героизма. Краткая история социалистического соревнования в СССР. 1917—1977 гг. М., Политиздат, 1979. 326 с.

Вьетнам на пути строительства социализма. М., «Наука», 1979. 256 с.

ЕРХОВ Г. П.— Сила народная. Об авангардной роли коммунистов в решении задач десятой пятилетки. Донецк, «Донбас», 1979. 123 с.

ЖОЛКОВСКИЙ К. Э.— Социалистическая ориентация: теория и практика. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1979. 183 с.

ЗИМАНАС Г. О.— Общациональная гордость советских людей. М., «Знание», 1979. 63 с.

История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. К., «Наукова думка», 1979. 226 с.

КИСЕЛЬОВ В. І. — Жовтень — молодість моя. К., Політвидав України, 1979. 262 с.

КОВАЛЕНКО А. Н. — Передвижники и Украина. Страницы русско-украинских культурных связей. К., «Наукова думка», 1979. 170 с.

КОСТИКОВ П. К. — Польская Народная Республика. К 35-летию образования народной власти. М., «Знание», 1979. 64 с.

КРЕМЕНЮК В. А. — США и конфликты в странах Азии. 70-е годы XX в. М., «Наука», 1979. 222 с.

Ленин, Октябрь и профсоюзы. Материалы научной конференции, посвященной 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции. 11—12 октября 1977 г. М., Профиздат, 1979. 240 с.

МОРОЗОВ В. И. — Совету Экономической Взаимопомощи — 30 лет. М., «Знание», 1979. 64 с.

Наука — народному хозяйству. Сборник статей. М., «Советская Россия», 1979. 272 с.

Очерк истории Коммунистической партии Чехословакии. М., Политиздат, 1979. 430 с.

Пекин: курсом провокаций и экспансии. М., Политиздат, 1979. 239 с.

Рабочий класс СССР. 1966—1970. М., «Наука», 1979. 429 с.

РОСТОВ Е. Ф. — Союз миру і творення. РЕВ. 30 років ефективного співробітництва. К., Політвидав України, 1979. 134 с.

Социализм и идеологическая борьба: тенденции, формы, методы. М., «Наука», 1979. 398 с.

Счастье творческих побед. Очерки о героях труда. М., Политиздат, 1979. 359 с.

ТРОФИМОВ А. С. — Пролетариат России и его борьба против царизма. 1861—1904 гг. М., «Мысль», 1979. 238 с.

ХОЛМОГОРОВ А. И. — Возрастание ведущей роли рабочего класса в интернационализации социалистического образа жизни. К., 1979. 48 с. (О-во «Знание» УССР).

ЧЕРНИЙ А. И. — Болгарская коммунистическая партия — организатор социалистического соревнования в промышленности (1948—1958). Львов, «Вища школа», Издательство при Львовском университете, 1979. 135 с.

ЮГОВ Л. — Италия: тревоги и надежды. Очерки внутренней и внешней политики. М., «Международные отношения», 1979. 133 с.